गं

त्रिभुवन विश्वविद्यालयं पिहां वइगु छगू जक दँ पौ

GAN, the only annual literary magazine in Nepal Bhasa, published from T.U. Central Campus.

ने सं ११०५ गुंला

संपादक

नारद वज्राचार्य

सह संपादक

जिएन श्रेष्ठ

निरज मानन्धर

व्यवस्थापक

रतो जोशी

माइराजा श्रेष्ठ

दुजः

नारायणलाल मर्सि

महेन्द्रलाल श्रेष्ठ

राजेन्द्र श्रेष्ठ

गौतमवीर वज्राचार्य

देव:

पुष्प बहादुर श्रेष्ठ

पिकाकः

नेपालभाषा साहित्य खलः

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर बहुमुखी क्याम्पस

किपू ।

छाप्:- सभा: प्रिन्टिङ्ग प्रेस, क्षेत्रपाटी । मू:- छ्यूतका

ख्याल:

खेल शुरू	उद्धव मास्के	३८

लेख

गणेश:	स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ	२०
कविता	फणिन्द्ररत्न वज्राचार्य	५१
ज्यापु जातिया ख्यलः : छगू परिचय	वृन्दा वज्राचार्य	५८
भाषाय् 'ध्वनि' छगू चर्चा	नर्मदेश्वर प्रधान	८२
झीगु ख्वा:या ख्वा:	सत्यमोहन जोशी	८७
मोति	सागरराज शाक्य	१३८

समालोचना

कविता : छगू अध्ययम	इन्दमाली	३०
मनूया मनूत्व मालाजूम्ह कवि···	माधवलाल कर्माचार्य	७३
आसदीया संरचना	तुलसिलाल सिंह	१२५

भाषा

भाषा कालक्रम विज्ञान कथं स्वप:या···	कासिनाथ टमोट	१४३

अनुवाद

सदाचारया जन्म	हरि शंकर परसाइ	२५

इतिहास

नेपालभाषा अभिलेख ज्वलनय्···	जनकलाल वैद्य	१०१

यात्रा लुमन्ति

बसय् अमेरिका लुत, बसय् हे···	धूस्वां सायमि	१६३

○सन्दर्भ : भाषा इतिहास

नेपालया अभिलेख ज्वलय् नेपालभाषाया स्थिति

— अनन्तलाल वैद्य

१. न्ह्यःखँ

नेपालभाषाया उत्पत्तिया खँ तःजिगु अनुसन्धान ज्या यानाः लुइके-मानि । थुकिया प्राचीनतमय अस्तित्व व विकासया पलाः चिं नं लिच्छवि-कालीन संस्कृत भाषां कीकातःगु अभिलेखय् न्ह्यथना तःगु संस्कृत मखुगु खँग्वः पुचलय्, गोपाल वंशादि राजवंशावली थें जाःगु सफुती, नेपाल नामया खँग्वः-लय् भाषा शास्त्रीय दृष्टि अध्ययन यानाः व 'नेवार' जातित्वया अध्ययन अन्वेषण तथा नेपालया आदीवासीतय् माषा भाषिकाया तुलनात्मक अन्वेषण अध्ययनं स्वजाः ह्ये मानि । सम्बन्धित क्षेत्रया अन्वेषक विद्वानपिनि अनु-सन्धात्मक अध्ययनं नेवार जातित्व, नेपाल नां, व नेपालभाषाया बारे छुं छुं खँ प्रकाश जूगु दु । थ्व चवखँया खास खुत आः तक प्रकाशित अभिलेख ज्वलंया लिधंसाय् नेपालभाषाया प्राचीनता (लिच्छविकालय् नेपालभाषाया अस्तित्व व स्थिति), मध्यकालय् तथा शाहकालय् नेपालभाषाया स्थितिया परिचय न्ह्यब्वयेगु खः ।

२. लिच्छविकालय् नेपालभाषाया अस्तित्वया चिं व भाषिक स्थिति

संवत् व शासकया नां स्पष्ट जूगु प्रामाणिक ऐतिहासिक अभिलेखय् नेपालय् शक संवत् ३८६ (सन् ४६४) निसें ज्वः छुना न्ह्यलूगु खने दत ।

पूर्व लिच्छवि लिपि व उत्तर लिच्छवि लिपि संस्कृत मूल माध्यमं उबले शिलाभिलेख जक खास याना नेपाल उपत्यका दुने व गुलि गुलि उपत्यकां पिने (टिष्टुङ,चित्लाङ, बनेपा) नं थलिस्था याना तःगु खः । तर, थ्व खँ निश्चयं खः लिच्छविकाल दुनेया गुगुं नं शिलाभिलेखय् नेपालभाषाया वाक्य फोकातःगु न्ह्याः मलूनि । थाय् थासय् लुयावःगु १९० गू ति लिच्छवि शिलाभिलेखया २४८ गू ति संस्कृत मखुगु खँग्वः मध्ये गुगुंनं खँग्वः धाःसा शाब्दिक अर्थ, ध्वनि, रूपया दृष्टि थौं कन्ह्यया नेपालभाषाय् प्रचलित गुगुं खँग्वया पूर्वज नाले बह:गु खने दु । आपाः याना अन्वेषक विद्वान्पिसं संस्कृत मखुगु उपिं लिच्छवि अभिलेखया खँग्वतय्त किरात परिवारया भाषाया खँग्व, नेपालया आदीवासीया खँग्वः तथा नेवाः जातिया खँग्वः धकाः थः थः थिनिगु विचार प्वंकाःदीगु दु । स्व. ख. बाबुराम आचार्य, डा. दिल्लीरमण रेग्मी, धनवज्र वज्राचार्य, हरिराम जोशी थ्व सन्दर्भय् न्ह्यथने वह:पिं खः । डा. कमल प्रकाश मल्लं "नेपाः गाःया भाषा विज्ञान कथं पुरातत्व विवेचना" शीर्षकगु अनुसन्धानात्मकृतिस लिच्छवि कालीन शिलाभिलेखय् छ्यलाःतःगु सस्कृत मखुगु खँग्वःतय् ध्वनि विज्ञान व अर्थ विज्ञानया दृष्टि विश्लेषणात्मक अध्ययन यांना दिल, वर्गीकरण याना दिल, वर्तमान नेपालभाषा खँग्वः मध्ये छुं छुं खँग्वःया काल क्रमिक विकासया पलाः चिनं ब्वया दिल । लिच्छविकालीन शिलाभिलेखय् दुथ्याःगु संस्कृत मखुगु खँग्वलय् न्ह्यतँसा (उपसर्ग) व लिनँसा (प्रत्यय) कथं छ्यलातःगु चो, को, छुं, गुं, लं, खु, बु, खा, ग्वल, दुल तथा ह्ामु व सिं थें जाःगु खँग्वःयात तिब्बत बर्मा परिवारया भाषाया विशेषता प्रमाणित याना दिल । वर्तमान नेपालभाषाया थुपिं न्ह्यतँसा व लितँसा दुगु खँग्वः तथा सिं व ह्ामो थें जाःगु खँग्वः प्रचलित जूनिगुलि उपिं नेपालभाषाया खँग्वः खः धकाः कनादिल । अथेहे

दुम्लङ ∠ दु लँ, खोपृङ ∠ } खोप, ह्मसप्रिङ ∠ ह्मयपि, प्रंगप्रिग ∠ फम्पि,

मासोपृङ ∠ }

खृपुङ ∠ }

तेङखु ∠ तेखु जूगु धकाः नं खँग्वःया कालक्रमिक विकासया पलाः चिं क्यना दिल ।

काशीनाथ तमोटं संस्कृत मखुगु २४८ गू मध्ये व्यक्ति अधिकारी, कर, खुसि, ध:, गु, इत्यादि सम्बन्धी थी थी खँग्व:या थी थी ल्या: क्यना दिल ।

थुपि अनुसन्धात्मक कृति लिच्छविकालय् नेपालभाषाया अस्तित्व विद्यमान जुयाच्वंगु प्रमाणित जूगु दयं । ख: जा, उबलेया भाषा नीतिया थ्व गुगु नं उबलेया अभिलेखं स्पष्टं न्ह्यथना मक्यं । फुक्क अभिलेखया मूल माध्यम संस्कृत जक छ्यला:त:गु तथा मानदेव प्रथमया चाँगुया (शक सं. ३८६) निसे जयदेव द्वितीय् पशुपति (सं १५९ ई सन् ७३५) तकया शिलाभिलेखया संस्कृत प्रौढ स्तरीय जूगु स्वयेबले उबले सवकारी व धार्मिक सांस्कृतिक ज्याखँया अभिलेखया मू माध्यम संस्कृतयात यायेगु व्यापक चलन दयाच्वंगु सी दु । उबलेया नेपालया स्थानीय जन भाषाया खँग्व: न्यने मययापु (कर्णकटु) धका: गुगुंगुगुं थाय्या स्थानीय नां संस्कृतीकरण यायेगु चलन उबले दयेधुंकल । अय्सां नं संस्कृत मूल माध्यमं कोका: तइगु शिलाभिलेखया उपिं २४८ खँग्व:यात संस्कृतीकरण छाय् मयात जुइ ? थ्व विचार याये बहगु खँ ख: । उपिं खँग्व:यात संस्कृतीकरण याना छ्यलेबं उपिं उलि व्यापक रूपं प्रचलित बोधगम्य व परिचीत जुइमखुगुलि उपिं संस्कृत मखुगु खग्व: लिच्छवि-कालीन नेपालय् परिचित जुयाच्वंगु ख: । थ्व खं बा: चायेका उबलेया शिला-भिलेखय् उपिं संस्कृत मखुगु खँग्व: हे उबलेया जनभाषां तप्यंक दुकया छ्यले मालाःवन जुइफु । संस्कृत उबलेया राजकाज व धार्मिक ज्याखँया मूल माध्यम रूपय् लिपिवद्ध भाषा जुयाच्वंगु उबलेया अभिलेखं अल्ल ब्व: थें उबलेया प्रजाजनया भाषा ह्लिह्लिस्या ज्या खँय् प्रचलित व व्यवहृत जुयाच्वंगु सत्य धकिनं किका: सुचुका तयेगु न्ह्याक्व: कुतः या:सां सुचुके मफु । उपिं २४८ गू खँग्वलं हे नं उबलेया नेपाल उपत्यकाया प्रजाजनया चलन चलितया व्यावहारिक भाषाया रूपय् नेपालभाषाया नं अस्तित्वया दयाच्वंगु सत्य ज: ह्वलाच्वंगु दु । गुगुं बं उजं खँ थ: प्रजायात न्यंकेभन कोका तइगु संस्कृत अभिलेखय् ह्लापा-लाक सन्तति [स्नेहवस मिजासं प्रजाया कुशल खँनि न्ह्यथनोपि तथा प्रजाजनया सुख हे थ:गु सुख भा:पिया प्रजाहितया ज्या खँ याइपि लिच्छवि जुजुपिनि

शासन कालय् प्रजाजनयात थ:थ:गु भाषां थवं थवय् खं ल्हाये बियाः अवश्य तल जुइ धकाः थाउंक अनुमान याये छि। मेगु खं, शिलापत्राभिलेखय् प्रौढ संस्कृत भाषां न्ह्याकातःगु जुगुया उजं बाक्य उबलेया सर्वसाधारण प्रजाजनयात थ्वाथुइका बीत जनभाषा माध्यमं मौखिक सुचं न्वःह्यायेका न्यंके कने मयायेकं शिलाभिलेखया व्यहोरा खं अवश्य बोध जुइमखु। उज्व गु सुचं उबलेया स्थानीय जनभाषा माध्यमं स्थानीय प्रजाजनयात बीगु चलन उबले दयेमाः। थ्व अनुसन्धान याये मानिगु खं तिनि। थुकथं थनथाय् लाक अनुमान याये छि लिच्छविकालय् नेपालभाषा छगू न उबलेया जनभाषा रूपय् प्रचलित जुयाच्वंगुसी दु। लिच्छवि अभिलेखया छो, तॅ, चां, को, थं, बु, खु, ह्राम्हुङ, खोपृङ, दु। नेपालभाषी आःनं छ्यःनि। थ्व खं लिच्छविकालीन अभिलेखय् छ्यलातःगु संस्कृत मखुगु खंग्वः (न्ह्यातंसा लितंसा नं) मध्य-कालीन नेपालया भाषाया छगू भाषा नेपालभाषाय् छु छ, गुगु कथं गुलिन दँ हँ बयाः प्रचलित जुल, थ्वःलन मध्यकालीन पुरातात्विक अभिलेख ज्वलय् न्ह्यलुइगु खंग्वः (व न्ह्यातंसा लितंसा) या तुलनात्मक अध्ययन यायेवं प्रमाणित जू वः।

३. मध्यकालीन नेपालय् नेपालभाषाया स्थिति

नेपालया राजनैतिक इतिहासय् नेपाल संवत् शुरू जूगु दं निसें (विक्रम सं. ९३७ तदनुसार ८८० ई सन् निसें) नेसं ८८८ दं (वि. सं १८२५ तदनुसार १७६८ ई सन्) या दुनेया समयावधियात मध्यकाल नालाः तःगु दु। थ्व मध्यकाल नेपालभाषाया भाषिक इतिहासय् अतिकं महत्वपूर्ण जू। थ्व समयावधि दुनेया नेपाल उपत्यकाया (उपत्यकां पिनेनं) थाय् थासय् पलिस्था यानातःगु, कोकातःगु, च्वया थकूगु थी थी पुरातात्विक अभिलेख ज्वलनय् नेपालभाषायागु खंग्वः धकाः नाले वहगु खंग्वः, न्ह्यातंसा लितंसा घानातःगु खंग्वः, क्रिया खंग्वः लिच्छविकालीन अभिलेखय् सिबें बः नाले अःपुक स्पष्टं न्ह्यलुलुं वल। थ्व समावधि दुनेया गुलिगुलि अभिलेखं नेपालभाषा थह्य तकं न्ह्यब्वव्वं हल। लिपा मध्यकालय् थ्यंकाः ला नेपालभाषा माध्यमं कालविलया खं, धितिविधि या करिउ।न खं, (निर्देष खं) लाय्कूया ज्या खं,

शास्त्रीय ग्रन्थया ठिका सफू, वंशावली व गटनावली ख इत्यादिया सफू च्वयेगु ज्या नं जुल । नाप नापं काव्य (गीतिकाव्यय् व नाटक) नं नेपालभाषाया माध्यमं च्वयेगु ज्या जुल । पुराण व बाखँ सफू च्वयेगु ज्या नं जुल । थ्व भाषाया सुसंस्कारित नां नेपालभाषा जुयाच्वंगुया अभिलेख दसि नं थ्व हे समयावधि निसें या थी थी अभिलेखय् आपालं न्ह्यलुयाव वल । अभिलेखय् राजकाज, धर्म कर्म काण्ड व सामाजिक ज्याय् खँय् संस्कृतया लिपा नेपालभाषायात माध्यम रूपय् निगूगु स्थान दयाच्वन ।

थ्व समयावधिया आ:तक न्ह्यलूगु थी थी अभिलेखय् दयाच्वंगु नेपालभाषाया स्थान व स्थिति अध्ययन याये छिकेत थुगु समयावधियात निब्व थले ज्यू - (क) न्ह्यच्वःगु मध्यकाल (नेस १–६०२ तक) (ख) लिच्वःगु मध्यकाल (नेसं ६०२ निसें ८८८ तकः ।

३. क) न्ह्यच्वःगु मध्यकालया नेपालभाषा (नेसं १०३–५९२ दुने)

दसिज्वल - न्ह्यच्वःगु मध्यकालय् नेपालभाषाया स्थिति व प्रचलन सम्बन्धी खँय् तथा भाषिक अध्ययन यायेगुलि ग्वाहालि जुइगु प्रामाणिक पुरातात्विक अभिलेख दसि ज्वलं आः यक्वं प्रकाशनय् वये धुंकूगु दु । थुगु समयावधि दुनेया भाषिक अध्ययन यायेत थाय् थासय् पलिस्था यानातःगु शिलाभिलेख, गुथिजनया नामं च्वया बियातःगु ताडपत्राभिलेख तमसुक व इलय् बेलय् च्वयेगु याना थकूगु ताडपत्र सफू अभिलेख, गुथिजन व प्रजाजनयात च्वका कौकाः थकूगु सिजः पौ अभिलेख व लुँ पौ अभिलेख ज्वलं दु । दसि ज्वलं लिच्छविकालय् सिबें मध्यकालया सुरूनिसें तःताजिया यक्वं ओकुबहाया भिक्षुसघया नेसं २३५ या ताडपत्राभिलेखय् आःतक दकले ह्नापालाक नेपालभाषा वाक्य न्ह्यलूगु खने दु । स्वये दत । नेसं २९३ सक्वः वज्रजोगिनीया शिलापत्राभिलेखय् शासकया नां व संवत् सहित नेपालभाषा वाक्य दकले ह्नापालाक खने दत । अथे हे नेसं ४५४ या ये, मरू सतःया सिजः पौ पाखें दकले ह्नापालाक ह्नय्गू वाक्य (मिश्र वाक्यत) न्ह्यब्वःगु खनेदत । नेसं ४८१ व ४९४ व ५०० या दसिकथं हितोपदेश हरमेखला व मानव न्याय शास्त्र नेपालभाषा टीका ग्रन्थत खः ।

नेसं ५०१ व ५०६ या अमरकोश निगू सफू ताडपत्रय् च्वयातःगु खनेदु । जयस्थिति मल्लया शासन कालया गोपाल वंशादि (राज वंशावली) धाःगु ताडपत्राभिलेख ग्रन्थ नेपालभाषां (सुरूया २९ पौतक बाहेक) च्वयातःगु सफू खः । दोलखाया नेसं ५६० या लुँपौ अभिलेखयनं आःतकया दकले प्राचीन लुँपौ अभिलेख आःतकया दकले प्राचीन लुँपौ दसि खः ।

न्ह्याच्वःगु मध्यकालीन ल्वहँपौ अभिलेख ज्वलं आःतक नेसं १०७, १२५, १३२, २८२, २६३, ३५३, ३६२, ३८१, ४७७, ४८१, ४६२, ५०२, ५२३, ५२४, ५२७, ५३०, ५३४–५३६, ५४३, ५६१, ५७२, ५८८, ५६१, ५६२ या खनेदु । थुपिं मध्ये तम्वःगु आखः दुगु दँया ल्वहँ–पौ अभिलेख नेपालभाषा वाक्यहे दुथ्याःगु अभिलेख खः । मेमेगु शिलाभिलेखय् संस्कृत मूल माध्यम भाषा यानाः नेपालभाषाया खँग्वः (व्यक्ति विशेष, थाय् विशेष व धार्मिक सांस्कृतिक खँग्वः व मेमेगु वस्तुया नाम खँग्वः) यथाप्रसंग गनं गनं जक दुथ्याकातःगु दु ।

न्ह्याच्वःगु मध्यकालीन नेपालया राजनैतिक, धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक इतिहासया अध्ययनयात थें नेपालभाषाया भाषिक अध्ययनयात नं ताडपत्राभिलेख ज्वलं अतिकं ज्याय् छ्यलेदुगु अभिलेख दसिज्वलं खः । थुगु समयावादीया अभिलेख ज्वलं मध्ये ल्वहँपौ अभिलेख दसिज्वलं सिबें पुलांगु ताडपत्राभिलेख ज्वलं लुयाच्वंगुदु। थ्व आःतकया दकले पुलांगु नेपालभाषा वाक्य यल ओकु बहाःया नेसं २३५ या ताडपत्राभिलेखं न्ह्यब्वःगु तथा लिच्छविकाल लिपायाः नेपालभाषाया भाषिक स्थितिया जः ह्वलीगु अभिलेख ज्वलं जू । ताडपत्राभिलेख ज्वलं मालेगु, मुंकेगु, अर्थ छ्यायेगु, लिपीकरण (देवनागरी) यायेगु, विभिन्न पक्षं (धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक भाषिक) । विश्लेषणात्मक अध्ययन यानाः सम्पादन यायेगु ग्वसाः ग्वये हथाय् जूगु दु । यलया छगू प्राचीन प्रख्यात ओकुबहालं जक लूगु ३७ गू ताडपत्राभिलेखं नेसं १०३ निसें ३४६ तकया अभिलेख दसि लूगु व नेपालभाषाया दकले पुलांगु वाक्य दुगु (नेसं २३५ या) अभिलेख नं अनं हे लूगु तथा भाषिक अध्ययनयात बः कायेजीगु ग्रन्थ, अभिलेख दसि लूगु स्वय्‌बले अनं च्वय् नेपालया मेमेगु विहार, देवदेवीया देगः मठ व गुथियाके च्वंगु (व्यक्ति

विशेषया संकलन च्वंगु) ताडपत्राभिलेख ज्वलनं अध्ययन याये बह:गु विषय ज्वलं दोंचिक न्ह्यच्याके हइगु सम्भावना दु । नेसं २३५–३४० या ताडपत्रय् जक नेपालभाषा वाक्य दुथ्या: । मेमेगुली थायथासय् व्यक्तिया व वस्तुया नां खंग्व: जक दुथ्या: । संस्कृत व नेपालभाषा नितां माध्यम कय छ्यला तल ।

थ्व समयावधिया मेगु महत्वपूर्ण अभिलेख दसि ज्वल सिज: पौ ख: । सर्वसाधारण प्रजाजनया गुथि संस्थां गुगुं धार्मिक ज्याखँयात जक दुत बीगु खँ व गुथि न्यायेकेया महिजान खँ (निर्देश खँ) न्यंकेमनं कोकात:गु तथा पुर्ण प्रजा पञ्च व गुथिजनयात देशया क्वाथ: संरक्षण यायेगु सम्बन्धी उज न्यंका-त:गु खँ दुथ्या:गु सिज: पौया अभिलेख प्रकाशनय् व:गु दु । नेपालभाषां हे सिज: पौ अभिलेख कोका नेसं २०३ निसें ५७३ तकया लूगु दु । त:गु मध्ये नेपालभाषा वाक्य (७ गू) दकले ह्लापां ये मरू सत:या नेसं ४५४ या सिज: पौ अभिलेखय् न्ह्यलुल । मुक्कं नेपालभाषां कोकात:गु दकले ह्लापांगु ताहाक:गु सिज: पौ यल आलोक्व: हितिया नेसं ५३५ या सिज: पौ ख: । देशया सकल प्रजा पञ्चयात देशया क्वाथ (थ्व यायेगु ज्याया सम्बन्धय् राज आज्ञा न्यंकात:गु आ:तकया दकले ह्लापां) नेपालभाषा सिज: पौ नेसं ५७३ या ख्वपया लाय्कूया सिज: पौ ख: । थुपिं सिज: पौया नेपालभाषा अभिलेख भाषा शास्त्रीय अध्ययन निंति यक्वं ज्याय् छ्यलेज्यूगु ज्वलं ख: ।

सफू च्वज्याजूगु– न्ह्यच्व:गु मध्यकालय् नेपालभाषां सफू च्वयेगु ज्या जूगुलिं याना नं थ्व समयावधि नेपालभाषाया इतिहासय् महत्वपूर्णगु हे ख: । उबले आपा: याना: संस्कृत भाषाया व्यवहार उपयोगी शास्त्रीय सफुतय् टीका नेपालभाषां च्वयेगु ज्या जुल । नेसं ४८१ या हितोपदेश नेसं ६६४ या हरमेखला नेसं ५०० या मानव न्याय शास्त्र, नेसं ५०१ व ५०६ या अमर कोष, नेसं ५४१ या नेपालभाषा चिकित्सा व नेसं ५८१ या स्वरोदय दशा इत्यादि उल्लेखनीय जू । थ्व समया:वधि रिसे थ्यंका: नेपालभाषाय् शास्त्रीय ग्रन्थया टीका च्वयेगु ज्याय् माध्यम कथं न्ह्यलुइगु क्षमता ब्वलना च्वनेधुंकल । थ्व ई या नेपालभाषाया भाषिक अध्ययन याये बह:गु विषय ख: । थुकिं झीगु जिज्ञासायात कुला:च्वंगु दु । नेसं २३१ या

ताडपत्राभिलेखया नेपालभाषाया क्रिया रूप व मेमेगु खँग्वःया रूप नेसं ५०१ व ५०६ या अमरकोषं उ नक्सांहे च्वयाच्वगु दु । ह्लयगू च्यागू दशक लिपा तकं नेस ५०१ या अमरकोषया नेपालभाषा क्रिया रूप यथावस्थाय् न्ह्यानाच्वंगु विचारनीय खँ खः । अथेहे नेसं ५०१ या अमरकोषया क्रिया खँग्वः व मेमेगु खँग्वः नेसं ५८९ तकं प्रचलित जुयाच्वंगु नं खने दु । संस्कृत शास्त्रीय ग्रन्थया नेपालभाषा टीका अनुसारया माध्यम कथं टीकाकारयात परिश्रय साध्य माध्यम जुल लाकि स्वाभाविक माध्यम कथं सहायक सिद्ध जुल लाकि टीकाकारं थःयात छिके खना नेपालभाषाया वाक्य गठनभव शब्द विन्यासय् परिवर्तन हयेगु बाध्यतां च्वत्ययेके माल ला उबलेया टीका ग्रन्थया माध्यम जुयाच्वंगु नेपालभाषां क्यनी ।

भाषाया नां नेपालभाषा लूगु– थ्व भाषाया शुद्ध व सुसंस्कृत नां नेपालभाषा धकाः च्वने धुंकूगु ऐतिहासिक तथ्य न्ह्याच्वःगु मध्यकाल अवधि दुनेया हे नेसं ५०० या मानव न्याय शास्त्रय पुष्पिका वाक्यस व नेसं ५०१ व ५०६ या अमरकोष सफूया उपसहार वाक्यय् स्पष्ट ल्ह्ययातःगुलिं प्रमाणित जू । थ्वयांलि निसेंया सफू सफूया समाप्ति वाक्यय, ल्वहँपौ अभिलेखय् थ्व हे नामं थ्व भाषा सम्बोधित जुया वयाच्वंगु खः । "अन्तर नेपालभाषा" धकाः दकले ह्लापां नेपालभाषायात सम्बोधन लक्ष्य यानातःगु आःतक नेसं ५३० स्वप तःमधित्वाःया शिलाभिलेखय् खः । लुमंके वहजू मध्यकाल अद्यावदि यंकं "अतः वर नेपालभाषा" धकाः उल्लेख यानालि वइगु नेपालभाषा हे खः, मेमेगु गुगुं भाषाया खँ मवः । नेसं ५०० निसें थुखे नेपालभाषायात नेपालभाषा नामं सम्बोधित यानातःगु ऐतिहासिक दसि क्यं । लिचोगु मध्यकालय् थ्यंकाः थ्वयात देशभाषा व स्वदेशभाषा धकाः न सम्बोधित यायेगु याना हल । नेसं ६८९ या जुजु विष्णुसिंहया शिलाभिलेखय् थ्वयात दकले ह्लापालाक देशभाषा तथा नेसं ७७४ या जुजु प्रताप मल्लया शिलाभिलेखय् थ्वयात स्वदेशभाषा धकाः दकले ह्लापां सम्बोधन याःगु सीदु ।

नेपालभाषायात राजकीय कदर जुयाच्वंगु– न्ह्याचोगु मध्यकालया अभिलेख ज्वलं पाखें नेपालभाषायात उबले उबलेया जुजुपिनि पाखें कदर

जुयाच्वंगुया दसि कथं नं स्पष्ट जू व । गुथिजन प्रजा पञ्चं पाखें पलिस्था याइगु गुगुं धार्मिक स्मारक सम्बन्धित अभिलेखय् गद्दीनशीन जुजुया नां न्ह्यथना तइगु, जुजुपिनि पाखें प्रजा पञ्चयात न्यंकेत च्वका तइगु शिलापत्र व सिजः पौ अभिलेखया माध्यम भाषा रूपय् नेपालभाषा दुथ्याका तइगु, काल-बिलया खं व दान पौ च्वयातःगु अभिलेख ज्वलय् (ताडपत्र, सिजः पौ, लुँ पौ) संस्कृत या ल्यू नेपालभाषां नं खं न्वाकातःगु खनेदु । थुकिं उबले नेपालभाषायात राजकीय कदर व सामाजिक मान्यता दयाच्वंगु प्रमाणित याः । नेसं ५७३ या ल्वप लाय्कूया सिजः पौं न्ह्यचोगु मध्यकाल दुनेया राज आहारया मूल माध्यम (संस्कृतया ल्यू) नेपालभाषायात छ्यलातःगुलीं थ्व भाषा उबलेया राजकीय भाषा कथं ज्या कयाः तःगुया ऐतिहासिक दसि खः ।

खँग्वः छ्यला– न्ह्यचोगु मध्यकालया शुरूया आपालं अभिलेखय् नेपालभाषाया खँग्वः धकाः नाले छिगु यक्वं खँग्वः छ्यलाः तःगु खने दत । नेसं २३५, २९३, ३५३ या अभिलेखय् नेपालभाषा वाक्य आपुलुखं गुबलें गुबलें खने दःसां नेसं ४५४, ४८१, ५०० मथ्यंतले नेपालभाषां हे तातााहाकःगु अभिलेख दसि न्ह्यमलू । ह्लातिं च्वयातःगु सफू अभिलेख बाहेक नेसं १०३-५९२ दुने तकया थी थी पुरातात्विक अभिलेख ज्वलनय्जक (ल्वहँ पौ, सिजः पौ, ताडपत्र) दुथ्यानाच्वंगु नेपालभाषाया छुं खँग्वः ब्वयेगु ज्या थन जुइ । न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेख ज्वलनय् दुथ्याःगु खँग्वः ब्याक्कं (अ) थाय् सम्बन्धी (आ) वास्तु सम्बन्धी (इ) पेशा सम्बन्धी (ई) न वस्तु सम्बन्धी (उ) नखः पर्व सम्बन्धी (ऊ) ला (महिना) या नां सम्बन्धी (ऋ) पूजा ज्वलं सम्बन्धी थः (ऋ) थःथिति सम्बन्धी धकाः ब्वथलेबले थथे खने दु –

(अ) थाय्या नां सम्बन्धी खँग्वः – न्ह्यचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् न्ह्यथना तःगु थाय्या नां सम्बन्धी खँग्वः लिच्छविकालीन अभिलेखया थाय् नां सम्बन्धी खँग्वः सिबें यक्वं नेपालभाषा खँग्वः कथं स्पष्ट परिचित जू वः । थाय् सम्बन्धी खँग्वलय् घाना तइगु न्ह्यतँसा व लितँसां याना अथे जूगु खः । उजोगु तँसा गुलिं लिच्छविकालीन हे दँहं वया ब्वःलंगु व गुलिं न्ह्यचोगु मध्यकालीन उपज खने दु । गुलिं गुलिं लितँसां न्ह्यचोगु मध्यकालीन नेपालया जीवन पद्धति

वस्तु, व आवादोया नं संकेत या: । थाय्‌या नांया थी थी धल: लितँसा कथं स्व:लाक थथे ख: ।

धल: "क" ग्वल लितँसा दुगु थाय्‌या नां

थाय्‌या नांया ल्यूने ग्वल लितँसा स्वायेगु चलन लिच्छविकालय् दयाच्वगु ख: । न्ह्यचोगु मध्यकालय् नं थ्व लितँसा नेवा: जाति थ:पिनि थाय्‌बाय् नामय् घाना स्वाका: हना तल, छ्यला तल लिच्छविकालीन 'नेग्वल' खग्व: छगू जक मध्यकाल तकं स्वानाच्वन, थ्व:लना च्वन मेमेगु गुलिं चलन मवल, गुलि न्ह्रन्हूगु न्ह्यलुल । थथे-

नोग्वल (नेसं १०३) – नोगल (नेसं २५१) - नोग्ल (नेसं २८९)
– नोगल (नेसं ३३१) नुगल (नेसं ११०४) – नोगोल (नेसं २९२)
(नेसं ५२४)

मणिग्वल (नेसं १०७) –मानग्‌ल (नेसं २९४) – मानीग्वल (नेसं ३३०)
– मणिगल (नेसं ४७७) मंगल (नेसं ११०४)
माणीगल (नेसं ५४७)

तेग्वल (नेसं १२१) – तेगल (नेसं २६२) – त्यागल (नेसं ११०४)
शिवग्वल (नेसं १२५)
सनिग्वल (नेसं १५८) – सानाग्वल (नेसं १९४) – सुनोगल (नेसं ३५३)
– सानोग्वल (नेसं २९६) – सौगल (नेसं ११०४)
तनिग्वल (नेसं २४५) – तंगल (नेसं ११०४)

धल: "ख" द्वल, दुल लितँसा दुगु थाय्‌या नां

थ्व नं लिच्छविकालीन लितँसा दंहं वयाच्वंगु ख: । तर उबलेया "द्वल", "दुल" लितँसा दुगु थाय्‌या नां खंग्व:हे उस्त प्रचलित खने मन्त । थुपि न्ह्यलू व:गु खने दत–

चनम द्वल (नेसं २८९)
फं द्वल (नेसं २९४)
वं बी दुल (नेसं ३३०)

धलः "ग" टोल लितँसा दुगु थाय्या नां

थ्व लितँसा दुगु थाय्या नां न्ह्याचोगु मध्यकाल निसें जक खने दत। उबले थाय्बाय्यात टोल कयं व्वथलाः व्यवस्थित ढङ्ग वस्ती आवाद जूगु थुजागु नां खँग्वलं संकेत याः।

हङख टोल (नेसं १५८, १६४)-हृटखा टोल (नेसं २४५)-हःखा (नेसं ११०४)

वङ्कु टोल (नेसं २३६, २४०, २६४)

छु टोल (यंछु ?) (नेसं २७३)- यछु (नेसं ११०४)

थ बि लि टोल (नेसं ३८१)

को टोल (नेसं ५२७)

धलः "घ" छे लितँसा दुगु थाय्या नां

थ्व नं न्ह्याचोगु मध्यकाल निसें जक न्ह्यलूगु खने दु। नेवाः जातिया वास्तु, सम्पना व स्थानीय विशिष्टया बांलूगु स्थानीय थाय्बाय् नां सम्बन्धी खँग्वः खः।

पुंटो छे (नेसं २२४) त्यङ्ग्लो छे (नेसं २६१) यन्था (यन्ता ?) छे (नेसं ३४०)

हंस गा छें (नेसं २२४) यको छें (नेस २६२) पिथ छें (नेसं ३४०)

पुकोल छें (नेसं २२४) दुथबु छें (नेसं २६२) केला छें (नेसं ४६२)

बुंसि छें (नेसं २६१, २७२) यिनिफुस छें (नेस २६२)

थंथ ववाथ छें (नेसं ५२७) ग्व छे (नेसं ३३१)

धलः "ङ" बु लितँसा दुगु थाय्या नां

यंबु (नेसं १६२ पिन्छ बु (नेसं २८२) थंबु (नेसं ५२३)

द्वंखे बु (नेसं २४५) वनकु बु (नेसं २६४) वंना बु (नेसं ५६१)

बुं'या अर्थय् गुगुं थाय्या नांया ल्यूने बु लितँसा स्वायेगु चलन मध्यकालीन (न्ह्याचोगु) अभिलेखय न्ह्यथनातःगु थुपि स्थानीय नामं क्यं। लिच्छवि अभिलेखय् नं बु लितँसा दुगु थाय्या नां वः। थंबु· छगू जक लिच्छविकालीन स्थानीय नां सम्बन्धी खँग्वः दंहं वयाच्वंगु सीदु, मेमेगु फुक्क न्ह्याचोगु मध्यकालीन स्थानीय नां सम्बन्धी खँग्वः खः। संस्कृत "भूमि" या भू जक ल्यंकाः बुं'या अर्थय् खँग्वः छ्यलातःगु नं खने दु। "बु" खँग्व आः नेपालभाषाया थःगु हे खँग्व थें जुइधुंकूगु दु। लुमंके बहः जू, "बु" लितँसा विशेषण खँग्वलय् नं छ्यलातःगु अमरकोष (नेसं ५०१) या हावव बु, सीय बु, एय बु, तबु, ङालाबु (अश्लील) खँग्वः पाखें सो दु।

धलः "च" बी लितँसा दुगु थाय्या नां

लिच्छविकालीन अभिलेखय थें न्ह्याचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् नं बी लितँसा दुगु थाय्या नां वः। लिच्छविकालीन "थं बि" न्ह्याचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् थबिलि टोल जुयाच्वंगु खने दु। "जययम्बी" आः "जमल" जक जुयाच्वगु दु।

न्ह्याचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् न्ह्यलूगु बी लितँसा दुगु थाय्या नां थथे खः –

यलु बी (नेसं १०३) वंबी (नेसं २९४)

ली बी (नेसं २५१) चुपाङ बी (नेसं ३०४)

दिशा बोधक थ्व बी लितँसा दुगु खँग्वः नेसं ५०१ या अमरकोषं नं दुथ्याकातःगु दु। गथे : व बी, या बी, य बी, जवला बी खवला बी, पि बी उङ्गान इत्यादि। लिपा, गुलि खँग्वलय् वाहेक आखलं खँग्वलय् बी लितँसा छ्यलेगु मयात।

धलः "छ" को लितँसा दुगु थाय्या नां

लिच्छविकालीन अभिलेखय् प्रचलित "को" लितँसा न्ह्याचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् नं दंहं वयाच्वंगु खने दु। 'को' लितँसा दुगु थाय्या नां थथे –

हटको (नेसं २९२) मानको (नेसं ३३१)

जल द्योनको (नेसं ३०६)

(आ) वास्तु सम्बन्धी खँग्वः – न्ह्याचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् न्ह्याथनातःगु खँग्वः मध्ये नेपालभाषाया खँग्वः कथं स्पष्ट परिचित जू वःगु खँग्वः वास्तु सम्बन्धी खँग्वः खः।

ढोल्का (नेसं १७४) – द्वखा (नेसं ३३०) – मंजु ढोका लं (नेसं ३४९)

द्वाखा (नेसं ४९२) – याबिली ढोल्का (नेसं ३८१)

कोट खा (नेसं १९४)

(नेसं ५०१)

जलधन (नेसं ३०६) – जलं (नेसं ३५३) – जलधुनि (नेसं ५९२)

जलधोन

चपाद (चपाद ? चपा: ?) (नेसं २६३, ३०४)

थिति फुस छे (नेसं २७३)   ह्रिति (नेसं ५३५)   लुँयिति (नेसं ५६१)

गु सतल (नेसं ३६८)

सुवर्ण द्वंह्म (नेसं ४६२)

सुवर्ण प्वाथ (नेसं ४६२)   देवल (नेसं ५६१)

थथ क्वाछे (नेसं ५२७) लँ क्वाठ (नेसं ५७३) थंथु लँ, कोथु लँ (नेसं ५७१)

ल्हिँ (नेसं ५७३)   चा (नेसं ५७३)

अट (नेसं ५७३)

पलोड (नेसं ५०१) – प्वलोड (नेसं ५७३)

(इ) पेशा सम्बन्धी खँग्वः – न्ह्याचोगु मध्यकालीन संस्कृत अभिलेखय् पेशा सम्बन्धी खँग्वः नेपालभाषां न्ह्यथनातःगु खने दु । थथे –

लो करमी (नेसं ४६२)	करमी (नेसं ५६१)
भंहिरी (भंदिरी, भण्डारी ?) (नेसं ५६१)	
थस्त (थसेत)	(नेसं ५६१)
क्वाठ नादुक	(नेसं ५६१)
पूजा वारी	(नेसं ५६१)

(ई) न वस्तु सम्बन्धी खँग्वः – लिच्छविकालीन अभिलेखय् उस्त न्ह्यमलूगु न वस्तु सम्बन्धी खँग्वः लिबाकसां न्ह्याचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् (नेसं ५६१ या सिजः पती) न्ह्यलुल । थुपि नेपालभाषाया नसा वस्तु सम्बन्धी खँग्वः ख: । अमस (?) । क्यं । चि । चेकन । धरि । फलके । माथ लडुवा । स्यं । दुदु जा । के (कि = जाकि) । ह्यामल । घेर । साषर । कस्ति । सके । ला । अजि (बजि ?) । ह्यामल जा ।

म्वारूत मंढे (मधि) । चाकु मंदे । चनाक्ष मंढे (चनां मधि ?) ।

कहु बहु मंढे (?) । द्वरप मंढे (?) ।

(उ) नखः पर्व सम्बन्धी खँग्वः – न्ह्याचोगु मध्यकालीन अभिलेख ज्वलनं नेपाल उपत्यकाय् दँय् दँसं न्यायेका च्वंगु नखः पर्वया नां खँग्वः नं थथे न्ह्यलुल –

महनि नवमी (नेसं ५६१) विश्व संक्रान्ति (बैशाख १ गते विश्वकेतु यातना?)

गुख रात्री (नेसं ५६१) जुधान पुनिसि (सकिमना पुनिसि ?)

मिठि, कह्नु बह्नु (?) सिठि   कति पुनिसि (नेस ५८८)

पसाद चवदश।   फागु पुनिसि (नेसं ५८८)

दिन क्षय सक्रान्ति (घ्य चाकु संल्हू ?)

(ऊ) लाया (महिनाया नां – थुगु समयावधिया अभिलेख ज्वलंनं न्ह्यब्वयात:गु लाया नां सम्बन्धी खँग्व: नं नेपालभाषाया खँग्व: ख:। थथे–

थिस ला (नेसं ५६१) प्वस ला (नेसं ५६१) चित ला (नेसं ५६१)

चवंगुणि ला (नेसं ५६१) गुणि ला (नेसं ५६१)

(ऋ) पूजा ज्वलं सम्बन्धी खँग्व: – थुगु ईया अभिलेख ज्वलंनं पूजा ज्वलंया थुजागु खँग्व न्ह्यब्वयेह:गु खनेदत–

भोजा – भुजा (नेसं ५६१   निसरा – निसला: (नेसं ५६१)

स्वान (नेसं ५६१)   भो – भु (नेसं ५६१) कंस वादल (कँय्या ?)

सभोचा (नेसं ५६१)   घंठ (नेसं ५६७) ह्लसकन (नेसं ५६७)

(ॠ) थथिति सम्बन्धी खँग्व: – थुगु ईया अभिलेखय् नेपालभाषाया थ:थिथि सम्बन्धी खँग्व: नं थथे छ्यला:त:गु खनेदत –

माचा (नेसं ५२४)   मरी (नेसं ५२७)   काय (नेसं ५२८)

किज व कुंकिज (नेसं ५६१)

न्ह्यचोगु मध्यकालीन नेपालभाषा वाक्यया भाषा वैज्ञानिक अध्ययन यानात:गु छुं छुं च्वखँ प्रकाशित जूगु दु, प्रवचन जूगु दु। कोष वंशावली व टीका ग्रन्थया नेपालभाषाया विस्तृत भाषा शास्त्रीय अध्ययन यायेगु ई यायेछि जुयानं व:गु दु।

४. लिचोगु मध्यकालीन नेपालया भाषिक नीति व स्थिति (नेसं १०५-८८ दुने)

थुगु समयावधि दुने नं धार्मिक ज्या खँय्, शास्त्र विद्याध्ययनया ज्या खँय्, ईष्ट देव–देवीया स्तुति व जुजुया प्रशस्ति च्वयेगु ज्याय् संस्कृत माध्यम यानात:गु खने दनि। शिलाभिलेख, सिज: पौ अभिलेख, लुँ. पौ अभिलेख थें

जा:गु पुरातात्विक ज्वलनय् संस्कृतया ल्यू नेपालभाषा माध्यमयात थाय्
बियात:गु खने दत । काल ब्रिलया मो, दान पत्र अभिलेख थजागुली थाःथा
संस्कृत ल्वाकज्या:गु नेपालभाषा छ्यला तल । नेसं ६८४–६८९ व ७६१ •
७८१ दुनेया गुगुं गुगुं शिलाभिलेखया वाहेक मेमेगु शिलाभिलेखया माध्यम
रूपय् छ्यलात:गु संस्कृतया स्तर थमन्ह्याः । उगु समयावधि दुने संस्कृतया
ज्ञान ह्मो जुयावं च्वंगु तथा संस्कृत अभिव्यक्त यायेगुली नं कमजोर जुयाः
च्वंगु सी दु ।

थुगु समयावधि दुनेया नेपाल उपत्यकाया स्वंगुलि राज्यं छु गुगु
भाषायात राजकीय भाषा नाला त:गु खः गन कितान याना त:गुया बाल
मलूनि । फुक्क अभिलेख ज्वलनय् छ्यला त:गु भाषाया स्थिति स्वयेबले थ्व
सी दया वः उबले संस्कृतयात देवभाषा रूपय् प्रतिष्ठित यासें उकियात धार्मिक,
भौगोलिक, व कर्मकाण्ड ज्या खँय् दकले च्वय्यागु थाय् बिया त:गु खने दु ।
शास्त्र व विद्याया मूल स्त्रोत्र उबले संस्कृत जुयाच्वगुलिं विद्याभासय् नं
संस्कृत भाषां यक्व ज्या कयाच्वंगु तथा संस्कृतया काव्य, पुराण, रामायण
इत्यादिया लिधंलाय् नेपालभाषां काव्य [मे] व बाखं च्वयेगु ज्या जुयाच्वन ।
शिलाभिलेखय् "अथ नेपालभाषा", "अथ परं देशभाषा", "अथ स्वदेश
भाषा", "अत: परं भाषा" धयालि नेपालभाषा माध्यमं हे अभिलेखया मू
व्यहोरा खँ न्ह्यब्वइगु उबलेया व्यापक चलन जुयाच्वंगु खने दु । छें बुँ न्याना
का:गु मिउगु अथवा सुयातं बिउगुया अभिलेख (ताडपत्र नामापत्र इत्यादि)
संस्कृत व नेपालभाषा ल्वाकज्या:गु माध्यम भाषां च्वया बोगु चलन नं उबले
यक्वं दयाच्वन । नेपालभाषेत्ररपित तकं संस्कृत व नेपालभाषा ल्वाकज्या:गु
माध्यम भाषां हे ताडपत्र तमसुक व अधिकार पत्र च्वया बियात:गु खने दु ।
सम्बन्धित पात्रयागु विशेष नाम वाहेक कालबिल सम्बन्धी अभिलेखय्
नेपालभाषा व संस्कृत ल्वाकज्या:गु माध्यम भाषा छ्यला: त:गु अधिकार पत्र
इशाई पादरीतय्त च्वया बियात:गु अभिलेख दसु रूपय् काये फु । अथे हे मित्र
राज्यया दथुइ जुइगु धार्मिक व राजनैतिक मामिलाया सन्धीपत्र जुइमा
स्वयम्भू चाँगु वज्रजोगिनी ग:या वाउँगु सिमा धेना काये मदु धयागु सर्व
साधारण प्रजाजनयात न्यंकेत ताना:गु राज उज सम्बन्धी सिज: पौ जुइमा

थ्वंगया थितिविधि राहानीति [राजनीति ?] मिके नियतं सकलयात न्यंकेश्वनं तानातःगु सिजः पो अभिलेख जुइमा मुक्कं नेपालभाषां कोकातःगु खने दु। थ्व कि उबलेया नेपाल उपत्यकाय् जुजु-प्रजा सकसियां प्रयोजनया निंतिं छ्यलीगु मू माध्यम भाषा कथं छ्यलाः तःगु सो दु। तर थ्व खं निश्चयं खः – उबले गुगुं छगू भाय्यात धार्मिक ज्याखँया मूल माध्यम भाषा, शिक्षा दीक्षाया माध्यम भाषा अथवा राजकाजया ज्याखँया मूल भाषा यानातःगु मदु। स्वनिगलय्सं भाषा नीति उदार खने दु। स्वनिगलय्सं संस्कृत, नेपालभाषा, मैथिली ज्याखँया विषय प्रकृति स्वया अथवा सम्बन्धित पात्र स्वया गुगु गुगु भाषा माध्यम स्वल उगु उगु भाषा माध्यम छ्यलाः तःगु खने दु। थय् जुयां देव-देवीया स्तुति व राज प्रशस्ति संस्कृतं च्वकेगु याना तःसा मैथिलीं नं देव-देवी स्तुति व नाटक व श्रृंगारिक मे च्वकेगु नं उबलेया लाय्कुली यथवं चलन दयाच्वन। तीर्थयात्रीतसें रानीपुखूया धार्मिक महात्म्य सीका कायेमा धकाः नेपालीं रानीपुखूया अभिलेख कोका तल। जोगि पंथ सम्बन्धी सदावर्त गुथिया थिथि विधि हनेगु सम्बन्धी अभिलेख साधु योगीतय् भाषां कोका तल। नाटक प्याखनय् सा संस्कृत, नेपालभाषा, मैथिली, बंगला, हिन्दी [पुलांगु] ततःजि भाषा तकं छ्यलाः तःगु खने दु। थुकथं उबलेया उदार भाषा नीति याना नेपाल उपत्यका तःताजि भाषा ह्वनीगु थाय्‌थाय् जुयाच्वन। उबलेया नेपाल उपत्यकाया स्वनिगया राज्यया गोरखा व लमजुंग भाषया स्वापू दयावं वःगुलिं तथा लाय्कू क्या थंय् थन उमरावपिनि सक्रिय भूमिका दइं वःगुलिं पर्वतेभाषा अर्थात् [वर्तमान नेपाली] या स्थान व सम्पर्क दयावल। फलस्वरूप, नेपालभाषाय् नेपाली क्रिया पदयात नेपालभाषी क्रियापद कथं छ्यलीगु चलन जुया वल। नेपालीं अभिलेख तयेगु व पत्राचार यायेगु नं जुयावल। उबलेया लाय्कुली मैथिली विद्वा पण्डित सल्लाहकार, कवि संगीतकारतय्‌त राज आश्रय व सम्मान दयाच्वंगुलिं तथा मल्ल वंशीय जुजुपिनि वैवाहिक सम्बन्ध बिहार तिरहुतिया राजकुमारीपिं नाप जूगुया फलस्वरूप उबलेया उपत्यकाया स्वनिगःया लाय्कुलि मैथिल भाषां नाटक व गीति काव्य च्वःसंकल। नेपाल-भाषा नाटक व म्येय् मैथिली थंथ्वः दुथ्याकेगु याना हल। नाटक सा पुष्पिका

वाक्य व पात्रतय् सवाद (गुगुं गुगुं अंश) मैथिली वाक्यं अभिव्यक्त यायेगु याना तल। न्ये बाखनय् व मेमेगु गद्यवाङ्मय अभिलेखय् मैथिलि वाक्य वा छ्यलेगु मयाःसां शब्द विन्यासय् मैथिली प्रभाव आपालं खनेदत। लिचोगु मध्यकाल व शाहकालय् नेपालभाषां फारसी अरबी उर्दू भाषाया खँग्वः नं दुचायेका छ्यलेगु याना हल। दरबारी वास्तुकला सम्बन्धी, उर्जा सम्बन्धी, न्याय कानून, प्रशासन सम्बन्धी व भाववाचक खँग्वः फारसी अरबी उर्दू खँग्वः थः नालाः छ्यलेगु यानातःगु खने दु। लिचोगु मध्यकालय् फारसी नाप नेपालभाषाया सतिकगु स्वापू दयाच्वंगुया ज्वलन्त दसि नेसं ८२० स संस्कृत नेपालभाषा व फारसी शब्दकोष फारसी प्रकाश नामगु ह्लाति च्वया सफू राष्ट्रिय अभिलेखालय्स (ए ५५८/८) सुरक्षित जुयाच्वंगु दु। न्ह्याचोगु मध्यकालय संस्कृत व प्राकृत नाप वाह्य सम्पर्क दयाच्वंगु नेपालभाषां लिचोगु मध्यकालय् तःगु मछि भाषाया सम्पर्कय् वया इमिपाखें व्यवहार उपयोगी यक्व खँग्वः दुचायेका थःगु खँग्वः धुकू जायेकेगु ज्या यात। संस्कृत टीका ग्रन्थ व गुगुं धार्मिक पौराणिक बाखंया नेपालभाषा गद्यय् संस्कृतया आपालं प्रभाव लाःगु जुल। लिचोगु मध्यकालया नेपालभाषा मौलिक गीति काव्यं थःगु भाषिक स्वरूप प्रकृति व्यक्तित्व संरक्षण याये फयाच्वन। नेपालभाषाया थःगु ठेठ खँग्वः, खँग्वाः खँमाय्, छुनाखँ, शब्द विन्यास व वाक्य-गठन लिचोगु मध्यकालीन गीति-काव्य (मे व बाखं में), न्यंकं बाखनं, घटनावली टिप्पणी खं सुरक्षित याना तःगु दु। नेपालभाषाया भाषिक विकास व इतिहासया अध्ययनयात उपिं ज्वलं नेपालभाषा निंतिं पत्या याये बहगु आधार ज्वलं खः।

नेसं १०९८ सः सिधःगु राष्ट्रिय अभिलेखालयया नेपालभाषा ह्लातिं च्वया सफूतय् वर्णनात्मक धलः दयेकेगु बःचाधंगु अनुसन्धान परियोजना कथं लिचोगु मध्यकालय् नेपालभाषायात प्यंगू माध्यम कथं छ्यलातःगु खनेदु- १) वंशावली, घटनावली, मे व नाटकय् तथा मेमेगु गुगुं शास्त्र ग्रन्थय् मूल माध्यम भाषा २) कोष, टीका व अनुवाद थें जाःगु शास्त्रीय ग्रन्थय् सहायक माध्यम भाषा ३) कर्मकाण्डया सफुती व संस्कृत मैथिली नाटकय् निर्देश खँया माध्यम भाषा ४) ग्रन्थया समाप्ति वाक्य ह्लायेगु माध्यम।

न्ह्याचोगु मध्यकालय् नेपालभाषा टीका अभिलेख ग्रन्थया जक ल्या: आपा: दुसा लिचोगु मध्यकालय् थ्यंका टीका अनुवाद सफूया नाप नाप मे, नाटक, बाखं, वंशावली, घटमावली, विषयया सफू नं नेपालभाषां च्वयेगु ज्या जुल । उबले नेपालभाषा मूल माध्यम याना ह्लांति च्वया सफूत अवदान बाखं पुराणया ५६ गू, ८६ गू मध्ये), नाटकया २० गू (५४ गू मध्ये), गीति काव्य व स्तोत्रया २३ गू (४८ गू मध्ये), नीतिया ६ गू (३२ गू मध्ये) राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु खने दु । अथे हे व्यवहार उपयोगी वैद्यक, ज्योतिष, व पशु चिकित्सा सम्बन्धी सफू मुक्क नेपालभाषा माध्यमं च्वयातःगु छसिकथं १० गू, १६ गू, व ६ गू खने दु ।

५. शाहकालय् भाषिक नीति (नेसं ८८८ निसें थुखे)– नेसं १०२६ दुने

नेसं ८८८ यंञ्या पुह्नि खून्हु कान्तिपुर, नेसं ८८९ यला गां यल, तथा नेसं ८९१ कछलां स्वन्हु तक सशस्त्र आक्रमण यानालि ल्वप राज्य श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहजुं त्याकल । अनलि, नेपाल उपत्यकाय् मल्ल वंशीय जुजुपिनि शासन यायेगु अधिकार मन्त । उबलेनिसें शासनया ज्या खँया मूल माध्यम नेपाली जुल । अय्नं नं शाहवंशीय जुजुपिसं थ:थ:पिनि शासन कालय् नेपालभाषा, मैथिली, भोजपुरी अवधि भाषां नं च्वयेगु, भजन मे चिना ह्लालेगु व खँह्लायेगु अधिकार बियातःगु खने दु । शासक खलःया पाखें व सर्वसाधारण प्रजाजनं (गुथि समुच्चयं) धार्मिक सामाजिक ज्याखँया लुलन्ति कथं शिलाभिलेख पलिस्था याइबले व तामापत्र कोका बीबले नेपालभाषा माध्यम यायेगु चलन थिति उबले दया च्वन तिनि । सर्वसाधारण प्रजाजनया थी थी मुद्दा मामिला (नेसं ८९१–८९९ दुनेया) छिनेया:गुया अभिलेख च्वयातःगु थें देश को देशया पद्धति सफूलया तथा नेसं ८९५ भाद्रय् नेपाल सरकार व ल्हासा सरकारया दथुइ जूगु सन्धी पत्रया मूल माध्यम नेपालभाषाहे ख: । शाहकालीन (नेसं ८८९-९३५ दुने) पुरातात्विक अभिलेख ज्वलन्तम् (शिलापत्र, तामापत्र इत्यादि) नेपालभाषा मूल माध्यम यानातःगु उस्त खने मन्त । अय्सां शासक खलकं व सर्वसाधारण प्रजाजनं गुगुं धर्म कीर्तिया स्मारक रूपय् पलिस्था याना तःगु शिलापत्राभिलेखया समाप्ति वाक्यस नेपालभाषां छुं तथ्य

खँ न्वाकात:गु सम्म खने दु । अथेहे बुम्रबुम्रारय व उसाय मवया: श्री मंम्ता साहेबयाथाय् हाजीर जू वने मफुगु खंतया अर्जिपत्र च्वया तःगुया दसि नं आपुलुखं लुया बःगु खने दु । शाह कालय् नेपालभाषां सफू च्वयेगु, ब्वनेगु, बाखं न्यनेगु, धार्मिक सामाजिक नैतिक विषयया मे बाखं मे चिनाः हालेगु न्यनेगु ब्यापक चलन धाःसा दु । थ्व खँ मे सफुती व बाखं सफुती च्वंगु मे व बाखंनं पुष्टि या । शाह् कालीन नेपालभाषाय् नेपाली व फारसी उर्दू या खँग्वा छ्यलेगु चलन जुल (परिशिष्ट "ख") । विक्रम संवत् १९६२ स (नेसं१०२५) नेपालभाषायात ऐन नियम बयेका पिकया राजकीय बहिष्कार याये न्ह्यो तक नेपालभाषां च्वया बिया तःगु कालबिलया दसि मोँ प्रमाणित जुयाच्वंगु खः ।

लिचोगु मध्यकाल जोंछि धयाथें शिलापत्र व लुँ पौ बुआगु ज्वलनय् "अतः परं देश भाषा", "स्वदेश भाषा", व "देश भाषा" रूपय् (नेपाल॰ भाषा विशेष-नामं गुगुं, अभिलेखय् सम्बोधित) नेपालभाषां संस्कृतया लिउया थाय् (अभिलेखं न्ह्यब्वयत्यंगु खँया मू माध्यम रूपय्) कया वःगु खः । शाह कालय् नेपालभाषां उजोगु थाय् काय् मखन । शाहकालीन गुगुं गुगुं अभिलेखय् "अतः परं देश भाषा" व "देश भाषा" धयालि नेपाली भाषां अभिलेखया मू खँ न्वाकेगु याना हःगु खने बत- विसं १८३० (नेसं ८९३), विसं १८४२ (नेसं ९०१), विसं १८९४ (नेसं ९१२), विसं १८५० (नेसं ९१३), नेसं ९२०, १८५९ (नेसं ९२२) व विसं १८६० (नेसं ९२३) स । लिचोगु मध्यकालीन अभिलेखय् "अतः परं देश भाषा", "अतः देश भाषा" व "अथ भाषा" थें जाःगु अभिव्यक्ति नापसं भाषाया नां स्पष्ट व नेपालभाषा न्ह्यथना तः थें भाषाया गुगुं विशेष नाम धाःसा शाहकालीन अभिलेखय् न्ह्यथनातःगु खने मदु । शाहकालीन अभिलेखय् "अतः परं देस भाषा" धया: नेपाली भाषां अभिलेखया ब्यहोरा खँ न्यंकेगु याःगु लिचोगु मध्यकालीन अभिलेखया परम्परा न्ह्याकेया नाप नापं देश भाषाया थासय् नेपाली भाषा पलिस्था यायेगु तयक नं जुयाच्वन । सरकारी ज्याय् व मेमेगु ज्याय् नेपाली भाषाया प्रचलन शाहकाल निसें ब्यापक जुया वल । तर शाहकालीन नेपाली अभिलेखय् नेपालभाषा खँग्वः छ्यले माःगु स्थिति नं दयाच्वन (परिशिष्ट 'क')

[विसं २०१४ (नेसं १०७७) सालय् तिनि नेपालीयात नेपाल अधिराज्यया राष्ट्रभाषा धका: संवैधानिक मान्यता बिउगु ख: ।] शाहकालया थ्व इलं निसें विसं १९६२ न्ह्यो तक राजकाजया ज्याय् नेपाली भाषा नं माध्यम भाषा रूपय् थाय् कयाच्वंगु जूसां उबले नेपालभाषां नं धार्मिक, सामाजिक व साहित्य सिर्जनात्मक ज्याय् अभिव्यक्तिया माध्यम रूपय् व व्यापकरूपया थें, थन व थवपया सर्वसाधारण प्रजाजनयात न्यंकीगु सार्वजनिक [illegible] नुगःया मौखिक (नाय्खिं च्वयेक: वइगु) माध्यम नेपालभाषा याना तःगु ख: । विक्रम संवत १९९० (नेसं १०५३) या दशकय् नेपालभाषां साहित्यिक [illegible] [illegible] बन्देज तयेगु व २०१९/२०२० (नेसं १०८०) दशकय् राष्ट्रभाषा नेपाली जक तक थकायेगु यकोहरागु नीति श्री ५ या सरकारं ज्वन । विसं २०३० (१०९३ नेसं) या दशकं थुखे माध्यमिक तहया पाठ्यक्रम नेपालभाषा साहित्य विषययात विज्ञान व प्रविधि थें जाःगु २४ गू विषयया [illegible] इच्छाधीन याना च्वनेमाःगु अप्रिय व अमानवीय बाध्यता दुगु दिन । त्रिभुवन विश्वविद्यालयया स्नातकोत्तर तगिमय् तक नेपालभाषा साहित्य विषय च्वने दया च्वंगुलि याना: तथा अन्वेषक विद्वानपिनि साधना, इतिहास संशोधन मण्डल व Linguishic Society of Nepal थें ज्यागु संस्थाया अनुसन्धात्मक ज्याखँ, प्रकाशन, सेमिनार, भाषिक प्रवचन गोष्ठी याना नेपालभाषाया नं भाषिक पक्षया व साहित्य विधाया गंभीर अनुसन्धान कृति साधना जुयाच्वंगु दु । शाहकालय् जूगु थ्व ज्याखँ नेपालभाषाया निंति तःजिगु देन ख: । थन ई सन्‌या १९ गू सदीं निसें युरोपया विद्वानतय् भाषिक, धार्मिक व सामाजिक सांस्कृतिक अन्वेषण ज्याखँया केन्द्र बिन्दु नेपालभाषा जूगु खं लुमंके बह: जू ।

परिशिष्ट "क"

शाह् कालया नेपाली अभिलेखय् नेपालभाषाया कुं संग्र:

पेशागत जात सम्बन्धी–		सालमी	(" ३५५)
तमोट	(शा का अ, ४४७)	छीपा	(" ")
कुसाल	(" ४५५)	कल्मी	(" १३८)
अ (आ) वार	(" ")	सुवार	(" ३५५)
डंगोल	(" ४३५)	आवाल(" ४६६),आवार ("१३८)	

वास्तुकला सम्बन्धी-

बिलपनि (शा का अ, ४४७)
हिटि (" ४५४)
अेल छे (" ४४९)
वेषा हिटि (" ४५५)
सतल (" २१५)
नासल ननि (" १५८)
पानाल (" ४९७)

वास्तु सम्बन्धी-

टो (त:) झ्याल (शा का अ, ४६१)
क्वाछे (" ४६२)
क्वाठ (" ४६६)
दबलि (" ४६३)
बा (" ४९७)
खेबल (" १४३)

धार्मिक सांस्कृतिक सँग्व: -

नासल देवता (शा का अ, ४९६)
बसा लाय गर्ने (" ३६९)
दचु (" ५८५)
द्वाफोल स्वां (" ३९९)
सिघ मु (" ")
न्हेक (" ")
आगम गुठि
जजमका (" २०२)

बायबाय सम्बन्धी-

ईया गाल (शा का अ, ४१७)
इको हिटि (" ")
ब्याङ गाल (" ")

टकुचा (" ४४५)
पो डे (ई) पा (" ४४७)
इतिरन्हे (इलंन्हय) (" ३७०)
सरस्वति खेल (" ५७०)
नक देश (" ३४२)
बो डे (" ३४२)
दुहंचा पुषु (" ३५५)
टौधं (त:धं)
षेल (" ३५५)
कपना डोल (" ४४७)
था इमा डोल (" ३५५)
फ दोल (" ४६२)
इकु बहाल (" ४९६)
कुमि लाछि (" ३६९)

नाप, इकाइ सम्बन्धी-

दां छि (४४७)
मना (माना) (४५६)
लुह किल} == पाषाण किल
लोह किल}

विशेषण संज्ञा जुयाच्वंगु खँग्व: -

मिलह्वा (शा का अ, २५१)
ज्याथ (" ३३५)
चिकटो (" ४९६)
पाल लाक (" ३६६)
गुथि (" १४३, ३२१)

पेशा स्थान (दर्जा)

मोहि नाइक्या
महान नाइक्या
नाइक्या
नायक
कम्पि नायक
घरट्ट कुल्या (घ: बा)

परिशिष्ट "ख"

शाहकालीन नेपालभाषाय् छ्यलातःगु छुं नेपालभाषेत्तर खँग्वः –

खँग्वः

घटीबढी (जात, १३५, नेसं ८९५)
ठेगाना (उकीहे)
अतल (शुक्र, नेसं ८९६)
गुलाप (उकीहे)
जरी (")
मलमल (")
न्याय (")
बन्चा (")
खुसि (")
फचिहित (")
रजोगार (")
धोबिया (")
भयि (")
वाहिरिस (")
यहर (पाञ्जालि)
मनोमान (उकीहे)
उदार (")
व्याज (")
सिक्का (")
दुग्ना (")
तिग्ना (")
विचारी (") इत्यादि ।

क्रिया खंग्वः –

छपान याङा (पाञ्चाली)
खोजय माल (उकीहे)
जनाय् याङा (")
बुझय याय् (")
माया मारय् याङा (उकीहे)
स्वधय् याङा (")
छेकय् याय् (जात)
इत्यादि ।

ग्वाहालि ज्वलं

१. वज्राचार्य, धनवज्र – लिच्छविकालका अभिलेख ।
(२०३०)
– पाञ्चाली शासन पद्धतिको ऐतिहासिक
(२०३५) विवेचना । (परिशिष्ट)
(२०४०) – शाहकालका अभिलेख ।

२. मल्ल, कमल प्रकाश – "लिपिस्टक आर्चियलजी अफ नेपाल",
(सन् १९८१) कैलास, ल्या : ८ पौ १–२, ५–२३ ।

३. तमोट, काशीनाथ – "लिच्छवि अभिलेखया संस्कृत मखुगु"
(नेसं ११०१) – खेलु इता:, ल्या: २

४. रेग्मी, दिल्ली रमण – मिडियवल नेपाल, भाग २–४।
(सन् १९६६)

५. वज्राचार्य, धनवज्र व –
टेकबहादुर श्रेष्ठ (विसं २०३२) दोलखाको ऐतिहासिक रुप रेखा,

६. शाक्य, हेमराज – श्री रुद्रवर्ण महाविहार स्थित ताडपत्र अभिलेख।
(नेसं ११००)

७. वैद्य, जनकलाल – "राष्ट्रिय अभिलेखालय स्थित नेवारी अभिलेख
(नेसं १०९८) ग्रन्थया वर्णनात्मक सूची" (टाइप)।

८. ध्रुवय, विसधर – नेपालभाषाया बात:।
(नेसं १०९१)

९. राजवंशी, शङ्करमान – ऐतिहासिक घटनावली।

१०. वज्राचार्य, गौतम वज्र–"ऐतिहासिक घटनावली", पूर्णिमा ल्या: १२, १८
(विसं २०२३, २०२५)।

झिंबाचह्रे, नेसं ११०४

त्रासदीया संरचना

— तुलसीलाल सिंह

'त्रासदीया संरचना' जक धायवं असीमित त्रासदीया संरचनाया विवेचना जुइ। तर थन प्राचीन ग्रीसया महान् दार्शनिक एरिस्टोटलं विवेचना यानादीगु उगु ईया त्रासदीया संरचनाया विषय जक छलफल ख:। उकें थन सम्पूर्ण त्रासदीया संरचना बारे थ:गु धारणा मखुसे एरिस्टोटलया धारणायात कया: जक छलफल जुइ।

निद्व: दं मयाक न्हापा ग्रीकया एरिस्टोटलं 'पोइटिक्स' सफू च्वया: संसारय् दकसिबय् न्हापां काव्यया बारे पूवक समालोचना यानादिल। थुकी नीखुगू अध्याय दु। नीखुगू अध्याय मध्यय् न्हापांगु स्वंगू अध्यायस क्रमश: अनुकरण, अनुकरणया विषय व अनुकरणया विधि बारे व्याख्या यानादीगु दु। प्यंगूगु अध्यायस काव्यया उद्भव व विकासया चर्चा दु। न्यागूगु अध्यायस अभिहास्यया परिभाषा, कमदीया संक्षिप्त रूपरेखा महाकाव्य व त्रासदीया तुलना यानात:गु दु। खुगू अध्यायनिसे नीखुगूगु अध्यायतक त्रासदीया परिभाषा कथानक, कथा अन्विति (Unity) चरित्र–चित्रण, पदरचना विचार तत्व, दृष्य विधान, म्ये त्रासदीया रचनाकारतय्त सल्लाह आदि दु। नीस्वंगू अध्याय-निसें नीखुगू अध्यायतक इपिक (महाकाव्य) या चर्चा जुयाच्वंगु दु।

गुलिसिया धापू कथं 'पोइटिक्स' एरिस्टोटलं न्वचुया रूपय् बियात:गु वय्‌क:या विद्यार्थीतय्सं ल्ह्ययात:गु ख:, उकिं निरश शैली जूगु धका: धाइ। गुलिसिनं विद्यार्थीतय्त स्यनेत एरिस्टोटलं दय्‌कात:गु नोट्स धाइ। न्ह्यागुसां

थ्व सफुती श्रृंखला त्वधुलाच्वंगु दु। उकिं 'पोइटिक्स' एरिस्टोटलं रचना रूपय् च्वयातःगु मखु धइगु खँ सी दु।

एरिस्टोटलया जीवनया मुख्य ई (३६७–३४७ इ. पू) प्लेटोया प्रसिद्ध 'एकेदमी' फुत। थ्व सफू नं वहे इलय् च्वःगु धइगु धापू दु। 'पोइटिक्स' च्वल धइगु खँय् थःहे गुरु प्लेटोया विचार खण्डन यायत च्वःगु खः।

सारांसय् प्लेटोया काव्य प्रति धारणा नकारात्मक खनेदु। थ्व नकारात्मक धारणां यानाः प्लेटो थःगु 'रिपब्लिक' सफुती कवितय्त 'आदर्श राज्यं' पितिगु खः। एरिस्टोटलं काव्य mimesis खः धकाः धाःगु नं प्लेटो छ्यःगु mimesis यात खण्डन यायत छ्यंचल। प्लेटोया धापू कथं काव्य 'मिमेसिस' या नं 'मिमेसिस' खः। थन प्लेटों छ्यःगु 'मिमेसिस' शब्दया अर्थ नक्कल जक खः। प्लेटोया धापूकथं छुं नं वस्तु दकलय् न्हापां द्यवं दय्की वा सिर्जना याइ– गुगु सुं नं मानविय कुतलं दय्कूगु जुइमखु। वहे वस्तु स्वयाः मनुख (श्रमिकं) दय्की गुगु मानविय उपयोग जुइ। दकसिबय् लिपा कलाकारं दय्की, गुगु उपयोग्य वस्तु जुइमखु। थ्वहे प्लेटोया धापूर्ति स्वय्–

''...there are three beds; one existing in nature, which is made by god, as I think that we may say- for no one else can be maker.

There is another which is the carpenter.

And the work is painter is a third.

थन 'पलंग' स्वंगू कथंया दइ धइगु खँया नापनापं चित्रकारयात वास्तविक 'पलंग' दय्कूह्म वा सिर्जना याःह्म मखु धकाः धाइ–

'But would you call the pairter acreator and maker ?

Certainly not,"

प्लेटोया तर्क कथं चित्रकार 'पलंग' या वास्तविक सिर्जक वा दयकूह्म मखुगुलिं चित्रकार वा कलाकार 'फत्ताः' जुल। उकिं वासदीकारत 'नक्कल याइपिं' (emitators) जूगुलिं इपिं सत्यपाखें स्वंगू आयाम तापाः धकाः धाइ–

"And a tragic poet is an emitator, and therefore like all othe: emitators, is thrice remocee ..the tru th"

'प्लेटोया थ्व सिद्धान्त 'मूर्खता' सिद्ध यायत आलोचक एन. आर. मर्फि छु तर्क तइदिल धा:सा 'पलंग' या अस्तित्व न्हापां विचारय् वल । सिकर्मि थ्व विचारानुरूप नक्सा दय्कल अले जव नक्सा अनुरूप पलंग तयार जुल । उअलय् वास्तविक पलंग सत्य पाखें स्वक्वय् तापाक थ्यने (thrice remove from truth) धुंकी । मर्फि प्लेटोयात अनुकरणात्मक सत्यया महत्व थुइकेत न्हापां विचारया पलंगय्, लिपा अनुकृतिइ व उगु चित्रया नं अनुकृति वास्तविक पलंगय् थ्यनेगु सुझाव बी ।' (लीलाप्रसाद शर्मा : एरिस्टोटलयो काव्य शास्त्र)

थ: गुरु सोक्रेटस्, गुह्यसिनं न्ह्यला: विषया नया सजाँय् फल या बांलाक प्रभाव ला:गुलि प्लेटो नैतिकतायात उच्च: महत्व ब्यूगु ख: । प्लेटोया विचार कथं काव्य च्वय् हे मज्यू, थ्व मखु । वया धारणा कथं, "...बांमला.गु चीका: छ्वय्मा:, अले मां व तुतुमां (धाइमां) पिसं थथे ल्यया: जक मस्तय्त स्यनेगु वान्छनीय जुइ ।" थ्व विचार कथं प्लेटों कठोरपूर्वक कवितय्त नैतिकताया भिअलं चिनाबिल । एरिस्टोटलं धा:सा स्वतन्त्रता बिल; अले प्लेटो छ्यःगु mimesis शब्दयात एरिस्टोटलं ठीक नक्कल मखु "कल्पना छ्यला: जीवनयात हाकनं दय्का क्यनेगु" धाल ।

'काव्यशास्त्र' या प्रारम्भय एरिस्टटलं काव्य, संगीत, चित्रकला, मूर्तिकला फुक्कसित कलाया रूपय् काल । अले हानं फुक्क कला 'अनुकरण' धका: धइदिल । तर पूर्वीय समालोचकतसें साहित्य व संगीतयात कलां पिनेया रूप बिल वा ललित कलायात जक कला धाल । एरिस्टोटलया भाषाय् त्रासदी दकसिवय् उत्कृष्ट कला ख: ।

काव्य उद्भवया बारे 'काव्यशास्त्र' सफुती त्रासदी व कमदीया निगू अलग अलग उद्भवया थाय् एरिस्टोटलं क्यनादिल । मानविय स्वभाव कथं मचातसें मचातसें अनुकरण याना: सय्की । थ्व जीव संसारय् मनू हे दकसिवय् विकसित जीव ख: । अनुकरणया प्रवृति याना: मानव व जीव मयध्य् दक्व जी

उच्च तथा श्रेष्ठ जूगु ख: ।

एरिस्टोटलं धयादी, "परन्तु, याकनं हे कवियागु स्वभाव अनुसार काव्यधारा निगू दिशाय् विभाजित जुल, गम्भीर वृत्तिया च्वमितय्सं महान व्यक्तितय्गु महान ज्याया अनुकरण यानाहल व क्षुद्रवृत्तिया च्वमितय्सं अधम मनूतय्गु ज्याया अनुकरण यात । गुह्मसिनं महान ज्याया अनुकरण यात व लिपा वना: त्रासदीकार जुल; अले गुह्मसिनं अधम मनूतय्गु अनुकरणयात लिपा कमदी च्वइपिं जुल ।

त्रासदी विधाया काव्य विकास डायोनिसस, प्राचीन ग्रीक धर्मानुसार उत्पादन, उब्जाउ व ऋतु व अय्लाःया द्यः नाप यक्वं सम्बन्ध दु । चीहाकय्क धायगु ख:सा डायोनिसस शक्ति व उर्जाया द्य: ख: । प्राचीन ग्रीकया सुरु सुरु डायोनिसस द्य:याथाय् मनूत स्वापालं पुना म्ये हाला:, प्याखं हुला: थ: य: थं सनाजुइगु जुल । थजा:गु मेला (नख:) दच्छिया निक: जुइगु । सम्भवत प्राचीन ग्रीसय डायोनिससयात च्वलय् बलि बीगु जुइमा: । ग्रीक शब्द 'ट्रिजोडिया' या अर्थ फँजवा: म्ये ख: । च्वलय् बलि बी बलय हालीगु म्ये जूगुलिं लिपा त्रासदीया रूपय विकसित जूगु जुइमा: । त्रासदीया उच्च विकासया अवस्थाय् नं डायोनिससया मूर्तिया न्ह्य:ने हे त्रासदीया प्रतियोगिता जुइगु ख: ।

एरिस्टोटलया धापू कथं, "होमरया पूर्ववर्ती कवितय्सं रचना या:गु कमदीया ज्ञान झीके मदु, यद्यपि अजा:पिं कवित उगु इलय् नं यक्वं दुगु ख: ।" एरिस्टोटलयाके थ्व ज्ञान मदुगुलिं होमरया 'मार्गीटस' यात कमदी नाटकया उद्भवया रूपय् कयात गु ख: । शिल्पकलाया दृष्टिकोण 'मार्गिटस' य् छ्यला-त:गु iambic छन्द (लघु गुरु द्विमात्रिक) लिपाया कमदी नाटकय् उप्व: प्रयोग जुल ।

गथे एरिस्टोटलं 'Margites' यात कमदीया उदभवया रूपय् का:गु दुपा होमरया हे 'इलियड' व 'अडेस्सी' त्रासदीया उद्भवया रूपय् वा पूर्व विकासया अवस्था का:गु दु । कमदी Pnallic म्ये पाखें विकास जूगु ख:सा त्रासदी Dithyramb म्ये पाखें विकास जूगु ख: । त्रासदीया विकासया क्रम एस्किलस, सफोक्लिज व यूरिपाइडिसपिसं अझ उप्व: न्ह्याकल ।

एस्किलस व सफोक्लिज सिवें कान्छाम्ह त्रासदीकार युरिपाइडिस ख: । युरिपाइठिस ख: । युरिपाइडिस त्रासदी च्वइबलय् उबलय्या ग्रीकतय्गु त्रासदी सम्बन्धी धारणायात हाचां गाया ब्यूगुलिं उलि विकास याय् मखंक निर्वासित जुइगु वाध्य जुइमाल ।

'काव्यशास्त्र' सफूया खुगू अध्यायस त्रासदी नाटकया अभिन्न अंग धका: खुगू अंगय् व्यथलात:गु दु । व थथे ख:– (१) कथा वा कथानक (२) चरित्र (३) विचार तत्व (४) पद रचना (५) दृष्य विधान (६) माधुर्य वा गीत ।

बाखं अथवा बाखंचु (Plot) या आधार एरिस्टोटलं दन्त्यकथा (Myth) यात का:गु दु । एरिस्टोटलया इलय गुलि नं त्रासदीया विकास जुल उकिया मूल आधार ग्रीसया दन्त्यकथा ख: । बरु वहे बाखं भिन्न भिन्न च्वमितसें थ:थ गु हे कथं दुगुलि दन्त्यकथायात मौलिक ढंगं कनेगु बांलाक चलन दु धइगु ख मी दु । दृष्टान्तका लागि ग्रीसं Iphigenia at jauris यत काय् फु । त्रासदीया जनक एस्किलस अले सफोक्लिजपिसं त्रास युद्धय् ग्रीकतय जयया निंतिं इफिजेनिया (Ihpigenia) यात द्य:याथाय् बलि ब्यूगु धका: वित्रण या.गु दुसा युरिपाइडिसं इफिजेनियायात थ:गु त्रासदीस बलि बीकुगु मदु । युरिपाडिसया त्रासदीस इफिजेनिया बलि बीगु इलय् रहस्यमय् ढंग गाय्व जुइ ।

त्रासदीया दकलय् महत्वपूर्ण तत्व कथानक ख: धइगु एरिस्टोटलया धापू दु । एरिस्टोटलं धाइ– "त्रासदीया दकलय् न्हापांगु व महत्वपूर्ण तत्व श्व (Plot) हे ख: । आधुनिक साहित्यय् बाखंचुयात सिवय् मनोविश्लेषण, द्वन्द, शिल्पी आदि तत्वतय्त उच्च: थाय् बीगु चलन दु, गुगु एरिस्टोटलया विपरीत धारणाया विकास धाय्मा: । तर एरिस्टोटलं धा:सा त्रासदीयात निरस शैलीं हे च्वइत:गु जूसां बाखं बांलाय् मा: धका: जोड बिल ।

त्रासदीया "व्यापकताया अभावय् (नं) पूवने फु ।" छाय्धा:सा 'पूर्णता' या अर्थ निश्चित आदि, मध्य व अन्त ख: । एरिस्टोटलया धापू कथं "सुगठित कथानकया अन्त्य व मध्य सिद्धान्त अनुरूप जुइमा: या यः थे मखु ।"

थ्वहे सिद्धान्त अनुरूप घटनायात क्रमवद्ध रूपं स्वाय्माः । छगू त्रासदीस जीवनया सम्पूर्ण घटनायात क्यनेगु सम्भव मजू । बरु "निश्चित व्यापकता दय्माः।" त्रासदी सूर्यया पृथ्वीयात छगू परिक्रमा वा व सिवय् छुं भचा ताहाकः जूगु ज्यू धायगु धारण एरिस्टोटलया खः । गुकी सुन्दरता दइ । सुन्दरबाया आकृतिया शुक्ष्मजीव जुइ फइमखु न त दुःछिगु भाइलया विशाल आकृतिया जीव हे जुइफइ । गुम्रनित झीसं लिकसं ह्ययया फुक्क अंग छक्वलं स्वय् फइमखु । एरिस्टोटलया थ्व धापू कथं न्हिन्छिया सलंसःगु त्रासदी क्यने फुगु तसकं चीहाकः जुइ मज्यू वा लां लां द दं क्यनेमाःगु ताहाःगुनं जुइ मज्यू धइगु खः ।

त्रासदीं स्वइगु जीवन जक क्यना क्वनीमखु वरु मनूतय्गु सुख दुःखया घटनायात माः हनाः क्यनी । मनूतय्गु जीवनय् अनेक घटना जुइ– न्ह्याइपुगु ह्याइपुगु । क्रियाशील मनूतय्गु जीवनय् जक थजाःगु घटना जुइ । उकि त्रासदी नं थथेहे कार्यशील मनूतय्गु सुख दुःखया अनुकृति खः । एरिस्टोटलं धाइ, "उकिं नाटय व्यापारया उद्देश्य चरित्रया अभिव्यञ्जन मखु, चरित्रला कार्य–व्यापारय् गौण रूपं जक वइ । अथे जूगुलिं कार्य व्यापार अथवा कथानक त्रासदीया साध्य खः अले साध्य हे दकसिबय् प्रमुख जुइ । कार्यव्यापार मदुगु नाटक जुइहे फइमखु तर चरित्र चित्रण मदुगु त्रासदी असम्भव मजू ।" थ्वय् ल्ह्ययागु एरिस्टोटलया धापू स्वयं पूर्ण जू । त्रासदीया साध्य कार्यव्यापार अथवा कथानक खः । साध्य प्राप्त याय्या निंति विभिन्न तत्वतय्गु आवश्यक जुइ । उगु तत्व मध्यय् चरित्र चित्रणया निंति जक त्रासदी च्वम् मज्यू धाय्गु एरिस्टोटलया धापू खः । थ्वला कार्यव्यापार नाप नाप गौण रूपय् बइगु जक खः । एरिस्टोलं चरित्र चित्रणयात निगू महत्वया थाय् ब्यूगु दु । स्वंगूगु थाय् 'कार्य संगत विचार' यात ब्यूगु दु ।

नायकया व्यक्तित्व व चरित्र चित्रण याय्गु काय्गु त्रासदीकरणया निपुणताय् आधारित जुइ । Agathon या 'Antheus' त्रासदी छुं ऐतिहासिक घटनाय् आधारित मजूसे सम्पूर्ण घटना व पात्रतय् चरित्र काल्पनिक खः । काल्पनिक पात्रतय्गु व्यक्तित्व व चरित्र चित्रण याय् बलय् दन्तय कथाया आधारय् त्रासदी च्वइपिं सिवय् पूर्ण स्वतन्त्र जुइ ।

त्रासदीया नायक गजा:ह्म जुइमा: धइगु खँय् एरिस्टोटलया धारणा ज्ञो सिवय् त.धंह्म भिंह्म जुइमा: धइगु ख: । त:धंह्म व भिंह्म अर्थ पूर्वीय काव्यय थें द्य:त अथवा Supertnatural मखु । नायक तसकं त:धंह्म, भिंह्म जुल धा:सा इमिगु पतन खनीबलय् करुणा वनेफु तर भय् वइमखु । अथेहे मभिंह्म मनू पतन जुल धा:सा करुणा नं वनीमखु भय् नं वइमखु । थ: सिवय् क्वय् याह्म तर भिंह्म मनू पतन जुल धा:सा सहानुभूति जक वनी । उकिं त्रासदीया नायक तसक त:धंह्म वा भिंह्म मखु अथवा Supernatural पात्र मखु कि थ: सिवय् भचा त.धंह्म भिंह्म जुइमा: गुह्मसिया पतन जूगु खनीबलय् दर्शकतय्के भय् व त्रास नितां वइ ।

एरिस्टोटलया धापू कथं 'त्रासदीं आनन्द बी ।' त्रासदीं मनूतय्गु सुख दु:खया अनुकृति जूगुलिं अनुकरणं आनन्द बी धाय्गु एरिस्टोटलया मनसाय ख: । एरिस्टोटलया लिपायापिं समालोचकतसें काव्यया साध्य वा धर्म आनन्दी बीगु जक ख: धका: एरिस्टोटलयात विकृत रूपय् प्रस्तुत यान बिल । गुलिसिनं आनन्द पक्षयात जक महत्व बिल नैतिकयात त्व:तल धका: आलोचना या:इपिं नं दु ।

एरिस्टोटलया प्रसिद्ध सिद्धान्त मध्यय 'अनुकरण' सिद्धान्त छगू तसकं चर्चित सिद्धान्त ख: । एरिस्टोटलं छ्य:गु भाय् Mimesis ख: । थ्व शब्द एरिस्टोटल सिवय् न्ह्यापा प्लेटों व मेमेपिं समालोचकतसें छ्यले धुंकूगु दु । तर प्लेटों ठीक नक्कलया रूपय् छ्य:गु खनेदु । उदाहरणया लागि प्लेटोया Republic का निङ्व: काय–

" · there are three arts which are concerned with all things; one which uses, another which makes, a third which emitates them." थन कल्पना छ्यला: जीवन ह्याकनं दयकेगु धइगु अर्थय् प्रयोग मजू । थथेहे प्लेटोयात खण्डन यायेत यरिस्टोटलं Mimesis शब्द प्रयोग या:गु ख: ।

ग्रीक Mimesis या अंग्रेजीया अनुवाद Imitation या नेपाली अनुवाद 'अनुकरण' थन प्रयोग जुयाच्वंगु दु । अंग्रेजी 'इमिटेसन' या नक्कली

मखु नक्कली मखु धइगु अर्थय् एरिस्टोटलं Mimesis छ्यःगु मखु । ल्याटिन शब्द 'मिमेकर' नाप ग्रीक Mimesis यागु ज्वः लाः । ल्याटिन भाषाय् मिमेकर धइगु छगू Plant दु गुगु सर्प मखु सर्प थें जक च्वं । थुकि मेमेगु जनावरतय्त झुक्य् याइ । बुचरया धापू कथं 'मूल वस्तु हानं दयका क्यनेगु खः गथे खः अथे मखु बरु इन्द्रियतसें गथे ताल अथे दय्का क्यनेगु खः । गिलवर्ट मरेया धापू कथं ग्रीक भाषाय् कवितय्त 'पोएटस' धाइ, 'पोएटस' शब्दार्थय् अनुकरण याइह्म जुइ, ल्ह्यया मतसे दय्कीह्म जूगुलिं जीवन हे कन दय्काः क्यनेगु धइगु खं प्रष्ट मजू । 'मिसेमिस" शब्दयात स्पष्ट याय्त समालोचक एवरक्रोम्बी थथे धइदी– "काव्य धयागु गणित कास्त्रया प्यारा बला थें, थ्व न्ह्यावलें जीवन ल्यू ल्यू वनावनी, तर गबलय्सं जीवनयात निलाकः वनीमखु ।" अर्थात् एबरक्रोम्बीया धापू थथे खः, जीवन मखु, अय्सां जीवन खः, जीवन ल्यू ल्यू हे थ्व वनाच्वनी ।

एरिस्टोटल अनुकरण स्वंगू कथं जुइफु धकाः धइतल । (१) 'व गथे च्वं' (२) 'उकियात थथे धयातःगु दु' अले (३) 'व गथे जुइमाःगु खः । थुपि स्वंगुली न्ह्यागु पक्षयात कयाः कवि च्वःसां कल्पनां ज्या काय्माः उकिं अनुकरणया अभिन्न अंग 'कल्पना' खः ।

एरिस्टोटलया धापू कथं त्रासदी स्वयाच्वंपिनि मनय् संवेग वइ, गुकिं यानाः त्रास व करुणा वइ, अले थुकी पाखें मनोविकारया विरेचन जुइ । त्रासदी बीगु संवेगयात सौन्दर्य शास्त्रीतसें नैतिक पक्षयात अलग यानाः सौन्दर्य शास्त्रनाप जक सीमित याय्गु एरिस्टोटलया सिद्धान्तयात नष्ट नामूत याय्गु खः । लुकस थियटर वासः पसः मखु एरिस्टोटलयात व्यंग नकल कि मनूतसें मनोविकारया विरेचन याय्या निंति 'थियटर' य् वनीगु मखु कि न्ह्याइपुकेया (आनन्दया) निंति वनी धइगु लुकसया धापू खः । लीलाप्रसाद शर्मा जुं नं "एरिस्टटलको विरेचन सिद्धान्त सजिलै हाँसी उडाउन सकिन्छ' धकाः एरिस्टोटलयाके प्रश्न याइ– "छु काव्यशास्त्रय् एरिस्टोटलं मनूत वियोग प्रधान नाटक (त्रासदी) स्वः वनीगु विरेचनाता निंम्ति धकाः गनं सुझाव तक बियातःगु दुला ?"

एरिस्टोटलं विरेचनाया निंतिं त्रासदी स्वः बनीगु धकाः धइतःगु मदु । त्रसदी आनन्दया निंतिं स्वः बनी । त्रास व करुणाया जागृत नापनापं आनन्द वइ अले मनोविकारयरा विरेचन जुइ धायगु अभिप्राय एरिस्टोटलया खः । आः झीसं एरिस्टोटलयाहे धापू न्ह्यःने हय् -

"...त्रास व करुणा जागृत यानाः मनोविकारया उचित विरेचन याइगु जुइ ।"

विरेचन खँग्व एरिस्टोटलं छ्यःगु Catharsis खः। Catharsis या निगू अर्थयात तर्क वितर्क यानाच्वंगु दु समालोचकपिसं । क्याथार्सिसया छगू अर्थ खः 'धार्मिक पवित्रिकरण ।' ग्रीकय् धार्मिक ज्या पाखें छुं अपवित्रयात पवित्र याय्गुयात क्याथार्सिस धकाः धाइ । मेगु, क्याथार्सिस चिकित्सा विज्ञान सम्बन्धी खँग्वः खः धइगु नं विभिन्न विचारकतय् दु । बुचर वाइवाटं पिं वासः सम्बन्धी खँग्वः खः धइगु खँय् सहमत जूगु दु । एफ. एल. लुकसं नं वासः सम्बन्धी खँग्वः खः धइगु खँय् हे सहमत जूगु दु। वारनेज थुकियात नैतिक विरेचन धकाः धइतल ।

चिकित्सा शास्त्रय् Purgation या प्रयोग शारीरिक विकार शुद्धिकरण याय्गु निंतिं जुइ, थुकें स्वास्थ्यया रक्षा याइ । Catharsis या चिकित्सा सम्बन्धी अर्थ नं थथेहे खः। थुकें शरीरया मभिंगु मनिंगु पदार्थ बांछ्वय्गु ज्या ब्यू । एरिस्टोटल सिद्धान्तवादी छह्म अज्ञात ग्रीक लेखकं नं एरिस्टोटलं छ्यःगु Catharsis यात चिकित्सा सम्बन्धी खँग्वःया अर्थय् छ्यःगु खनेदु ।

करुणा व त्रासया संवेगं मनोविकारया बिरेचन जुइ धाय्गु निगू विपरीत वस्तुया द्वन्दं विरेचन जुइ धाय्गु जुइ । करुणा योग्य व्यक्तिया अयोग्य फल खःसा थ त नं जुइफु धइगु विचारं भय उत्पन्न जुइ। करुणा आकर्षण खःसा भय् विकर्षण खः। आकर्षण व विकर्षण निगू विपरीत वस्तु खः । प्रसिद्ध समालोचक आइ० ए० रिचर्डसं मनोवैज्ञानिक ढंग थुकियात व्याख्या यानादीगु दु । थ्व निता उल्टा प्रवृति निखे सालीबलय् ताल्जुइ निखे निगू शक्ति साली थें जुइ, थ्व निगूया तौल उतिकं जुल धाय्वं पूरा सन्तुलन जुइ । ताल्जु छति मसंसे स्थिर च्वनी थें करुणा व त्रासया प्रभावं सन्तुलन वइ, समञ्जन वइ । अन्तर्वृत्तिया थ्व संयोजन हे विरेचन खः । ○

'प्रजातन्त्र'या व्याख्या यानाजुइ
मांया हि म्वःल्हुइपिसं
देशभक्तिया बाखं कनाजुइ
छगू उपहास ! ल्वः उपहास !!

छगू चुनौति
निपाः ल्वाःपाः दुगु घोषणा पौयात
छाय्‌कि / सत्यताया धन अपहरण जूगु दु
मुक्ति बीगुया नामय् बम कुर्काच्वंगु दु
प्रतिशोधया अग्निमथलय् बुद्धयात न्ह्याब्वयाः
शान्तिया कामना जूगु दु
स्वतन्त्रताया नामय यत्थे थंय्, कुसित जुयाच्वंगु दु
ल्वबि लं थ्याकाः न्ह्याज्याःपिन्त
कालकूट भवनय् स्वथनाच्वंगु दु
ल्हाः / वा हानं छकः दने ब्वाःगु हि मुनाः
भुखाय् जुयाः दनाः
कुन्थीत पःखाः थुनेत
घात्यँगु न्ह्यःल्वाः ल्वय्‌त
नसंफायाः ह्याउँह्या सूर्दःया जः
सव भनं न्यंकेत / स्वय्‌केत ।

भाषा कालक्रम विज्ञानकथं स्वपया नेपालभाषा

— काशीनाथ तमोट

१. न्ह्यखँ

ध्वलंगु भाषाय् छगू स्तरीय पह: दइ। नेपालभाषाय् यंभाय्यात स्तरीय भाय् नालात:गु दु। थ्वं स्तरीयता कायम या:गुया कारण मध्ये नेपालया इतिहासय् थुकियात न्यासःदँ न्ह्य निसेंया मेगु स्वयां राजनैतिक विशेषता दुगु छता न ख:, थ्वनापं लिपा सामाजिक सांस्कृतिक आदि विशेषता नं स्वा: वल, अझ लिपा शैक्षिक मुद्रण विशेषाधिकार थ्वं प्राप्त यात। थौं यंभाय् स्तरीय रूप नालेगु निर्विवाद धइथें जुइधुंकल। थ्व नेपालभाषाया लागि विवाद मदय्केत छगू उपलब्धि सिद्ध जूवगु दु। थुलि जुया: नेपालभाषाय् स्वप भायय त भषिका धाय् वा धाय्के मयापि भषाविदपिं नं दु, स्वपया गुलि गुलि च्वमिपिसं थ्वहे भाषिकावादया उत्साह नेपालभाषाय् मा:छि स्वयां अप्व: थ.गु साहित्यय् स्वप भाय् छ्यलेगु यानाव:गु खनेदु। स्वाभाविकता व सामाजिकता वयनेन छ्यलीगु स्थानीय खँग्व:या थ:गुहे विशेषता दइ, तर मात्राछि अप्व: छ्यलीगु भचा गयध्यसे च्वनी। थ्व स्थानीय च्वमिपिसं बिचा: याय् बहगु खँ ख:।

भाषाया कचामचायात भाषिका धाइ। भाषिका धाय् नेपालभाषायात मज्वं, उकिं उकियात नेपालभाषाय् लिघासा (परसर्ग) वा न्ह्यघासा (उपसर्ग) स्वाना. खँग्व: दय्कीगु स्वभावकथं उकियात 'कचाभाय्' धाय्गु पाय् छ जुइगु खनेदु।

नेपालभाषाय् ख्वप कचाभाय्‌या विशेष महत्व दु । नियम बने ओंथ थुगु कचाभाय्‌पह दु । भूपतीन्द्र मल्ल (ने. सं ८१६–४१) या इलय् ने सं. ८२० सं च्वःगु पारसी-प्रकाश (संस्कृत–फारसी–नेपालभाषा पर्याय सफू) ख्वप कचाभाषां च्वयातःगु नेपालभाषाया विशेष व्याकरण खः । थ्व पहल वर्ग वर्ग थ्यथलातःगु फारसीयात संस्कृत माध्यमं कनातःगु कामरूप (आसाम) या कर्णपूर कायस्थं च्वःगु सरल व्याकरण सफू खः । ख्वप कचाभाय् ने दुथ्याकाः नेपालभाषाय् हिलातःगुलि थुकिया माध्यमं नेपालभाषाया स्वसःदं न्ह्यःया व्याकरण दय्‌के फइगु खनेदु । सफू परिचय स्वयादिसँ- तमोट, ११०२ : ४५–५०)

नेपालभाषाया ख्वप कचाभाय्‌या न्ह्यथनेबहगु छगू सफू एम. जे हाशिमोतं या ने. सं. १०९७ टोकियोया एशिया व अफ्रिकाया भाषा व संस्कृत अध्ययन संस्थानं पिकाःगु "नेपालभाषा : थुकिया ख्वप कचाभाय्‌या ब्वथला खँग्वः धुकू" खः । (हाशिमोतो, ई. १९७७) थुकी चीनलिपि चीनभाय् व उकिया अंग्रेजीया ४,३४८ खँग्वः व १३२ खँपुया ख्वप कचाभाषां अर्थ बियातःगु दु । थुकिया खंकॉमि (सूचक) ख्वप नगर पञ्चायत, वार्ड नं १३, ब्वलाछें, तःननी च्वंह्म पुण्यराम सुवाल खः । थ्व सफूया आधार ख्वपया भाय्‌या विश्लेषण याय् ल्यं दनी ।

रमापतिराज शर्माजु ख्वप कचाभाय्‌या बारे विशेष ज्या यानादीह्म भाषासःमि खः । वय्‌कःया भाषा अन्वेषणया सफू नेपालभाषाया बं नेपालभाषाया नं या दुने छपु विशेष च्वखँ दु- "ख्वप भाय्‌या ख्वाःपल" (शर्मा, १०९९ : २०३–२१८) अनं लिपा नं वय्‌कलं "ख्वप भाय्‌या छुं परिचय (शर्मा, ११०२ : २७-४२ व ११०३ : १३-२६) च्वयादीगु दु । वय्‌कलं च्वयादीगु आपाः थइथें च्वखँय् ख्वपभाय्‌या प्रसंग न्ह्यथनादीगु दु । वय्‌कलं यँभाय् थें नेपालभाषाया दक्व अले छचाःलिया दथु भाय् जुयाच्वंगु जुइकाः वा यानाः जक खः, खयाः मखु" धयादी । (शर्मा, १०९९ : २०३) नेपालभाषाया पुलां बिचाःया वैयाकरणतय्‌के थें वय्‌कःयाके नं छ्यलाच्वगु दःसा कचाभाषाया खँग्वः अप्वः 'शुद्ध' व व्याकरणसम्मत जुइ धइगु धारणा दु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयं विषय विकास योजना अन्तर्गत नेपालभाय या सहप्राध्यापक भाजु सुन्दरकृष्ण जोशीयात नेपालभाषाय् विद्यावारिधि याय्त पूना विश्वविद्यालय, भारतय् ने. सं. ११०२-४ दुने अनुन्सधान याकूगु दु। भाजु जोशीजुं डा. पे. भाष्कर रावया निर्देशनय् नेपालभाषाया स्वप कचाभाषाया वर्णनात्मक भाषा वैज्ञानिक अध्ययन यानादीगु दु। जोशीजुं स्वप भाय्या विशेष सन्दर्भय् नेपालभाषाया संवर्णिक भिन्नता बारे छपु च्वसु च्वयादीगु दु। (जोशी, ११०४ : ८-१३)

थुकथं स्वप कचाभाय्या अध्ययन-अनुसन्धान जुयाच्वंगु ज्वलय् थन व कचाभाय्या नेपालभाषाया स्तरीय भाय्नाप ऐतिहासिक सम्बन्ध लुइकेगु कुतः याय् त्यनागु दु। उकिया लागि भाषाकालक्रम विज्ञानया बः कयाच्वना।

२ १. भाषाकालक्रम विज्ञान

छगू खलःया निगू भाय वा कचाभाय्या ऐतिहासिक सम्बन्ध क्यनेगु ज्या थ्व भाषाकालक्रम विज्ञानय् (glottcchionolcgy) याइ। त्याःपिकयाः सम्बन्ध क्वःछीगुलिं थुकियात भाषा सांख्यिकी (lexicostatisties) नं धाइ। गुलिसिनं थुकियात भाषा-तथ्याङ्क-विज्ञान नं धा। थुकी निगू सर्वजात (Cognate) भाषाया छ्यले याःगु आधार शब्दावली (दुथ खँमाः, leasi core vacabulary या ज्वःलागु खँग्वःया बः कयाः निर्धारित सूत्र कथं त्याःपिकाइ। दुथ खँमाः न्ह्यथं छ्यलीगु असांस्कृतिक खँग्वः त्ययातः। थथे दुथ खँमाः निसःगः व सच्छिगः खँग्वःया न्ह्यथनातःगु दु। दुथ खमाः न्ह्यथंपिं मध्ये अमेरिकी भाषाविद्पिं मोरीस स्वादिशया सच्छिगः खँग्व थौंकन्हय् संसारय् अप्वः छ्यलीगु जुयावयाच्वंगु दु। थन स्वपभाषानापया स्तरीय नेपालभाषया ऐतिहासिक सम्बन्ध सीकेत थ्वहे दुथ खँमाः छ्यले त्यनागु दु। थुकियात स्वादिश धलः नं धाइ। (तमोट, ११०४ : १७-१९)

भाषाकालक्रम विज्ञानया त्याः पिकाय्त खँग्वः ल्यय्बलय् सहजात खँग्वः माःलाः अथवा छुं छ्वाय् जक छ्यलीगु सीमावद्ध खँग्व ल्यय् मज्यू। थथे अनुराितिमूलक खँग्व ममासे छ्यलेमाःगु स्वाभाविक खँग्वः हे थुकी तथ्याङ्करूपं काय्मा। धकाः भाजु लेह्‌माय्‌नं (१९७३ : ११३) च्वायुइक कनातःगु दु।

भाषाया कालक्रम अर्थात् नानावंगुया) ल्या था स ब्व (प्रतिशत) कथं द्वःछि (millenni) दँया सन्दर्भय् याइ । थ्व विज्ञानय् दुथ खँमाःया खँग्वः नं द्वःछि दँय् सच्छी झिप्यंगःति हिले फुगु खँ स्वीकार दु । थ्व ल्याः गुलिसिनं झिन्यागः, गुलिसिनं झिगुंगः व गुलिसिनं नीगः खँग्वः मेगु भाययात दुहां वइगु धापू दु । स्वादिश धलःकथं ल्याः पिकाइबलय् झिप्यंगः पानावनीगु नाले माःगुलि (गुड्चिन्स्की. १९६४ : ६१४) थन अर्थे हे यानागु दु । मेगु चय्सुगः द्वःछिदँ तक सत्तीगु भाषाय् वहे जुयाच्वनी । थ्व सामान्य विकासया लँय् भाषा च्वनीबलय्या खँ खः, भाषाय् परिवर्तन हइगु अवस्था (गथे बाय्हिले, मेपिनि अधिकारय् लाय् आदि सामाजिक सम्पर्क) जुलधाःसा थ्व ल्याःचाल ज्या मबीफु । (गुड्चिन्स्की, १९६४ : ६१३)

२.२. स्वादिश सच्छिगः खँमाः

थक न्ह्यथना खँग्व प्रचलित स्तरीय (यँ) भाय् खः । ख्वप कवाभाय-या नेपालभाषाविद् रमापतिराज शर्मा व साहुतिकथं पूर्णबहादुर वैद्यजुपाखें कयागु खः । ज्वः लाःगु खँग्वः '+' ज्वः मलाःगुयात '–' चिं तयाः क्यनागु ज्या नं यानागु दु ।

स्तरीय (यँ) भाय्	ख्वपभाय्	ज्वः
१. जि	जि	+
२ छि, छ	छि, छ	"
३. झी, जिपि	झी, जिपि	"
४. थ्व, थु–, थ–	थ्व, थु–, थ–	"
५. व, उ–, अ–	व, उ–, अ–	"
६, सु	सु	"
७. छु	छ	"
८, म–	मय–	"
९. फुकं, दक्वं	फुकं, दक्वं	"
१०. आपाः, यक्व	आपाः, यक्व	"

११. छि, छ–	छै, छि, छ–	+
१२. नसि, नि–	नसे, नि–, ने -	”
१३. त:–धी / धं	त:-धी / धां	”
१४. त:हा, ताहा	ताहा	”
१५. ची–धी / धं	आचा-धी / धं	–
१६. मिसा	मिसा	+
१७. मिजं	मिजं	”
१८ मनू	मन्हु	”
१९. न्या	ङा	–
२०. झंग:	झांग	+
२१. खिचा	खिचा, खेचा	”
२२ सि	सि	”
२३. सिमा	सिमा	”
२४. पुसा, पु	पुसा, पु	”
२५. ह:, लप्ते	ह:, लप्ते	”
२६. हा	हा	”
२७. ख्वला	ख्वला	”
२८. छयंगू	छेंगु	”
२९. ला	ला	”
३०. हि	हि	”
३१. ववंय्	ववंय्	”
३२. दा:	दाँ	”
३३. ख्यँय्	ख्यँय्	”
३४. न्यकु	ङ:क:	–
३५. न्हिप्यं	छुप्यं	–
३६. पपू	पापू	+
३७. सँ	साँ	”

३८. छयॅ	कप:	-
३९. न्हाय्पं	न्हय्पं	+
४०. मिखा	मिखा	"
४१. न्हाय्	न्हाय्	"
४२. म्हुतु, स्वा:	म्हुतु, त्व:	"
४३. वा	वा	"
४४. म्यय्	म्यय्	"
४५. लुसि	लुसि	"
४६. तुति	तुति	"
४७. पुलि	पुलि	"
४८. ह्ला:	ह्ला:, लाहा	"
४९. त्वा:	त्व:	"
५०. ककु, गःपः	ककु	"
५१. दुरुत्व:, छाति	दुरुत्व:, छाति	"
५२. नुग:	नुग	"
५३. स्येँ	स्येँ	"
५४. त्वने	त्वने	"
५५. नय्	नय् / नये	"
५६: न्याय्	ह्नाय् / ह्नाये	-
५७. स्वय्, खने	स्वय् / स्वये, खने	+
५८. न्यने, ताय्	न्यने, ताय् / ताये	"
५९. (खँ) सिये / सी	सिय् / सिये, सीके	"
६०. थने	थने	"
६१. (मनू) सिय् / सी	सिय् / सिये	"
६२. स्याय्	स्याय् / स्याये	"
६३. लालकाय्	लालकाय / काये	"
६४. ब्वय्	ब्वय् / ब्वये	"

६५. न्यासि वने	ङाय् / ङाया वाने	−
६६. वय्	वय् / वये	+
६७. मू पुले	मू पुले	,,
६८. च्वने, फयय्तुय्	च्वने, फयय्तुय् / तुये	,,
६९. दने	दाने	,,
७०. बिय् / बी	बिय् / बिये	,,
७१. घाय्	घाय् / धाये	,,
७२. सूर्यो / निभा:	सुज्यो / निभा	,,
७३. तिमिला	तुमला	,,
७४. नगु	नगु	,,
७५. ल:	ना:	−
७६. वा (वर्षा)	वा	+
७७. ल्वहं	ल्वहं	,,
७८. फि	फि	,,
७९. वं / पृथ्वी	वां	,,
८०. सुपाँय्	सुपाँय्	,,
८१. कुँ	कुँ	,,
८२. मि	मि	,,
८३. नौ	नौ	,,
८४. च्याय्	च्याय् / च्याये, च्याके	,,
८५. लँ / चलँचा	लाँ / चलाँचा	,,
८६. पर्व:, पाखा	पर्व, पाखा	,,
८७. ह्याउँ	ह्याउँ / ह्यामु	,,
८८. वाउँ	वाउँ / वामु	,,
८९. ह्यासु	ह्यासु	,,
९०. त्वयु	तुइ	,,
९१. हाकु	हाकु	,,

९२. चा	चा	+
९३. क्वाः / तांन्वः	क्वा / तानु	”
९४. ख्वाउँ / चिकु	ख्वाउँ / चिकु	”
९५. ज्ञाः	ज्ञा	”
९६. न्हू-	न्हू-	”
९७. बांलाः / भिं	बांला / भिं	”
९८. चाकलाः / ग्वःलाः	चाकला / ग्वला	”
९९. गंगु / सुकु	गांगु / सुकु	”
१००. नां	नां	”

थन सः जक पाःगु वर्ण (सःग्वः) मपाःगु खँग्वःयात भाषा-सांख्यिकीया ल्याः पिकाय्‌त ज्वःलागु नालेगु चलन कथं ल्वपया, आ ब उ प्राधान्ययात च्यूता तयागु मदु । अथे हे उ-ओ, इ-ए, उँ-मु आदि सःयात नं पाःगु नालागु मदु ।

२३. पाःगु खँ

आः थन स्तरीय (ये॑) भाय्‌ व ल्वप कचाभाय्‌ पाःगु खँग्वलय्‌ बिचाः याय्‌ । स्वादिश सच्छिगः खँमाः च्वय्‌ दानाः स्वगुःली छु खँग्व ज्वः मलाःगु दु । उकियात छथाय्‌ मुनेः-

१५. चीधी, चीधं	–	ग्राचाधी, ग्राचाधं
१९. न्या	–	ड्रा
३४. न्यकु	–	ड्रकः
३५. न्हिप्यं	–	छुप्यं
५६. न्याय्‌	–	ड्राय्‌ / ड्राये
६५. न्यासि वने	–	ड्राय्‌ / ड्राया वने
७५. लः	–	नाः

थ्व दसुं सिइ दु, ल्वप कचाभाय्‌या दुवं खँग्वः च्वय्‌ बियाकथंया कारणं पानावंगु खनेदु । गथेः-

(क) घाजा (सर्ग / प्रत्यय) पाना:, गथे:– १५. चौ– – भाचा–

३५. न्हि– – छु–

(ख) स:ग्व: (वर्ण) पाना:, गथे:– न्य् – ङ

१९. न्या – ङा

३४. न्यकु – ङ:क:

५६. न्याय् – ङाय्

६५. न्यासि वने – ङाय् / ङाये ङा वने

(ग) ज्व: ख्ँग्व: (पर्याय) पाना:, गथे– ३८. छ्य – कप:

(घ) छयाय्या स:ग्व: (समस्थानी वर्ण) हिला:, गथे– ल: – ना:

थन वर्ण पा:गु दसु स्वय्बलय् व नेपालभाषाया पुलां खँग्व:या रूप लुमंकेबलय् झीसं स्यू ख्वपभाषाय् पुलांगु थ.गु स्वरूप ङ वर्ण ल यनाच्वन, तर ये भाषाय् थ्व न्य् जुल । न्य् नेपालभाषाया थक्व न्हासंथ्व: स:ग्व: (तालव्य नासिक्य वर्ण) ख: । छगलं च्वय्गु लिपि मदुगुलि नेपाललिपि व देवनागरी लिपी थुकियात बाछें न्हासंथ्व: स:ग्व (वर्त्स्य नासिका वर्ण) न् व थक्व न्यंसा स:ग्व: (तालव्य श्रुति वर्ण) य् स्वाना: (न्य्) थुइकेगु चलन दु, नेपालभाषा-भाषीया न्वसलय् थ्व छग: थक्व न्हासंथ्व: स:ग्व: ख:, गुलिं समकालिन भाषा-विद्पिसं थुकियात न् व य्या पुच: (Cluster) जक ख: धयादीगु दु । ख्वपभाय् नेपालभाषाया छकचा जूगुलिं न्य– ङ वर्ण पा:गुया ल्या:चा: पिकयागु दु, छगू भाषां मेगु भाषा पा:गु क्यनेत थ्व पा:गु नालीमखु, गथे:– नेपालभाषाया न्या चेपाङभाषाया 'ङा' नाप ज्व:लागु भा:पी, छाय्धा:सा ङ वर्ण नेपालभाषाया ख्वप, दोलखा कचाभाषाय् ल्यं दु, अन न्यायात ङा हे धा:नि, उकिं व नं मंका: नेपालभाषाया छथी स्वभाव ख: ।

ल:–ना:या खँय् झीसं सीकेमा:गु खँ ख: थ्व नितां ल्हिथ्व: स:ग्व: (रणित वर्ण) ख:, नितां बाछें (वर्स्य = दन्तमूल) थियाः पिज्वइ, पा:गु स: पिज्वइगु पह जक ख:, ल पार्श्विक (lateral) कथं व न स्फोटन (Plosion) जुया: स्पर्श (Plosive) कथं पिज्वइगु ख: । ऐतिहासिक विकास बिचा: याय्बलय् नं थ्व निगलं ख्ँग्व: छग: 'लख्व' पाखें पिदंगु याय्थ थंया लंग्व:

जक ख: । रमापतिराज शर्मा (१०६६ : १४०–१४५) जुं नं "ना: व ल: छता हे ख:" धका: लिथ्व: स:या स्वापु क्यनादीगु दु ।

३ ल्या:चा:

भाषाकालक्रम विज्ञानय् निगू भाय् वा कचाभाय्या सम्बन्ध सीकेत स्वंगू सूत्र दय्कात:गु दु । व सूत्रया ज्या ख:–

क) छु भाय् व कचाभाय् द्व:छिदँया ल्याखं ग्व:दँ न्ह्य: पानावन, व सीकेगु ।

ख) सहजात खँग्व ल्या:खा:गु पाय्छि मजुइफु, उकि प्रतिशतया ल्याखं द्वनेफुगु खँग्व:या त्रुतिपरिधि पिकाय्गु ।

ग) निगू भाय्या शाब्दिक सम्बन्धया तह पिकाय्गु ।

न्हापांगु व निगूगु ल्या:चा: पिकाय्गु सूत्र भाजु रबर्ट बी लीजं (Robert B. Lees) दय्क:या "भाषाकालक्रम विज्ञानया आधार" (ई १९५३) च्वखँय् न्ह्यथनादीगु ख: । (गुड्चिन्स्कीया, १९६४ : ६१४ व ६१९) स्वंगूगु सूत्र जक न्हापां गुड्चिन्स्कीया "भाषिक शब्द ग्रहण याय्पालें भाषा सांख्यिकीय वैषम्य" (१९५५) धइगु च्वखँय् खनेदुगु ख: । (गुड्चिन्स्की, १९६४ : ६२१)

आ: च्वय् :ह्यथना खं पिकाय्त सूत्रकथं स्वप कचाभाय्या ल्या:चा: पिकाय् ।

क) न्हापांगु सूत्र दु:– $t = \dfrac{\log c}{2 \log r}$

अथा:त् ई $= \dfrac{\text{लग स}}{\text{२ लग ल्यँ}}$

अर्थ थुइके, ई (t) = द्व:छिकयं क्यंगु पा:गु ई (Inidicated time depth in millenia)

स (c) = ल्याखा:गु जुइफुगु सहजात खँग्व:या स:ब्व: (the Percent of probable cognates registered)

ल्यँ (r) = स्थीर जुइगु ल्यंगु खँमा: (retention of vocabulary which is constant)

थ्वयू न्ह्यथना स्वादिश सच्छिगः खँमालाय् स्तरीय (ये॑) भाय् व स्वपभाय्या गुइनिगः खँग्वः ज्वःगाः । सच्छिगः खँग्वःया स्वादिश घल छ्यली बलय् चय्खुगः खँग्वः द्वःछि दँ तर स्थीर (Constant) जुइगु नालेमाः । थुकथं स्तरीय भाय् व स्वपभाय् पाःगु ई क्वय् बियाकथं पिकाय्फु । गथेः-

ई = $\frac{\text{लग स}}{\text{२ लग ल्यँ}}$

= $\frac{\text{लग ·९२}}{\text{२ लग ·८६}}$

= $\frac{\text{·०८३}}{\text{२} \times \text{·१५१}}$ = $\frac{\text{·०८३}}{\text{·३०२}}$

= ·२७४८ अर्थात् ·२७५

= ·२७५ × १०००

= २७५ दँ

स्वयू ल्याः पिकाःगुली लग धाःगु 'लगरिथम' (logarithm = लघु-गणक) या चीहा रूप खः । ल्याः १ स्वयां क्वय्या ल्याः पिकाय्त लग सफुती घलः दय्का बियातःगु दइ । गुड्चिन्स्कीया च्वखँय् नं थ्व बियातःगु दु । (१९६४: ६१८) विज्ञान व इन्जीनियररिङ्ग स्वनिर्पित थ्व न्ह्याबलें मालाच्वनी । लग स्वयाः ·९२ व ·८६ या ल्याः ·८३ व ·१५१ ल्याः तःगु खः । मेगु ल्याः सामान्य गुणा व भाग यानाः पिकाःगु खः । थ्व ल्यासं स्वपभाय् ये॑भासं थौं स्वयां २७५ दँ न्ह्यःनिसें थानावंगु खनेदत ।

ख) निगूगु सूत्र दु:- $\infty = \frac{\sqrt{c\ (1-c)}}{n}$

अर्थात् द्वं = $\frac{\sqrt{\text{स (१-स)}}}{\text{ल्याः}}$

थकी, द्वं (sigma) = सहजात खँग्वःया सःव्वकथं नालेबहगु द्वं (standard error in terms of percent of cognates)

स (c) = सहजात (Cognate) खँग्वः

ल्या: (n) = दाना: स्व:गु खँग्व:या ज्व: ल्या: (no of pairs word compared)

आ: ल्या: पिकाय्:–

$$\text{द्व} = \sqrt{\frac{\text{स} (१-\text{स})}{\text{ल्या:}}}$$

$$= \sqrt{\frac{\cdot ९२ \, (१-\cdot ९२)}{१००}}$$

$$= \sqrt{\frac{\cdot ९२ \quad \cdot ०८}{१००}}$$

$$= \sqrt{\frac{\cdot ०७३६}{१००}}$$

$$= \sqrt{\cdot ०००७३६}$$

$$= \cdot ०२९$$

द्वनेफुगु ल्या:यात सहृजात खँग्व: ल्या: नाप स्वाना: हानं ईया सूत्रकथं ल्या: पिकाय्मा:। गथे:–

सहृजात खँग्व:या स:ख्व– ·९२०

द्वनेफुगु ल्या:– ·०२९

जम्मा:– ·९४९

अर्थात् थाय्नु ·९५

आ: हानं ईया सूत्रकथं ल्या: पिकाय्:–

$$\text{ई} = \frac{\text{लग स}}{\text{२ लग ल्यँ}}$$

$$= \frac{\text{लग} \cdot ९५}{\text{२ लग} \cdot ८६}$$

$$= \frac{\cdot ०५३}{२ \times \cdot १५१} = \frac{\cdot ०५३}{\cdot ३०५}$$

$$= \cdot १७५५ \text{ अर्थात् } १७५$$

$$= \cdot १७५ \times १००० = १७५ \text{ दँ}$$

थ्व ल्याखं येभासं स्वपभाषा थौं स्वयां १७५ दँ न्ह्यः जक पानावंगु नं जुइफु। उकिं ई पिकायबलय् पाय्छि थुलि हे धकाः क्वःछीत उचित जुइमखु, उकें फुगु ल्याःया नं परिधि तय्माः। गथे:–

न्हापां पिहांवःगु ई– २७५ दँ

- लिपा पिहांवःगु ई– १७५ दँ

पाःगु ई– १०० दँ

उकिं भाषा पानावंगु जुइफुगु ई = २७५ ± १०० थुकिं येभासं स्वपभाय् दकसिभय् लिपा १७५ दँ न्ह्यः व दकसिबय् न्हापां ३७५ दँ न्ह्यः पानावंगु जुइफु। सामान्यतया दथु ई २७५ दँ न्ह्यः पानावंगु खनेदत।

ग) स्वंगूगु सूत्र दुः– $d = 14 \frac{\log c}{2 \log r}$

अर्थात् तँ = १४ $\frac{\text{लग स}}{\text{२ लग ल्यँ}}$

थन, तँ (d) = शाब्दिक सम्बन्धया तँ (dips = degrees of lexieal relationsilp)

स (c) = सहजात (cognate) खँग्वः

ल्यँ (r) = ल्यँनीगु (retention) खँग्वः

ल्याः पिकाय्:–

तँ = १४ $\frac{\text{लग स}}{\text{२ लग ल्यँ}}$

= १४ $\frac{\cdot ९२}{२ \times \cdot १५१}$

= १४ $\frac{\cdot ०८३}{\cdot ३०२}$

= १४ × ·२७५ | = १४ × ·१००

= ३·८५० | = १·४००

= ३·८ ± १·४

४. ऐतिहासिक खँ

थौं स्वयां प्यसः, न्यासः वा खुसः दँ न्ह्यःया नेपालभाषा स्वय्बलय्

यँ, यल, ख्वप दोलखा न्ह्याथाय्च्वंगु नेपालभाषा खास पा:गु अनुभव मजू। अभिलेख व ह्लातं च्वया सफुती जक अथे जूगु ख:ला धका: नं मती वनेफु, अथे जुइफु, तर थौं स्वयां सच्छि, निसः, स्वम: दँया सफू स्वतघा:सा च्व:गु थाय्या गनंगनं भाय् व:गु खनेदु। च्वय् ख्वपभाषाया यँभाय्नाप भाषिक सम्बन्ध पानावंगुया इ अन्दाजी २७५ दँ न्ह्य: खनेदुगुयात छगू दसु कया: स्वय। थ्व ई थौंया ल्याखं स्वय्बलय् ने. सं. ८२६ (११०४–२७५) अर्थात् ने. सं. ८२० या दशकय् ला:व:। द्वनेफुगु ल्या. बिचा: यायबलय् ने. सं ९२० दशकं निसें ने. स ७२० दशक तक नं जुइफु। ने. सं. ८२० या दशकय् च्व:गु सफू छीके ‘विक्रम चरित्र’ प्रकाशित दु। (जोशी व शाक्य, १०९०) थ्व ने. सं. ८२६ सं जुजु भूपतीन्द्र मल्लं यह्यं च्वया: ख्वप लाय्कुली ह्वइकुगु ख:। (तमोट, १०९५ : १८-२१) प्याखनय् पौ ४० स निगू खँपु थथे दु:–

क) किसि नाख तोनकेल यने।

ख) अय कि जा, सरा, किसि लाख तोनकल वने नुयो।

(जोशी व शाक्य, १०९० : ४० / मूलं संशोधन या:गु पाठ)

थुकि ने. सं. ८२० या दशकय् ख्वपय् थौंकन्हय् ना: (नाख) जक धाइगुयात अबलय् लाख नं धाइगु क्यं, अर्थात् भाय् पानावनीगु ईया अस्थीरता थुकी ला: वंगु दु।

थन केवल छगू जक दसु बिइखन, मेमेगु दसु माला:वं वनेमानि। भाषाकालक्रम विज्ञानकथं पिहां वइगु ई प्रायोगिक जुइ, उकिं थबलय् हे जक थात धाय्मज्यू, ने. सं. ७२०–९२० या परिधि काय्मा:। थुकिं छता खँ यच्चुक सिइदत थौं स्वयां प्यस: दँ न्ह्य: स्वनि:गया खनेदयक थाना वगु मदय्फु, छुं भचा पा:हे खनेदइगु वैयक्तिक, ल्ह्वइसिनिगु वा सामाजिक वर्गगत भाषिक स्वभाव जुइफु। यँ, यलया भाय् ला आ: नं पा:गु बांलाक क्यने थाकु, ख्वपभाय् प्यस: दँ न्ह्य: थुखे जक पानावंगु खनेदु।

लिधँसा

जोशी, सत्यमोहन व हेमराज शाक्य, ने. सं. १०९० भूपतीन्द्र मल्ल जुजुया विक्र चरित्र यँ : च्वसापासा।

जोशी, एस. के.. ने. सं. ११०४ "नेपालभाषाया संवर्णिक भिन्नता" मिला (हेटौंडा नेपालभाषा खल:), पौ ८-१३

टमोट, काशीनाथ, ने. सं. १०९५ "नेपालभाषाय् पिदंगु प्राचीन नाटक च्व:गु मिति" ज्ञो (यँ : हेमवज्र वज्राचार्य), ल्या: १५४ (कछला), पौ १८-२१

तमोट, काशीनाथ. ने. सं. ११०२ "पारसी प्रकाश", सितु (यँ च्वसापासा ल्या: ६१ (चिल्ला-चौला), पौ ४५ ५०

तमोट, काशीनाथ, ने. सं. ११०४ "स्वादिश धल: ह्मसीके", ज्वला ह्लायकं (यल : साहित्यया मूलुखा), १६ : २३ (न्हूदँ लसता), पौ १७-१९

शर्मा, रमापतिराज, ने. सं. १०९९ नेपालभाषाया बँ : नेपालभाषाया नँ । यँ : च्वसापासा ।

शर्मा, रमापतिराज ने. सं. ११०२ "ख्वपभाय्या छुं परिचय" भुलां (ख्वप भुलां प्रकाशन), पोहेला, पौ २७-४२

शर्मा, रमापतिराज, ने. सं. ११०३ "ख्वपभाय्या छुं परिचय", नील: (सानोथिमि : शि· शा. अ· स. केन्द्रीय क्याम्पस ।वद्यार्थी पुच:), ल्या: १, पौ १३-२६

Hashimoto, Mantaro J. Campiled by; AD 1977 *The Newari Langvage : A Classified Lexiran of its Bhadgaon Dialect* (Maunmenta Serendica No. 2) Tokyo Institete for the Study of Langgages and Cuttnres Asia and Africa.

Gudschinsky, Sarah C, 1964 "The ABC's of Lexicostatistics (Glottochronalogy)" Dell Hymeg, ed *Langvage in Cutture and Soeiety* (New Delhi : Allied publishers Private Limited), PP. 612-623.

Lehmann' Winfred P., 1973 (and reprint) *Histrosical Linguistics : An Intradvction* New Dehli Oxford 8 IBH Publishing Co.

ख १-२३७

भीमसेनगोला, बानेश्वर यें ।

ने. सं. ११०४ चौलागा १५

गणेद्य:

– स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ

गणेद्य: धायवं झीगु न्ह्यःने प्वाः तग्वःह्म, किसिया थें स्वँ दुह्म, प्यपा ह्लाः दुह्म द्यः च्वं वइ। ह्लाः तुति, ह्म धाःसा मनूतय् थें, ख्वाःपाः धाःसा किसि थें, थ्व छगू अजुगति चाय्माःगु खँ खः। थथेंहे सलख्वाः, सिंहख्वाः दुपिं द्य.पिनिगु कल्पना झी आजुपिसं आपालं यानातःगु दु। आर्यत वय् न्ह्य.या आदिबासीतय् द्यःपिं आपाः थें थथे हे पश व झंगः ख्वाःपा दुपिं हे खनेदु।

गणेद्य: थ्वयक:या धात्थेंगु नां मखु। विद्वानपिनि धापूकथं गणेश्वर, गणेश अथवा गणपति न्हापा न्हापा महाद्यःयात धाइगु। वसपोल यक्ष, गन्धर्व, नाग, किन्नर आदि गणतय् नायः जुयाच्वन। लिपा महाद्यःनं थम्हं हे गणेश वा गणपतिया पद किसि छ्यं दुह्म गजाननयात बिया बिज्यात।

गणेद्यःया ख्वाः किसिया थें जूगु बारे आपालं कथंया बाखं दु। शिव पुराणय् च्वयातः कथं छगू बखतय् पार्वतीया म्वःल्हुइमालाः, उखे थुखे स्वतं सुं मदयाः, थःगु हे ह्मया खिति तुइकाः छह्म मनू दयकल। वैत जीव दान बियाः ध्वाखाय् पाः तयातल। महाद्यः पिनें दुहां बिज्याःबले दुत छ्वयामहः। शंकर तंम्वल, अले छ्यं ध्यना बिल। महाद्यः दुहांवःगु खनाः पार्वति ब्याक्क ख्वँ थुइकल। तसकं ख्वल, हाल। हानं म्वाका बी धकाः महाद्यःनं बचं बिसेंलि तिनि ख्वय् दित।

महाद्यःनं थः मनूतय्त उजं दयकल उत्तर पाखे छ्यं लाकाः ग्वारातुला-च्वंह्म छु जीव छ्वदुइ, वैगु छ्यं ध्यना हिं, याकनं वा। हयालि व छ्यं थ्व ह्मय् स्वानाब्यु। गणतसें मावंबले छथाय् अज्याःह्म किसि खन। वैगु छ्यं ध्यना हयाः ह्मय् स्वानाः म्वाका बिल। महाद्यःनं थ्व मनूयात थःह्म तःधीह्म काय् नाला गणतय् नायः 'गणपति' याना बिल।

मेगु बाखं थुकथं खः । मचाखाचा मदयाः दुखि जुयाच्वंह्म पार्वति पाखें महद्यःनं गणेद्यः श्रृष्टि यात । उबले वया ख्वाः सापहे बांलाः । छन्हु थः काय्यात क्यनेत दक्व द्यःपिं ब्वन । ववव द्यःपिसं गणेद्यःया ख्वाः खनाः सापहे तारिफ यात । तर शनिद्यः धाःसा ववछुनाच्वन न्वंनि मदासे । पार्वतिं तःक मछि धासेंलि शनिदेवं मंमदयूक मदयूक छयं स्वना स्वत । शनि स्वयू-साथं व मचायाः छयं त्वाःदल । अले लिपा किसि छयं स्वानाः म्वाका बिल ।

थज्याःगु हे मेमेगु बाखं दु । गुलिनं शिव श्रृष्टियागु व पार्वतिया श्रापं सिद्धयाः जूगु च्वयात गु दु धाःसा गुलिनं थुकीया निंतिं विष्णुयात पाःल्याना तःगु दु ।

विष्णु व महाद्यःयाथेंहे थ्वया नं द्वलंद्वः नां दु । थ्व नां मध्ये गणपति, गजानन, विनायक, लम्बोदर, वक्रतुण्ड, विघ्नराज आदि नं खः । झी द्यःपिं मध्ये छह्म मुख्यह्म द्यः गणेद्यः खः । शैव जूसां बौद्ध जूसां न्ह्यागु पूजा यासां न्हापां गणेद्यः पुज्याइ । थ्वसपोल विघ्नेश्वर व मंगलदेव जूगुलिं, ज्या छुं विघ्न मजूसे सिधय्मा, सिद्धि लाय्मा धकाः न्हापां पुज्याःगु खः । थ्वसपोलया छगू नां सिद्धिदाता नं खः । गणेद्यःयात थुकथं न्हापालाक पुज्याय्माःगु बारे नं छगु बाखं दु ।

छकः गणेश व कुमार निह्म दाजु किजायापु तः धकाः ल्वापु जुल । शिवं निह्मसितं सःताः सुमेरू पर्वत चाःहिला वा धकाः उजं दय्कल । गुह्म न्हापां लिहां वइ वहे तःधं जुइ धकाः नं धाल । गुलि गुलिसिनं विश्वकर्माया म्ह्याय्पिं सिद्धि व बुद्धि इहिपा याय्गु खँय् ल्वापु जूगु धकाः नं च्वयातल ।

बौया खँ न्यनेसाथ कुमार थः बाहां ह्मय्खा गयाः ब्वया वन । गणेद्यःया थः बाहां तिछुं स्वयाः ख्वाः ख्युंकाच्वन । थः मालिकयात थथे ख्वाः ख्युंकाच्वंगु खनाः तिछुं उपाय कन । वहे कथं गणेद्यः थः मां बौ च्वनाः च्वंथाय् वनाः न्ह्यूचाः चाःहिलाः ह्लाः ज्वहलपा दनाच्वन ।

गणेद्यः थुलि याकनं लिहांवःगु खना अजुगति चायाः मां बौ निह्मसिनं न्यन । वसपोलं नाइसेच्वंक न्वयानाः धाल– प्रभु, थ्व संसारय् मां बौति तःधंगु छु दु धकाः ? जिगु लागि ला मां बौ सुमेरू बे तःधं । श्रृष्टि, स्थिति व संहार याइह्म महाद्यः छेंय् दय्क दय्कं मेथाय् गन चाःह्यू वनेगु ?

गणेद्यःया थज्वा गु बुद्धिजा गु खँ न्यना: महाद्यः पार्वति निह्म साहे लयताल । अले बर बिल– 'थनिंनिसें छन्त दक्व सिबे न्हापा पुज्याइ । छन्त पुज्यासे छुं छुं ज्या यय् मज्यू ।' लिपा कुमार लिहां वःबले जिल्ल जुल । धुकथ, बलयाबं बुद्धि तःधं धका क्यनातःगु दु । उकिं थ्वःसपोलयात बुद्धिदाता नं धयातल ।

स्वस्थानी बाखं छपु दु । छह्म चीमिह्म ब्राह्मनं गणेद्यःया न्हि न्हि पुजा याइ, सेवा याइ, लिपा गणेद्यः खुसि जुयाः धन व मत्राखात्रा नं बी । उकिं गणेद्य यात धन बीह्म, विघ्नहरण याइह्म, सफल याइह्म, इच्छा पूवंकीह्म द्यः धयाच्वन ।

ब्यासं महाभारत गणेद्य यात च्वकूगु धँगु खँ न्यनेदु । महाभारत ग्रंथ च्वय्गु बिचाः वसेंलि सुइत च्वकेगु धकाः च्वइह्म मन माल । सुं सुनानं हे म्ह्याः मधाः । आखिरय् गणेद्य यात प्रार्थना याना हेवल । गणपति ज्यू धाल तर छगू शर्त नं तल । वसपोलं धयाबिज्यात– 'महाभारत च्वकेबले दिचे दी मज्यू, सरर धया यंकेमाः ।' फसात जुल मखुला ? अपाय्धंगु महाभारत मदिकूसे च्वकेगु थाकुगु हे खँ खः । भचा दिनाः ब्यासं धाल– 'छपिनिगु शर्त जितः मंजूर दु तर जिगु नं छगू शर्त दु । जि धयावं यंके छपिसं च्वयावं यंका बिज्याहुं तर च्वय् न्ह्यः सिलया अर्थ थुइकाः जक च्वया बिज्याःहुँ ।'

धयातःगु दु, ब्यासया बिचय् बिचय् पिहांवने माल धाःसा आपालं अर्थ पिज्वइगु कूट सिल छयलीगु । छगू दसु क्यने थन । महाभारतया ल्वापुया वर्णन यायां च्वकादिलः–

केशवं पतितं दृष्ट्वा द्रोणं हर्षमागत ।
रोदन्ति कौरवा सर्वे हाहा केशव केशव ।।

ब्यासं धाःगु थ्व सिल न्यनाः गणेद्यः अजुगति चाल । थ्व गबलय् जुइ ? वसपोलया कलम दित । केशव (कृष्ण) कुतुंवंगु खनाः द्रोण (द्रोणाचार्य) गबलय् खुसि जुइ ? द्रोणाचार्यं कृष्णयात मानेयाः । हानं कौरवतय् कृष्ण मयः । कृष्ण सीसा ज्यू धँगु इमि मती दु जुइ । इपिं छाय् 'हाहा केशव' धकाः ख्वइ ! थ्व सिल हे मिलय् मजू ।

पलख याउँलंका स्वतं गणेद्यःया अलमल जुयाच्वंगु खनाः उकिया अर्थ कनाबिल । 'के' धँगु 'ल' लखे शव (सी) लाःगु खनाः द्रोण (कोत) खुसि जुल । छाय्धाःसा सी लखे लाःसां ब्वयावनाः इभिसं नय्फु । तर कौरवा (ध्वँत) तसें मफुगुलि लखे लाःगु सी स्वस्वं च्वंल ।

गणेद्यःया मूर्ति आपालं किसिमया दु । गुलि फयतुनाच्वंगु, गुलि दनाच्वंगु, गुलिं प्याखं हुलाच्वंगु । गुलि गुलि गणेद्यः धकाः पुज्याना तःथाय् द्यःया ह्लाःतुति छुं खनेमदु । ल्वहं धी जक खनेदु । मनूतय् धापू दु, न्ह्याथेंज्यागु ल्वहंचाः छगः हया गणेद्यः धकाः पुज्याना तल धाःसा स्वँ, मिखा, न्हाय्पं तया वः । च्वय् च्वयागु ल्वहं धी अज्याःगु हे लुइ । गनं गनं ला ह्म छम्हं छम्हं सिन्हः पाइगुलि यानाः गणेद्यःया ख्वाः सी मदयाः वन । आपालं यानाः प्यपा ह्लाः दुह्म, फयतुनाच्वंह्म मूर्ति खनेदु । निपा ह्लाः दुह्म, दनाच्वंह्म गणेद्यः नं दु ।

प्यपा ह्लाः दुह्म गणेद्यःया च्वय्च्वंगु निपा ह्लाती अंकुश व पाँय् ज्वनाःतःगु दु । न्ह्यःनेच्वंगु निपा ह्लाः मध्ये छथाय् दन्त व मेगुली लड्डु । यलय् ववंती च्वंह्म छह्म गणेद्यःया च्वय्च्वंगु निपा ह्लाती दन्तया थासय् मा व पा ज्वनातःगु दु । शंखमोलय् च्वंह्म गणेद्यःया न्ह्यःनेच्वंगु जगु ल्हाती लै खनेदु । शंख मध्यवं थुखेच्वंगु सिकवहि गी च्वंह्म गणेद्यःया च्वय्या निगा ल्हाःती पा व स्वां दु । गुलि मूर्तिया च्वय्च्वंगु ल्हाती कलश नं दु ।

काश्यप शिल्पकथं गणेद्यःया ल्हातो पाँय्या थासे जपमा व ताह्नाः नं तय्गु याः । गःपतं निसें प्वाथेतक ताहाः हितुमतु हिलाच्वंगु व यग्गानाच्वंगु खनेदु । तिछुँ गयाच्वंगु दु । शुक्रनीतिसार धँगु सफूकथं गणेद्यःया खगु दन्त वा स्वःधू । बाहां न्ह्याह्म नं जुइफु । स्वनं पलेस्वां ज्वना तइ ।

मुद्गल पुराणय् सुइनिता किसिमया गणेद्यःया बयान दु । मुद्गल पुराणय् महागणपति धकाः धयातःह्म गणेद्यःया स्वंगः मिखा, छ्यनय् अर्ध चन्द्रमा व ख्वाः ह्याउँ । मुलय् शक्ति फयतुनाच्वंगु दु ल्हातो पलेस्वां ज्वनाः । शंख, चक्र, पलेस्वां, पाँय्, वामा, दण्ड, त्वःधूगु दन्त वा, कलश ल्हाती ज्वनाःतःगु दु । उकिं झीसं अनुमान याय्फु, थ्व गणेद्यःया झिपा ल्हाः दु जुइ ।

झिनिपा ल्हा: दुह्म गणेद्य: छह्म स्वथ नारांद्य.याथाय् यलय् दु । थ्वयात जगु ल्हाती अंकुश, डमरू, पलेस्वां, जपमा, लैं व छपा ल्हातं बँ पाखे क्यना-च्वन । खपाखेया ल्हाती पा, मा, बज्र थें जा:गु छुं चीज व सफू आदि दु । न्ह्यह्म नागं कुइकातल नापं शक्ति नं दु । थथेहे झिखुपा ल्हा: दुह्म गणेद्य: छह्म येँ महाभुती केन्द्रीय उर चिकित्सालयया न्ह्य:ने लँ पारी अंगलय् दु । ल्हाती छु छु दु, बांलाक सी मदु, अय्सां चुपि, चक्र, जपमा: बांलाक खनेदु । जवे खवे तुति क्वय् निह्म तिछुँ दु ।

यलय् मंगलय् थौं कन्हय्या थाना क्वसं फलय् हनुमान, नरसिंह व गणेद्य:या मूर्ति दु । थ्व गणेद्य:या प्यपा ख्वा:पा: दु । न्ह्य:नेच्वंगु ख्वा:पा: तप्या:, तुइसे च्वं । जवे खवे च्वंगु ख्वा:पा: ह्याउँसे व वंचुसे च्वं । च्वय्च्वंगु ख्वा.पा वाउँसे च्वं । शायद थ्व मुद्‌गल पुराणय् बयान यानात:ह्म हेरम्ब गणपति खइ । ल्यूनेच्वंगु ख्वा:पा: खनेमदु । थ्वया झिपा ल्हा: दु । खवे शक्ति दु । ल्हाती मुग:, अंकुश, दण्ड, दण्ड, लैं, पाँय्, पा, कलश, लड्डु नं दु । बाहां धा:सा जगु तुति क्वसं सिंह व खवे तिछुँ दु ।

झीथाय् यश्‍े आपा: ख्वा:पा: व आपा: ल्हा: दुपि गणेद्य:या मूर्ति तःथाय् मछि दु । गनं दना: हे पुज्याय् जीकात:गु दु । गनं लुखा ख्वय् दुसा गनं तुनासिं । चौहाकथं धाय् धा:सा न्ह्याथाय् स्व:सां गणेद्य: हे गणेद्य: खनेदु ।

गनेद्य:या पूजा झीथाय् गबलय्‌निसें जुल बांलाक वाला स्वय्‌मानि । अय्सां चाबहिलीच्वंह्म गणेद्य: अशोकया म्ह्याय् चारुमति इशायाबे स्वस:दँ न्ह्य: दय्कूगु ख: धयातल । जुजु शिवदेवया पाले स्थापना या:ह्म 'बन विनायक' आ:तक नं पशुपति वनेगु लँय् ज पाखे बनय् दहे दनि ।

नेपालं हे गणेद्य:यात पुज्याय्‌गु चलन सँदेय्, चीन, अले जापानतक नं थ्यंगु ख: धका: विद्वानपिनि धापू दु । चीन व जापानय् कुआन-सी-थिएन व काङ्गी-तेन धयापि युगल गणेद्य:या मूर्ति खनेदु । युगल गणेद्य: धाय्‌बलय् निह्म किसि-ख्वा: द्य: थ:थवय् पाचिनाच्वगु ख: । थथेहे स्वपा: ख्वा:पा: दुह्म गणेद्य.नं जापानय् दु । हिन्द चीनय् प्यखे प्यपा: ख्वा:पा: दुह्म गणेद्य: दु । निग: छग: दुह्म गुह्यसित गणेश जयन्ती धाइ, बंबइलय् दु । अन थ्वैत दँय्‌दसं जात्रा या । ○

कविता : छगू अध्ययन

— इन्द्र माली

थौंकन्हय् कविताया नामय् पिदनाच्वंगु रचना ब्वना यंकेबलय् व फुक्क रचनातय्त कविता कथं नाला काय् छि थें जित: मता: । कविताया नामय् कवितायागु मू अवमूल्यन याना यंकाच्वंगु, कवितायागु अस्तित्व न्हंका यंकाच्वंगु बरू खनेदु । कवितायागु सृजनात्मक पक्षयात संक्रमण याना यंकेबलय् कविता-यागु शाश्वत चुं दनावनी गुकिं याना: कवितायागु मू सार दनी । कबिता प्रति मनूतय्गु आस्था तनावनी । अले कबि प्रधान जुइ कविता गौण जुयावनी । कविताया कारणं कविया अस्तित्व व मू न्ह्यज्याइमखु । गुम्हेयां उप्व: अपरचुनिटी काय्फंइ, पब्लिसिटी व एप्रोच तय्फइ अन्या:पिं उप्व: नां दनाव:पिं थें खनेदइ । गुकियाना: कविताया अस्तित्व व मू सुकुचिना वनी अले कविजुम्हेस्यां उप्व: थ:गु कविताया वकालत याना जुइमाली । थुकथं कवितायागु मू न्हना: संक्रमण जुइगु मू कारण कवितायागु शाब्दिक महत्व मथूपिं न्ह्याथे च्वसां कविता जुइ धका: भा:प्यूपिनिगु याखे जुयाच्वंगु खनेदु । कविता च्वय्गु छगू कुत: जक मखु थ्व ला छगू विलक्षण प्रतिभाया चिं ख:, सचेतताया छगू दसु ख: । उकिं फुक्क सिकें कविता च्वय्गु प्रतिभा दइ धका: धाय् फइमखु गथे संगीत फुक्कसित य: जू तर फुक्कस्या म्ये ह्वाले फइमखु । अथेतुं कविता गय् च्वय्गु धका: थुइवं वं कविता च्वय् फइ धाय् फइमखु । थुकिं हे याना: ब्वमि व कवियागु दथुइ भिन्नता दयाच्वंगु ख: नत्रसा फुक्क ब्वमि कवि जुइमा:गु ख: ।

कवितायागु थ:गु हे मू दु, थ:गु हे स्वभाव दु, थ:गु हे प्रवृत्ति दु । उकिं वार्णिक, मात्रिक व मेमेगु छन्दं समा: याना: पित ब्वय्वं व कविता जुइ मखु छाय्धा:सां छन्द कविता मखु न छन्द हे कवितायागु अभिभाज्य मूलभूत अंग हे

खः। हानं गद्यया ख्वाःपाः पुइका ह्यूवं, छ्ह्नःयात कावाकुचु यानाः न्याह्वः खुइ्वः दयुकाः च्वयुवं कविता जुइमखु। नापं छुं वस्तुयागु चित्रात्मक वर्णन यायुवं कविता जुइमखु, छुं क्षणयागु चित्रण यायुवंतुं अन कवितायागु प्रादुर्भाव जुइगु मखु। कला व शिल्पं भुत्तुभुनाः अभिव्यञ्जना यायुवं व कविता जुइ हे माः धैगु छुं मदु। जीवनया कुण्ठात, यान्त्रिकता मानवीय जीवनयात पंगुयाःगु, बौद्धिकताया पराकाष्ठ कथं अभिव्यक्त यानातःगु सत्यात कविताया नामं लसकुस याय् फइमखु। विवशता, वाध्यता व अनास्था ह्वः पतिकं च्वयुवं, पिनेयागु प्रतीक थःगु अभिव्यञ्जनाय् समाः उप्वः यायुवं व कविता जुइ हे माः धैगु छुं वाध्यता मदु। आःतक सुनानं मयाःनि धकाः जोमेट्रिकल व म्याथमाटिकल एप्रोज च्वयुवं अन्यागुयात नं कविता धकाः नां छुना छ्वयुवलय् प्यम्हं कांपिसं किसियागु वर्णनयागु वाखंया पुनरावृत्ति जक जूवनी। उकिं न्ह्याथे ज्याःगु प्रयोगयात व एप्रोचयात कविता धाय् छिनीमखु।

कवितायात कयाः पूर्वीय साहित्यया कवि, टिकाकारतयुसं थःथःगु परिभाषा बिया थकूगु दु। पूर्वीय काव्य साहित्यया मान्यता कथं कोमलता, गूढ शब्दार्थ, सुबोधता, खँग व अर्थयुक्तता, अलंकार व रस निष्पत्तियात उप्वः प्रश्रय बियातःगु खनेदु। थुकिया हे आधारय् पूर्वीय साहित्यय् अलंकार, वक्रोक्ति, रीति, औचित्य, ध्वनि व रस सम्प्रदाययागु जन्म जुल। पूर्वीय साहित्य थ्वहे मान्यतातयुगु लागा दुने च्वनाः काव्ययागु सृजना व अनुशीलन जुल। पूर्वीय साहित्यय् सिकें उप्वः कवितायात पाश्चात्य साहित्य दुथालाः अनुशीलन जूगु दु। पूर्वीय साहित्यय् कविताया स्वरूपयात कयाः विभिन्न सम्प्रदायया जन्म जूसा पाश्चात्य साहित्यय् कवितायागु प्रवृत्तियात कयाः विभिन्न वादतयुगु जन्म जूगु खनेदु। पाश्चात्य साहित्यय् प्रबल मनोवेगया स्वच्छन्द प्रवाह, कल्पना, भावना व संवेग जीवनया व्याख्याः सामान्यतया कल्पनायागु अभिव्यक्ति, कल्पना व अनुरागया भाषा, सत्य, सौन्दर्य व शक्तिया अनुरागया अभिव्यक्ति, जीवनया आलोचना, आत्मा पाखे पलायन, संवेग, भावना, आनन्द व भाषा हे कविता; अनुभूतितयुगु छगू पुचः गुगुलिं उत्कृष्ट अनुभूतिइ प्रत्येक विशेषताय् छगू खास मात्रां अन्तर याइ आदि कथं कविता-

यात दुवाला: साधना व अनुशीलन याना यंकाच्वंगु खनेदु। थुकथं पूर्वीय साहित्य सिकें पाश्चात्य साहित्यय् कवितायात कया: उच्व: अध्ययन, चिन्तन, चर्चा परिचर्चा जूगु खनेदु।

झीगु भाषाया प्रारम्भिक युगय् पूर्वीय साहित्ययागु आपालं प्रभाव ग्रहण याना: तःगु खनेदु। थथे पूर्वी साहित्ययागु जक प्रारम्भिक इलय् झीगु भाषाय् प्रभाव लाइगु स्वाभाविक ख:। छायधा:सा उगु इलय् सम्प्रेषणया मूलंपू, शिक्षाया मू आजु पूर्वीय साहित्यया पठन – पाठन जक ख:। माध्यमिक इलय् वया: झीगु साहित्य हिन्दी व बंगाली भाषायागु कचि प्रभाव ला: वल। उगु ईया कवितय्सं हिन्दी भाषा व बंगाली भाषाय् पिहावःगु कविताया नक्कल याना: कविता छह्म – निम्हेस्यां च्वयगु कुत: यातसा, छह्म – निम्हेस्यां छपु निपु कवितायागु भावानुवाद याना: मौलिक कथं झीगु न्ह्याःने तयातःगु दु। आधुनिक इलय् शिक्षाया लागा कयकुना मच्वन, पाश्चात्य साहित्य अध्ययन, मनन व अनुशीलन याय् खन गुलि याना: पाश्चात्य साहित्यय् थें थौं झीगु साहित्यया कवितय्सं व:गु कथंयागु मान्यता, मूपलिस्था याना:, थ:गु प्रवृत्ति परम्परा नी स्वना वनाच्वंगु दु। अय्नं थ्व इलय् स्वइके स्वइके पूर्वीय साहित्यया सम्प्रदायया नं मदुगु मखु। अय्नं अन्यापिसं हिन्दी भाषाया माध्यमं पाश्चात्य साहित्यया आधार च्वयाच्वनागु दु धका: नायंखि च्वयकाच्वंगु नं झीगु न्ह्यःने मदुगु मखु तर अन्यापिसं च्व:गु कृती पाश्चात्य स्वरूप गुलि दु व स्वयबलय् अन्यापिं खना: भचा न्हिले मास्ति व: इमिगु न्ह्याय् ध्यना: सर्ग स्वयगु कुत: खना:।

झीसं पूर्वीय व पाश्चात्य साहित्यया आलोचकतय्गु धापूयात विश्लेषण याना यंकेबलय् कविता विशुद्ध मानवीय अनुभूतिया रूपय् कयात:गु खनेदु। उकिं गद्य च्वय्मा वा पद्य च्वय्मा उकी लयात्मकता दय्मा:। साधारण कथं न्हि जीवनय् प्रयोग जुयावयाच्वगु भाय् व कविताया भाय् खेंग्वलं याना: पाना-च्वनीमखु बरू छचलात:गु खेंग्व: नं दनावइगु लयात्मकता याना: पानाच्वनी। कविताया भाषाय् लयात्मक दइ, सम्वेदनशीलता सुलाच्वनी मले भाव कयस्याना-च्वनी। नवाइगु गद्यया भाषा झीगु न्ह्यपुयात प्रभावित यासा ब्यूसां कविता

झीगु न्ह्यपुयात जक मखु उकियागु लयात्मकता थ्वया व:गु मनोवेग व संगीतमय भाषां मनूया अन्तरकरणयागु मूर्त व कलात्मक व्यञ्जना (कालइल) हयाबी। छायधासा स्वंगव:, अर्थ, भाव ध्वनियागु दथुइ स्वापू तस्सकं क्वातुइ। थुमिगु स्वापूं याना: हे छगू कथंयागु लय्यागु संचार जुइ। गुकी दुनेयागु प्रक्रिया भाव नाप साम्य जुया: मनूयागु न्ह्यपु व नुग:यात प्रभावित यानाबी।

तर कवितायागु नामय् च्वयात:गु फुक्क गद्य कवितायु लयात्मकता दु धका: क्व:छी याकु। छायधा:सा :—

विचार शून्य नं ख:
जि बुद्धया शून्यवाद
जि अहिंसा ख: विचार ख:।
× × +
जि भिक्षु खा
हा:ना: मदुम्ह जोगी ख:
जि व नं मखुम्ह थ्व नं मखुम्ह शून्य ख:।

मेगु छपु रचना नं स्वय्।—

थ:गु मृत्युया राजपथ
सडकय् वांछ्वया त:गु मृत्युत खना।
विष्णुमती। क्वें न्वें। मृत्युया विज्ञापन
यमराजया विज्ञापन।
(लुमका दिसँ, थ:गु अमूल्य मृत्यु का: झासँ)
खिचा सी। सर्ग: नव:। ध्वग्गी।
माय्कं हाला: यानाच्वंगु प्राडभर्तांइज व मृत्युया।
न्हाय्पं ध्वांय् जुया च्वंसां गा: थनया मृत्युत।

थ्व रचनात समष्टिकथं विचा: स्वइगु मिखाय् वांलाय्फु, थाय्थ्यंगु खं स्याजिइफु। तर कवितायु दय्मा:गु लयात्मकता धा:सा दु धका: धाय् मछि। लयात्मकता ध्वनि याना: तादाम्य नी स्वना:, च्वमियात मन्त्रमुग्ध

याना: थ:गु अनुभूतियात उद्दिपन याना: आत्म प्रकाशन याय्मा:गु धा सा थुकि म्हो हे जुयाच्वंगु खनेदु। कविता गद्य च्वय्मा बाय् पद्य च्वय्मा उकिं लयात्मकता मन्तकि कवितायागु प्राण संचारित जुइमखु। थथे धाय्‌वं कवितायागु साध्य लयात्मकता हे मखु लय कवितायागु छगू साधन जक ख:।

कविताया‌पं कल्पनायागु स्वापू ला व लुसि थें प्यपुनाच्वंगु दु। कवितायागु भाषा लौकिक प्रतीति सिकें भिन्न अर्थ जुइमा:। सामान्य गद्यं उलि आनन्द बिइ फइमखु गुलि कल्पना नं छाय्पिया तःगु कवितां ज्ञीत बिइ। तर कल्पनाय् जक उप्व: छ्यचुलकि अन्यागु कवितां छगू कथं छमितय्‌गु नापं म्यले पुने फइमखु कवि ब्वय्यंगु भाव नाप ब्वमित सामीप्य जुया वने फइमखु। कवि थःगु अनुभूति व भावयात संप्रेषण बांलाक याय् फइमखु गुकिं याना: कवि जन मानस नाप तापाना वनी अले कवितायाः नामय् उप्व व्यक्तिगत प्रलाप याइ।

विचा: बालांक ब्वय्‌वं कविता जुइगुमखु छाय्धा सां विचा: हे कविता मखु न संदेश हे कविता ख:। कवितां विचा:यात जक प्रतिपादित याइमखु। यदि विचा: व सन्देशयात जक कविता ब्वइगु जूसां थत्यागु अनुभूति नं कविता जुइमा:गु ख: —

झीसं नय् मखन
झीसं पुने मखन
उकिं नु पासा
झी फुक्क वना:
साहू नं सुचुकातःगु
झीगु हि च:ति
झीसं झीगु याना काय्।

हानं मेगु छपु स्वय् —

बुद्धिया सुलचं, बुद्धिया तपुलि
बुद्धिया कोट, बुद्धिया लाका
बुद्धिया बुद्धिया लँ फिना:
झीसं बुद्धिया अय्ला: त्वने!

थुकथं यानात:गु अभिव्यक्तियात कविता धका: नाला काय थाकु । अन्यागु अभिव्यक्तिइ कल्पना, लय, शिल्पथ् जक मखु अभिव्यञ्जनाय् ग्यसु- ग्यंगु दु धाय् मछि । नापं कवितायागु मूयात जक मखु अस्तित्वयात नापं सङ्कमण याना यंकिइ । थ्व कथं यागु प्रवृत्तिइ जनमानसं कविता प्रति आस्था व विश्वास लुकु बियाच्वनी ।

कविताय् वाह्य व आन्तरिक जीवनया अनुभवतय्त थ:म्हं भोगे याना: उकियागु इमान्दारितापूर्वक अभिव्यक्त यानत:गु द:मा: । नाप जीवन व जगत प्रति थ:गु प्रतिक्रिया, मान्यतायात न्ह्यव्वया तइ । थुकि व्यक्तित्व हुयाच्वंगु दइ गुकियाना रागात्मक हुयाच्वनी । कविताया संवेगयात छगू भाषां मेगु भाषाय् अ:पुक भाय् हिला यंके फइमखु । नेपालभाषायागु कविता मेगु भाषाय् भाय् हिला यंकेबलय् व भाषाय् व कविता छपु बांला:गु कविता जुइफु तर नेपालभाषायागु मूल कवितायागु प्रतिनिधित्व गुबलें जुइफइमखु । अथेतुं मेगु भाषायागु कविता नेपालभाषाय् भाय् हिलेबलय् व कविता नेपालभाषाय् छपु बांला:गु कविता जुइफु तर मूल कवितायागु प्रतिनिधित्व जुइ फइमखु । तर गद्य च्वय : छगू भाषायात कुचा कुचा थ:ला त:गु संवेगहीन, विचा: जक च्वयात:गु, शिल्प र कलाहीन अभिव्यक्तियात धा:सा अ:पुक भाय् हिलेफइ ।

कविता भावया पुच: मखु, तर्कया पुच: मखु, दंगु नाराया पुच: मखु । कवितायात विचा: संप्रेषण याय्गु छगू साधन जक भा:पिइगु कापिसं किसियागु वर्णनया न्हूगु व क्वंपुगु संस्करण जक जूवनी । कविता ला विचा:तय्गु पाखे मखु भावयात अभिव्यक्त जुइगु कथं खँग्व:तय्गु पाखे च्वयात:गु दइ (मालार्मे) । विचा:यगु पाखे जक कविता साधना जूगु जूसां छगू भाषा मेगु भाषाय् अ:पुक भाय् हिलेफइगु ख: । वस्तवय् खँग्वलय् वैगु रूपथ् वंगु ध्वनिइ लिधंसा कया:च्वंइगु जूगुलिं उकियागु आकार प्रकार छगू जादू थें ज्या:गु शक्ति दइ गुकिं संवेगयात उद्दिपित यानाबिइ (रा. पू. तिवारी) उकिं मूल कविताय् प्रयुक्त जुयाच्वंगु खँग्व:या थासय् मेगु भाय्यागु पर्यायवाची खग्व: तय्बलय् उलि सशक्तता दइमखु । कवितायागु भाव उलि बांलाक अभिव्यक्ति जुइ फइमखु । छाय्धा:सा मूल कविताय् प्रयुक्त जुयाच्वंगु खँग्वलय् भाव आरोपित

जुयाच्वनी । खँग्व: कविताय् प्रयुक्त जुइबलय् वाय् कविताया सृजना याइबलय् खँग्व: प्रतीकात्मक जुइ (काडवेल) छाय्धा:सा खँग्वलं छुं भावयात उब्देलित याना बिइ । खँग्वलं सिर्फ पिनेयागु वस्तुयात संकेत यानाबिइ गुगु संवेगात्मक नं जुइ (काडवेल)।

कविताया नामय् प्रकाशन जुयाच्वंगु रचना पाखे साहित्य क्ष्यलय् उछृंखलता नं वयाच्वंगु दु । थन्या:गु उच्छृंखलता साहित्ययागु विकास घ: चुकू ताना बिइफु । ब्वमितय्गु नुगलय् कविता पाखे विश्वास व आस्था म्हो याना बिइफु । छगू दसु कथं--

बिया छ्वय् ह्याय् जूह्म थ्व शांतिचा
प्याहां प्याहां जुयाच्वन
थ्व अन्धकारय्
वा थ्वैत बलजफ्ती या
थस:पाय्कि थ्वैत
कुमारित्व भंगया थ्वैगु
हि बा: बा: वय्क ।

थुकिइ प्रयुक्त जूगु पारस्परिक घात– प्रतिघात, खँग्वलं प्रयोग याना त:गु प्रक्रिया खँग्वया:गु आक्षरिक अर्थ, उकी व:गु प्रतीक, रूपक व अलंकार आदि निर्दिष्ट या:गु भावयात विश्लेषण याना स्वय्बलय् च्व:म्हेसिगु नुग: दुने सुनाच्वंगु बलात्कृत भावनायागु अभिव्यक्ति थें जक ला: । कवि जनमानसं उबले तक उपेक्षित जुइ गुबले कवि असनय् ख:ता त:ह्म दोंह् जुया: अभिव्यक्त याइ ।

आ: कविताया नामय् पिदगु मेगु प्रवृत्तियागु रचना छगु स्वय् :--

थौं सतकय्– सतकय् घंय्त दु ।
पार्कय्– पार्कय् घंय्त दु ।
बस– बसय् घंय्त दु ।
बहालय्– बहालय् घंय्त दु ।
स्वालय्– स्वालय् घंय्त दु ।

तिकिङ्ग्या: ह्नतय् धँय्त दु ।
सुकुन्दाय् धँय्, दलुखय् धँय्
धाकाया गाय् धँय्, तपुलिइ धँय्
स्वःदेवाय् धँय्, पालचाय् धँय्
साहित्यय् धँय्, उपन्यासय् धँय्
बाखनय् धँय्, प्याखनय् धँय्
नेपा:या ग्वलंग्व: आखलय्
रंजनाय् धँय् भुजिम्वलय् धँय् !

थुकथं कविताया नामय् पिकयात:गु थ्व रचना ब्वना यंकेबलय् बिचा: व मतयात जक न्ह्यब्वय्त कुत: या:गु खनेदु । कविता छुं खँग्वलं छगू भाव छगू अनुभूतियात अभिव्यञ्जना याना बिइ । कवितायागु छगू गुण गद्य सिकें साप हे न्ह्यो खँग्वलं आपालं धाय्फु (भोल्टेयर) । तर च्वय्यागु रचनाय् समष्टि रूप काय् बलय् आपालं खँग्वलं, चित्रणं न्ह्यो खँ धाय्फु वँगु खँ प्रतीत जू व: । थन्यागु रचनायात कविता नालेगु ख:सा कवि दुर्गालाल, पूर्ण वैद्य, बुद्ध सायमि आदिपिसं सृजनमूलक साधना मया:सां जिइधुंकल । अस्तु ।

ज्यापु जातिया ब्वथला : छगू परिचय

– चुन्दा वज्राचार्य

१. न्ह्यखँ

बागमती खुसिया फुपय् च्वंगु १६ × २० माइल ताह्राकगु गा: परापूर्व-कालंनिसें नेपा:या केन्द्रस्थल जुयावयाच्वंगु दु । नेवा: जातिया मूछें प्राचीन नेपा: थ्वहे गालय् ज:ख: तक लिकुनाच्वंगु खनेदु । थ्वहे क्षेत्रय् दुने वस्तिय पिं न्हापांगु जाति ख: नेवा: जाति । 'ज्यापु' जात छगू जात नं नेवा: जात मध्ये छगू ख: । नेवा: जातियात छगू जातिया रूपय् ह्नावन धा:सा ज्यापु जाति छगू उपजाति जक ख: । चलन चल्ति कथं थौंकन्हय् 'ज्यापु' जातियात उपजाति कथं मकासे छगू जाति कथ कयावयाच्वंगु दु । नेवा: जातिया ल्याखय् 'ज्यापु' जाति जक हे सच्छि ब्वय् (१००%) पिइनिब्व (४२%)° दु । थुपिं हे नेपालय् न्हापां बस्ति या:व:पिं नेवा: जाति ख: । शुद्र बर्गय् ला:पिं ज्यापुत नेवा जातिया क्रम कथं स्वयावनेगु जूसा बुद्धमार्गी नेवालय् गुभाजु, बरे व उराय् धुंका ला: ब: । क्वय्यागु जातिया क्रमय् खुस:, तेवे, छिपा, पुं, गथु

°Colin Rosser :- 'Social Mobility in the Newar caste System':- Caste and Kin in Nepal, sterling Publishers Pvt. Ltd. New Delhi. P. 86, 1978.

आदि ला: । न्हापा गुभाजु, बरे, उराय् व ज्यापुया दथुइ छगू हे भुतु जुया च्वंगिदुपि थौंकन्ह्य् सामाजिक व्यवस्था कथं गुभाजु, बरे व उराय्तय्त 'जा' छ्गू छ्यलेगु मया ।* नेवा: जातिया उपजाति 'ज्यापु' थात जाति कथं छ्यलेमा गुया मू खँ ज्यापु जाति दुने हे नं थी थी उपजाति दया ख: । थन थोथी लेखकपिसं थी थी कथं ज्यापु जातियात च्वथलेगु या:गुया छुं दसुया नापं ये'या ज्यापु समाजय् ज्यापु जातियात गथे च्वथलेगु याना त:गु दु धैगु न्ह्यब्वय् त्यनागु दु ।

२. ज्यापु जातिया विकास

गोपालराज वंशावली उल्लेख यानात:गु नेप (गोपालराज वंशावली– पौ १७ (क) झो ५) यात धनवज्र वज्राचार्यजुया धापू कथं नेप खँग्वलय् आल प्रत्यय स्वाना नेपाल जुगु ख: । नेपालया अर्थ संस्कृत भाषं 'सापु' जुगु खने मदु । उकिं संस्कृतया गोपालया हे अर्थ कथं छुं अनार्थ भाषं संस्कृतकरण जक यानात:गु जुइ । संस्कृत भाषं गुगु जातियात गोपाल वा आभीर धाइगु ख:, वहे जातियात उत्तर वा पूर्वं व:पिं किराततय्गु भाषं 'ङ-हे-पा' धा:गु खनेदु । 'ङ-हे-पा' या अर्थ 'सा-मेय-जवा' ख: । आभीरतय्त 'महाभारत' सफूतिइ 'सभा पर्व'य् शुद्र वर्गय् ल्याखानात:गु दु । अमर कोषय् आभीरयात 'महाशुद्र' वर्गय् लाकात:गु दु । उकिं हे 'सा-मेय-जवा' शुद्ध वर्गयापिं ख: । प्राकृत भाषां खँल्लाबल्ला याना संस्कृत भाषं अभिलेख पलिस्था याइपिं लिच्छवि वर्मण, गुप्त आदीपिसं 'ङ-हे-पा' यात स्यंका 'नेपाल' यानाबिल । 'नेपा' धयागु आख:ग्व: लुमंका तय्गुया लागि 'ने' मुनिया कल्पना याना 'नेपाल' धया:गु नेमुनि पालन या:गु दे धका: परिकल्पना याना तल ।

विद्वान्तय् धापूकथं सृष्टिया रचना तथा सभ्यताया आरम्भ दकले न्हापां हिमालयया दक्षिण पाखेया उपत्यकां जुल । आदि मानवनं थन हे जुल । नेवात नेपा:या मूल जाति ख: । नेवा:त आदि मानव ख: । थुकिया पुष्टि नेवा:या आकार प्रकार, भाषा व संस्कृति या: ।

---

*चुन्दा वज्राचार्य 'नसात्वँसा रितिथिति झीगु जातीय विभाजन' च्वय् स्वां, न्हागुं स्वां, पौ २४, ने. सं ११०२ ।

गोपाल वंशावली उल्लेख यानातःगु कथं लिच्छवित वया नेपालय् राज्य याः वय् न्ह्य यापिं ३२ ह्म किरात जुजुपिनिगु नां वियातःगु दु । इपिं नेवाः जातिया जुजुपिं खः । अनं लिपा लिच्छवि जुजु जुल । लिच्छविपिनं नेवाः जूगुलिं थुपिं नं नेवाः जुजुहे जुल ।

गुंगूगु शताब्दीया अन्त्ये उत्तर प्रदेशं वैश्यत वया थुमिसं लिच्छवितयत त्याका न्हूगु राज्यया नी स्वना थुपिं न्हू वःपिं वैश्यतसें लिच्छवितयत राज-काजया छुं ज्या मब्यूसे कृषक वा ज्यापु याना विल ।*

थथे ज्यापु खँग्वः उत्तर प्रदेशं वःपिं वैश्यतय्सं लिच्छवितयत नामकरण यागु गुंगूगु शताब्दी निसें दुगु खनेदु ।

जयस्थिति मल्लं नेवाःतय्गु ज्याःकथं जाति ब्वःथःगुलि दकलय् न्ह्यः ३२ जातिया ज्यापु धकाः ब्वःथलातःगु खनेदु । उपिं हे मय्जु कोलिन रोसेरजुं थःगु च्वसुइ नेवाः जाति दुने पिइनिब्व (४२%) ज्यापुत जक दु धकाः उल्लेख यानादिल ।

बुँज्याः याइपिं ज्यापुत इमान्दार, सोझा, मेहनती व सहनशीलता दुपिं शाह व राणातय्गु शासनया इलय् भचः थुमित क्वतेनेगु यात । गुगु कारणं याना न्हियान्हिथं स्यना वन । २०२१ य् वया 'मुलुकी ऐन' दय्का 'मोहियानी हक सुरक्षा' जूसांनिसें बुँज्या सना जीवन हनिपिं ज्यापुतय् आर्थिक अवस्था नं बांलाना वल ।

भाजु गोपालसिं नेपालीजुं थःगु सफू 'नेवारस' (Newars) धयागुलि 'ज्यापु' निगः आखःयात थथे अर्थयाना तःगु खनेदु । ज्यापुया 'ज्या' आखःग्वःलं ज्या (यानगु) व 'पु' धयागु आखःग्वःलं छगू प्रकारया 'तौलि वा' धकाः अर्थ याना तल । उकिं न्हापां 'तौलि वा' पिइगु ज्या यागुलिं ज्यापु धाःगु खः ।

गुह्म गुह्मस्या धानूकथं ज्या यक्वः याय्फुगुलिं 'ज्याफु' धाःगु खः । लिपा 'ज्याफु' या 'फु' ज्यला 'पु' जुयालि 'ज्यापु' जुगु खः धाइपिनं दु ।

---

*बाबुराम आचार्य, अनुबादक स्वयम्भूलाल श्रेष्ठ "नेवाः नेवाः भाय् व संस्कृति" पिकाक साहित्यया मूलुखा, — पौ ल्याः १२ ।

ज्यापु खास याना बुद्धमार्गी जूसांनं गुह्म गुह्म ज्यापु हिन्दूमार्गी समाजयनं खनेमदुगु मखु । थज्यागु ज्यापुत मुख्यया । ज्यापु जाति स्यःस्यः जाति वनेत स्वयाच्वंपिं खनेदु । गुह्म गुह्म ज्यापुत छेलीं ब्रम्हुयात पूजा याका तले गुभाजुयात नापनापं कर्मकाण्ड याकिपिं नं दु । थज्यापिं ज्यापुत छखल जैशी दोलय् च्वंपिं डंगोल खलः नं खः । बुद्धमार्गी ज्यापु हिदूमार्गी ज्यापु जुया वनेगु प्रवृत्ति याना 'शुद्र' जाति धकाः गुगु धयातःगु खः वनं निकू दला 'सत शुद्र' व 'असत शुद्र' धकाः जुल । हिन्दू धर्म हनिपिं ज्यापुत 'सत शुद्र' जुल अले बुद्धमार्गी परंपरानिसें न्ह्याना वःपिं ज्यापु जाति 'असत शुद्र' धकाः जुल । 'सत शुद्र' व 'असत शुद्र' जातितय् दथुइ छुं मंगल मदःवक हे वैवाहिक कथं नं काल बिल जुउ ।

हिन्दू ज्यापुत विस्तार विस्तारं हिन्दू जुयावं । थज्यागु हे खँयात कया भाजु गोपालसिं नेपालीजुं थथे धयातःगु खनेदु 'जब ज्यापु जाति धनी जुल धाःसा थःगु जातियात श्रेष्ठ धकाः छचलि नापं नपं गरिबह्म श्रेष्ठ म्ह्याय्मचा विवाह याना कया पाखें मचा दत धाःसा वया परिवार लिपावना पूर्णरूपं हे श्रेष्ठ जुइ । माथेमा जाति थज्यापाखे हे विकास जुगु जात खः ।* थुपिं स्यःस्यः वर्गया उपजाति खः ।

माथेमा जातिथेंतुं यदि गुभाजु, वरेतय्सं 'चूडाकर्म' याय् न्ह्यः विवाह याना मचा दत धाःसा अज्यापिं गुभाजु बरेनिसें वया पाखेंया खलः फुकसित 'ज्यापु' जाति धायगु सामाजिक परंपरा दु । तर थौंकन्हय् थज्यापिं गुभाजु बरेतय्सं जाति हिला यंकुगु खनेमदु ।

प्रजापति (कुह्माः) जाति न्ह्यागा ज्यापु जाति स्वयां ववय् खुसः व तेपे जातिया वर्गय् तया.तपिं जाति खः । येँयापिं अन्वः धयाथें ज्यापुतय्सं कुह्माः जाति नाप दवत्रः विधि व्यवहार् कालबिल यासांनिसें कुह्माःयात नं ज्यापु जाति दुनेहे तयगु याः ।

---

*Gopal Shing Nepali, 'The Newars' United Asia Publications, 12. Rampart Row, Bombay :PP 167

३. ज्यापु जातियात थी थी उपजाति ब्वथला

'लः चले जूगु' जातिया वर्गय् दुने लाःपिं ज्यापु जातिया मू ज्या बुँज्या याना देशया प्यखें विकासया क्षेत्रय् बः बिइगु खः । थुपिं बुँज्याय् जक सीमित मजुसे देशया हरेक क्षेत्रय् दुने च्वना ज्या सनेगु याना वयाच्वंगु दु । थौंकन्हय् ज्यापु जाति उच्च शिक्षा प्राप्त याना श्री ५ या सरकार, त्रि. वि. वि. सेवा, संघ संस्थान आदि थाय् थासय् डाक्टर, इन्जिनियर, अधिकृत, शिक्षक आदिया रूपय्नं खनेदु ।

'ज्यापु' यात कृषक वा किसान नं धाः । थ्व ज्यापु धा कृषक वा किसान खँग्वःलं 'ज्यापु' जाति दक्वसितं कय्च्याः । थ्वहे ज्यापु जातियात थी थी ब्वथलं ज्यापु जातिया उपजातिया विकास जूगु खनेदु । थ्व उपजाति ज्याः कथ ब्वथला तःगु खः ।

ज्यापुयात कोलिन रोसेरजुं च्यागू उपजाती ब्वथला तःगु दु ।

१. महर्जन	२. डंगोल	३. सुवाल	४: दुवाल
५. सापु	६. काबुजा	७. मुसः	८. लवत आदी ।

भाजु गोपालसिं नेपालीं ज्यापु जातियात उपजाति ब्वथलेगु थथेयाना तःगु खनेदु ।

१. सुवा	४. ग्वाला →	क. मेपु
२. कुह्माः	५. फह्री	ख. सापु
३. डंगोल		

ग्वाला उपजातियात निथिकथं ब्वथला 'मेपु' व 'सापु' धका किरातकालया 'ङ्हेपा' यात न्ह्यः ब्वय्गु याना हल ।

भाजु हडसनजुं न्ह्यः ब्वयातःगु हडसनया थलः अध्ययन यायबलय् 'ज्यापु' जातियात निथी कथं उपजातिइ ब्वथले छि ।

१. करुणामयनाप स्वापु दुगु ज्या याइपिं ज्यापु उपजाति ।

२. करुणामयनाप स्वापु मदुगु ज्याः (प्रत्यक्ष रूपं) ज्या याइपिं ज्यापु उपजाति ।

करूणामय नाप स्वापु मदुंपि	*	करूणामय नाप स्वापु दुंपि
ज्यापु उपजाति		ज्यापु उपजाति
१. किसान		
२. वोनी		१३. मू
३. दगू		१४. मोकु कुह्मा:
४. का:मुजा		१५. कुह्मा:
५. कुह्मा:		१६. धल्हेज
६. मुशक		१७. नली
७. चिंउ		१८. धुंवार
८. मवा:ले		१९. ब.कु (व.कु)
९. गों		२०. स्व:
१०. वोसी		
११. कोइनास्व		
१२. जिवानली		

येंया ज्यापु समाजयात अध्ययन याना स्वयूबलय् चलन चलित (खँह्लाबह्ला) कथं छगू कथं उपजाति व्वथलेगु याना त:सां ज्यापुतय् नां नापं गनं जाति च्वय्मा:सा छगू कथं खनेदु । चलन चल्ती ज्यापु उपजातियात च्वयगुलि ब: मविउगु खनदु । उकि ज्यापु जातियात न्हापां निगू उपजाति कथं व्वथले छि ।

३. १. च्वय्गुलि छयज्यात:गु उपजाति नां

३. २. चलन चलित छयला वयाच्वंगु उपजातिया नां

---

*थन ज्यापु उपजातिया ज्या स्वय्गु ख:सा K. P. Chattopadhayay या "An Essay on the History of Newar Culture"- Educational Enterprises (P.) Ltd. Kings way. (Kantipath) Kath. 1980. PP. AP. D. 93 to 96. कुह्मा:यात करूणामयनाप स्वापु तया: निगू कथं व्वथलात:गु खनेदु । कुह्मा: गुह्मं करूणामयनाप स्वापु मदुपि खनेदु ।

३. १. च्वगुलि छ्यलातःगु उपजातिया नां–

स्कूल, क्याम्पस, अफिस प्रमाणपत्र आदि थाय् थासय् दर्ता ज्याच्वनिगु नामय् छ्यलिगु उपजाति थथे खः ।

क) इंगोल ख) महर्जन ग) सिं

ग) सुवाल घ) प्रजापति ङ) पाल्हे आदि ।

थुकी दुने हे दक्व: धयाथें ज्यापुतय्गु उपजाति दुथ्यागु खनेदु । थुकी दुनेहे चलन चलित कथं छ्यलेगु उपजाति लानाच्वंगु दु ।

३. २. चलन चलित ज्यापु समाजय् छ्यलेगु याना वयाच्वंगु ज्यापु उपजाति–

येँ च्वपिं दक्व ज्यापु जातियात भौगोलिक दृष्टि ब्वथलेगु यानातःगु दु । गनं थय थासय् च्वंपिं द्यः द्यःपिनिगु नामं द्यःपालाया रूपय् ब्वथलातःगु दु । गनं ना कथं ब्वथलातःगु दु । गनं जन्तु लहीगु कथं, गनं गुठी कथं, गनं ज्या याइगु ज्याः कथं ब्वथलातःगु दु । गुगुलियाना स्पष्ट कथं थाय् थाय् ज्या सीदुगु खनेदु ।

३. २. १. भौगोलिक कथं ब्वथला–

मल्लकालय् 'येँ' यात छगू राज्यया रूपय् कया वयाच्वंगु खः । थ्वबलय् हे देयात स्वकू थासय् धायगु यानातःगु दु ।

क) थँने ख) क्वने ग) दथुत्वा

थ्व मल्लकालया भौगोलिक विभाजन यानातःगु समाजय् चलन चलित ल्यना हे च्वन तिनि, छ्यला हे वयाच्वन तिनि । थ्व विभाजनय् ज्यापुतय् कथं त्यंगलं च्वय् थँने, मरूँ क्वय् क्वने अले त्यंगः व मरूया दथुइ दथुत्वा: धकाः धायगु यानातःगु खनेदु । तर न्हापाया धापू कथं जूसा न्या ल्वहँ (असं) नं च्वय् थँने, मरूया त्वःल्वहँनं (थौंकन्हय् मरु)° क्वय् क्वने, तःग्व ल्वहँ व न्या ल्वहँया दथुइच्वंगु थाय् दथुत्वा: खः । लायकु कुमारी गन गन थासय् साली प्रन अन शहर मेगु दक्व: गांया रूपय् कयातःगु थौंतकनं ज्यापु

°तःग्वः ल्वहँ धकाः धायगु यानातःगु मरूहिति 'कँगः अजिमा' वनेगु लँपुलय् छगः तःग्वःगु ल्वहँयात धायगु चलन दु । उगु इकथं स्वया वन धासा द्याकां पिने लाः वं ।

समाजय् खनेदु । थुगु भौगोलिक कथनं ज्यापु जातियात स्वथलात:गु खनेदु ।

क) थँने ज्यापु ख) क्वने ज्यापु ग) दथुत्वा ज्यापु

थज्यापिं ज्यापुत छगू थासं मेगु थासय् ज्वंवन धा:सा नं न्हापायागु थाय् कथं हे धाय्‌गु यानात:गु खनेदु । थँने क्वने व दथु धाय्‌बलय् विस्तृत रूपं थाय् थाय् कथं नं ज्यापु धाय्‌गु या: । गुगुलियाना थँने, क्वने व दथु स्वानाप्‌नं गुगु थाय्‌याह्म ज्यापु धका: सी दु । उकिं स्वंगु धाय्‌यातनं हानं थी थी कथं 'ज्यापु' तय्‌त स्वथलेगु यानात:गु खनेदु ।

३. २. १. क. थँने ज्यापुतय्‌त थथे स्वथले छि

१. त्यंग:मि ज्यापु

२. किलाग:मि ज्यापु

३. ज्याथामि ज्यापु (गाभा ज्यापु)

४. थँवहोमि ज्यापु

५. छुस्या बाहा मुस्या बाहा ज्यापु आदी

६. जम:मि ज्यापु

३. २. १. ख, क्वँने ज्यापुतय्‌त थथे स्वथले छि

१. भलननि ज्यापु*
२. त ननि ज्यापु
३. मुसु बहा: ज्यापु

४. बलंपु ज्यापु

५. वकं छें ज्यापु आदी

३. २. १. ग, दथुत्वा: ज्यापुयातनं थँने क्वनेयापिं ज्यापुतय्‌त थें स्वथले जिउ

१. बंगलमि ज्यापु

२. न्यतमि ज्यापु

३. मक किसानि आदी

---

*ज्यापुतय् मुख्य बस्ति ननि ख: । ज्यापुत अप्व: दुगु थासय् ननि धका: धाइगु ।

थँने ववँने स्वयां दथुत्वा चिधंगु थाय् ख: । उकिं थुकि दुने आगा क्षेत्र ला: मव: । मेगु न्यात्वहूँतं सीमा निर्धारण या: वंसा असंया छुं भाग तकनं दथुत्वा: काय्गु या: गुगुलि याना: न्हत तवनं दथुत्वालय् ला.वं तर चलन चरित थथे मया.गु खनेदु ।

३. २. २. द्य: पाला कथं ज्यापु ब्वथला

'द्य:' प्रति आस्था मदुपिं जातिला हुहे जुइ । 'द्य:' प्रति आस्था तया: द्य या सुसा: कुसा: याना द्य:यात रक्षा याय्गुलिइ पालाया रूपय् खनेदुपिं जाति मध्यय छखल: जाति ज्यपु नं ख: । थुमिगु हे सहयतां परंपरानिसें द्य.द्य पिनिगु जात्रा सुचारू रूपं न्ह्याना वयाच्वंगु दु । अझ थुमिसं याना नं युग युगतकनं न्ह्याना वना च्वनि तिनि । द्य:या नां ववक.या पाला छचला ज्य पु धका: धाय्का च्वंपिं थथे ख: ।

क) भिद्य: – पाला ज्यापु

ख) पचली भैरव – पाला ज्यापु

ग) मरू गणेद्य: – पाला ज्यापु

घ) आजुद्य: – पाला ज्यापु

ङ) लुतिमरू अजिमा – पाला ज्यापु

च) न्यतमरू अजिमा – पाला ज्यापु

छ) तानां – किसि खल: ज्यापु आदि ।

द्य:पाला ज्यापुत द्य: दुगु थाय्या नाप नापं त्वा:त्वालय् च्वनेगु यानात:गु खनेदु । थ:गु पुर्खाली थाय् त्व:ता छगु थासं मेथाय् च्वं वन धाःसां द्य:पाला कथं हे ज्यापु धाय्गु चलन दु । द्य.पाला ज्यापुत छथि द्य: थाय् पालंगा च्वने मा:पिं दु । गुह्य गुह्यं द्य:पाला खल: ख:सां द्य: पाला च्वने म्वा:पिं ज्यापुत नं दु । द्य:पाला च्वनेम्वा.पिं द्य.पाला खल: ज्यापुत गुह्यस्यां द्य.पाला अंश इनेथें इने मछिना जुसा गुह्यस्यां द्य.पाला च्वने मन मवया त्वतुपिं खनेदु ।

३. २. ३. धासा वा तरकारी कथं ज्यापु उपजातिया नां

छगू विषयलय् आपालं ज्ञान दत धा:सा वं वयात सिउगु

...ज' धाय्गु चलन दु। ज्यापुत नं बुँज्याय् जक सना थःगु जीविका ... जूगुलिं बुँज्याय् छगुलिं छगुली विशेषता प्राप्त याइगु ... जुल। थथे हे विशेषता प्राप्त जूगु पालें हे गुह्म गुह्म ज्यापु खलया ... थुइकेगु याना वन। विशिष्टता कथं उपजातिया नां जूगु थथे खनेदु।

...) बकुला-निखल: (मसान व यतखा)- बकुला तरकारी कथं
...) ...छें-तरकारी कथं- पचली वनेगु लँय्- खाख्यें नय्मज्युपिं
... फर्क-फर्क तरकारी कथं पचली भैरव द्य:पाला
...) ...छै-पाछे तरकारी पिना ब्यापार याइपिं- न्यत याःपिं तर न्यतमरू अजिमा नाः स्यापु मदुपिं

३. २. ४. जीव जन्तुत लगुलियाना ज्यापु उपजातिया नां जूपिं

जीव जन्तुत छें लहिना घाँयया लागि ल:या लागि थाय् थासय् जः ... 'पु' धका: धाइ। छु छु जीव जन्तुत लहिगु वा ज:य्गु ख: वहे जीव ... 'पु' अ:ख: तना नामकरण जूगु उपजाति थथे ख:।

	नां	ज्या	बस्ति
क)	सापु-	सा लहिपिं जइपिं-	किलाग:
ख)	मेपु-	मे लहिपिं जइपिं-	"
ग)	फैंपु-	फै लहिपिं जइपिं-	"
घ)	ह्यंपु-	ह्यं लहिपिं जइपिं-	लगमं ववय् पचली वनेगु लँय्।

थन मुख्य बस्तियात ववया च्वयागु ख:। सा, मे, ह्यं व फै ... नहिकू तर सपु मेपु फैंपु व ह्यंपु ज्यापु धका: धाल धाय्वं च्वय् ... कथं हे छ्वाय्‌गू वइ।

३. २. ५. गुथि कथं नां जूगु ज्यापु उपजाति

'नेवार बिग्रियो भोजले, परवतिया बिग्रियो मोजले' धैगु उखान ... कथं तयात:गु ख:। नेवातय् भ्वय् जुइगु छगू गुथि याना नं ख:। गुगुं ... याया लागि जूसां गुगुं गुथि म्वा मदुगु मनोरञ्जन कथंनं हनाच्वंगु दु।

गुथि ह्यःपिं अप्वः याना ज्यापु जातिनं छ्यलः थः । गुथि कथं हे ज्यापुया उपजाति जुया च्वनाना वःगु नं दु ।

क) मू ज्यापु – मूस्वां गुथि

ख) गों ज्यापु – गों गुथि

करूणामययात मूस्वां छाय्‌या लागि मूस्वां गुथि धकाः याना तया: थुकी दुने दुथ्यापिं गुथियारतय्‌सं जक मूस्वां पिइ दु मेपिं ज्यापुतय्‌सं मूस्वां पिइ मदु याना तःगु दु ।

गुभाजु, बरे उराय् व ज्यापुत हे सितः धाःसा मसानय् हःगु 'लाश' या उइगुया लागि गों गुथि' धकाः स्थापना याना असहायपिन्त सहारा बिइगु सेवा कथं गुथि हनाच्वंपिं ज्यापु खलःयात गों धायगु चलन दु ।

३. २. ६. ज्या कथंया उपजाति

गुह्म गुह्मं ज्यापुत ज्या सनेगु याना व हे ज्या ववकाया उपजातिया रूपय् खने दुपिं नं दु ।

उपजाति – ज्या

क) दगू – बुं दाइपिं ज्यापुत – मुख्य याना ववने खनेदु

ख) काः बुजा – काः पुइपिं

ग) नाल वन्दी ज्यापु – सलया तुति नाल ताइपिं

घ) सुनाल – स्वयलय् सुवाः च्वनिपिं

ङ) पुलुपुलु ज्यापु – सिथं यंकिबलय् तिं च्याका ज्वना वनीपिं

च) अवाः – अगः तया व्यवसाय याइपिं

छ) फू बरे ज्यापु – पञ्चदानबलय् फू बरे काःवनिपिं ज्यापु*

थौकन्हय्‌थें मल्लकालबलय् बुंया दापु काय्‌माल धाःसा न्ह्याह्मस्यांनं काय् मज्यू । उबले 'दगू' तय्‌सं बुंज्या दापु कायगु याना वयाच्वंगु दु । थौकन्हय् तकनं गुह्म गुह्मस्यां बुंया दापु याय्‌माल धाःसा थुमितहे स.तेगु याः थर थुमित थो ५ या सरकारं मानेमयाः । काः छगू किसिमया बाजा खः, गुगु बाजा तःतधंगु पूजाया नापनापं सि बलय् पुइकेगु याः । थ्व बाजा पुत

*नारायण थःबाय् बरे कुनातःपिं ज्यापुत ।

धायूबं स्वर्गय् च्वंपि द्यःपिं स्वः वइ धयागु धापु दु । नालवन्दी ज्यापु सापुं दु । हरिहरसिंया पाले दिल्ली नेपाः तलेजु भवानी हयवने जंगलय् लूह्म मेवःयात भाग बिया ज्यापु मध्ये छह्म सिवला दय्के बिल । अनंनिसें "व भोग थुह्म सुवाल ज्यापु जुल"* धुकथं ज्यापु जाति दुने सुवाल उपजाति ज्यापुया जुल ।

३. २. ७. अन्त्यस्थि क्रिया दुथ्याईपि उपजाति ज्यापु

क) काःबुजा ख) पुलुपुलु ग) गों

३. २. ८. कुमाः ज्यापु

न्हापा ज्यापु जाति स्वयां बत्रय्यागु जाती खाःपिं कुमाः ज्यापुत नं पं आपालं बिधि व्यवहार याना ह्ःसां निसें ज्यापु जाति दुने दुथ्याना वःपि खः ।

क) धउ म्यगः कुमाः – धउ म्यगः जक दय्किपिं कुमाः

ख) व्यासी कुमाः – व्यासी जक वना कुमाः ज्या याइपिं

ग) हाकु कुमाः – हाकु भारा दय्किपिं कुमाः

घ) ह्याउँ कुमाः – ह्याउँ भारा दय्किपिं कुमाः

कुमाः जातिपिसं चाया थलबल दय्का व्यवसाय याय्गु याना च्वंपि खः । अथे जूसां फुक कुमाः जातिपिसं भारा छिइगु याना वयाच्वंगु खनेमदु । धउ म्यगः कुमाःपिसं धउ म्यगः जक दय्केगु याना धउ व्यवसाय याइपिन्त ग्वाहाली यानाच्वंगु खनेदु । व्यासी कुमाःतय्सं थन (थःगु छें) भारा दय्केगु मया । हाकु भारा छीपिं कुमाःतय्सं ह्याउँ भारा छीमखु तर ह्याउँ भारा छिइपिं कुमाःतय्सं हाकु ह्याउँ अर्थात भारा घःचालय् दय्का ह्यानं भारायात छुना ह्याउँकेगु याः । थौंकन्हय् हाकु भाराछीपिं व ह्याउँ भारा छीपिं धकाः यें पाःगु खनेमदु । फुक कुमाः ज्याः याइपिसं भारा दय्कानं छिइगु याः । तर ख्वपय् बन धाःसा थथे खने मदुनी ।

---

*कृष्णप्रसाद बुढाथोकी "तलेजु भवानीको मन्दिर" "मधुपर्क" वर्ष ४ अंक २ आषाढ भक्तपुर २०२८ पेज, , , , , ,

३. २. ६. ज्यापु पाखें पुर्वाली उपजाति जूगु

थज्या:गु उपजाति गनं कुनां कथं विकास जुया व गु दुमा गनं व्यवसाय कथं विकास जुया व:गुनं दु । न्हापां छम्ह व्यक्तिया नां नापं लुइगु जुल अनं वहे नां नाप व:गु उपज तिया रूपय् वया काय्, म्हाय्, भौ आदि खल:-यात हे छ्यलेगु यात । मयुजु मोतिमाया भ्यावसा डगोलजुया धापु कथं "न्य मि ज्यापु जितनारानं आपा 'भ्याबर थ्वं' जक ययुका आपा सिसिं धाय्का जुइगुलि 'जितनारां भ्याबरा' धका: नां जुल । लिपा वना वया काय् म्ह्याय् छ्य् छुइपिं फुक्कसित हे भ्याबर खल: धाय्गु यात ।" भ्याबरा खल: न्यतय् प्रचलया रूपय् विकास जुयाच्वंगु खनेदु । थुगु कथं हे कुनां कथं उपजातिया रूपय् विकास जुया च्वंपिं खनेदुगु थथे ख: :–

क) भ्याबरा ज्यापु ४ खल: थाय् न्यत

ख) स्या: ज्यापु ८ खल:

थुमित हानं निगू खल:लय् विभाजन जुल ।

१) छ्या: खल: जक

२) दुरू स्या: खल:–दुरूया व्यवसाय् या:गुलि नामकरण जूगु, अर्स

ग) स्या.वजि ज्यापु, तयंग:

घ) माक: ज्यापु - वव:ने दकलय् ववय् वस्तियाना च्वंपिं

ङ) घउचा ज्यापु - किलाग:

च) ध्वँगरा ज्यापु (ध्वपीं) मरू°

४. लिखँ

नेवा संस्कृति पूर्णगु ज्यापु जातित मेहनती, लगनशील व कार्यदक्षता दुपिं ख: । मुख्य पेशाया रूपय् बुँ ज्या याना च्वंपिं ज्यापु जाति, थाय् थाय्कथं थुमिगु उपजातित पा: । ज्यापु देशया दथ्व धयाथें थासय् दु । मुख्ययाना थुकि बनित यें, यल, ख्व:प हे जक जूगु खनेदु । थथे जूसां येंया ज्यापुया उपजाति यलय् खनेमदु अथेतुं ख्वपय्नं खनेमदु । यल, ख्वपय्, यें स्वथासं थीथी कथं हे ज्यापुतय् उपजातित विकास जूगु खनेदु । गुगु गुगु उपजाति पुक्क भनं वहे तुं

°ध्वँगरा ज्यापु अप्व: याना: फोहरिपिं ज्यापुतय्त ज्याय् बास्ता मदुपिं ज्यापुतय्त धायगु चलन दु ।

नगां गुगुं गुगुं ज्यापुया उपजाति वहे मजू । थथे जूगुया मुख्य कारण उपजाति धयागु दय्कीगु जाति खः वा छगू जाति मेगुली विकास जुया वइगु खः । थाय् थाय् कथं अनुकूल जुया विकास जू । नापनापं उपजाति न्हना नं वंगु नं दु । भाजुरा, ध्वां, मः आदि उपजाति न्ह कथं लिलना वंगु जाति खः । दय्के धकाः दय्कूगु जाति मखु । गनं गनं जात ज्याकथं ब्यलना वल, गनं गुथि कथं ब्यलना वल । अले फुसिं मफुसिन्त ववत्यला च्वय्या जाति ववय्या जा धकाः छगू जातिइ दुनेनं थज ति ववःजाति धकाः जुल । थ थाय् धाय्गु खःसा जाति धयागु छुं हे मखु परंपरानिं न्ह्याना वंगु थ्य र व संस्कृतियात स्थिर रूपं न्ह्याका तय्गुया छगू बल्लागु खम्बाः जक खः ।

येँ छगू थज्यागु थाय् खः गन विभिन्न थासँ लज्गाःया लागि नया वस्ति याना च्वनी । उकिं थन थाय् खः । उकिं थन थाय् थाय्यागु जातित नं ल्वाकः बुकः कथं वस्तियाना वया च्वंपिनं दु । दसुया लागि तानसेनया अर्थशास्त्री 'पृथ्वीराज लिगल' छह्म नं खः 'लिगल' ज्यापु जाति छगू उपजाति खः । तर 'लिगल' उपजाति येँ गनं खनेमदु ।

लिधँसा

येँया ज्यापु बारे ल्याः विइगुलि ग्वाहाली याना दिपिं व्यक्ति

१) वंगलमि ज्यापु – नारांदाजु – आजुद्यःपाताःया थाकुलि

२) न्यतमि ज्यापु – मोतिमाया – भ्याव्रा खलः

३) वेतिमाया – मरू किसानी – मरू गणेद्यःपाला खलः व मेमेपिं ज्यापुत

सफू

४) Chattopadhya, K. P. 'An Essay on the History of Newar' cultur Education Interprises (P) Ltd. Kingsway (Kantipath) Kath. 1980

५) Colin Rosser; Caste and Kin in Nepal, India and Ceylon, Edited by Christoph Von. Furer Haimendorf. 1978.

६) Nepali, Gopal Singh; 'The Newars'; 12 Rampart Row. Bombay; United Asia Publications; First Edition Jun 1965.

७) आचार्य, बाबुराम; 'नेवा: नेवा: भाय व संस्कृति' अनुवादक श्रेष्ठ स्वयम्भूलाल; पिकाक: साहित्यया मूलुखा ।

८) श्रेष्ठ स्वयम्भूलाल; 'झिजि' पिकाक: च्वसापासा

पत्रिका

९) मल्ल कमल प्रकाश ; 'नेपाल खँग्व:या व्युत्पति' छपुलु परिशिष्टांक 'नेपाल भाषा पत्रिका' न्हिपौ रजत जयन्ती दँ २६ ञ्लागा: ल्या: १ पारू ११०० पौ १ निसें ११

१०) प्रधान अयोध्या प्रसाद, 'नेवा: जाति मखु छगू राष्ट्र ख' परिशिष्टांक 'नेपाल भाषा पत्रिका, तपंपौ' १०९२ ञ्लां, पौ २७ निसें ३० ।

११) लुइटेल पुष्प प्रसाद 'तलेजु भवानीको मन्दिर' मधुपर्क वर्ष ४ अंक १ आषाढ मसान्त २०२८ पौ ल्या: ८३ निसें ८६ ।

१२) बज्राचार्य, चुन्दा 'नसात्वंसा रितिथिती क्योगु जातिय विभाजन' ख्वपू स्वां, ल्या: १ अंक १ पौ २० निसें ३२ ताहाचल बयाक्यस ।

* *

कला:, स्वां अथवा कँ

महाकवि मिल्टन कां जूसां तबि वया कला: तसकं बांला: । दुर्भाग्यं कला:या तर्क कठा स्वभावया जूगुलि चान्हि मिल्टनलिसे ल्वा जक ल्वाना च्वनीगु । मिल्टनया छगू पासा दु, सदां वया कला या रूपया प्रशंसा याइगु । छन्हु वं धाल– मिल्टन छं संके मफु, नल छं च्वनीगु छिमि कला: गुलाबया स्वां थें बांला: ।

मिल्टनं लिस: बिल– ख: जि व स्वांया बांलाबंसा संके मफु तर वया कँया अनुभव चान्हि यानाच्वना ।

महानुभाव:– बिमला बज्राचार्य

मनूया मनूत्व मालाजूह्म कवि गिरिजाप्रसाद जोशी

-माधवलाल कर्माचार्य

मनू सर्वश्रेष्ठ जीव खः – सकसिनं धाः । तर वया ज्या निकृष्ट जू-गु फसिन चाः । वं जक कुतः याःगु जूसा थ्व विश्व सुख व शान्तिया छें जुइगु ला ? वं याय्‌मफइगु खँ नं खइला ? अथे जूसा देव–दानवया द्वन्द थन आदिनिसें छाय् जुयावइच्वन ? मनू मनूया समाजय् नं थ्व देव, थ्व दानवया आरोप–प्रत्यारोप गनं वल, संघर्ष–प्रतिसंघर्ष गनं वल ? ईपि छाय् छपा, छधी जुल ? अमिसं दानवत्व थः इतरयाके छाय् मखन ? थः थःयाके जक छाय् खनाच्वन ?

थ्व प्रश्न खः मानव–मनयात, मानव–मष्तिस्कयात आदिनिसें क्वाना-च्वंगु, मानव जाति न्ह्यपु ग्वाराग्वारा दाय्‌काः समाधान याय्‌त स्वयाच्वंगु । तर छुं लगय् मजू, आःतक छुं समाधान मजू । गुलि साधना जुल, गुलि प्रयत्न जुल, गुलि प्रयास जुल, फुक्कं 'न्यालालाला ब्याँ' जक जुयाच्वन ।

आः, थौंकन्ह्य् थुकियागु दोष द्यःयात बीगु त्वःतल, द्यःयागु आराधना याना: द्यःयागु अनुकम्पां दानवत्व निर्मूल याय्‌गुली, देवत्वया संबर्द्धन जुइगुली छुं सार मखनावल ।

थ्व हे सिलसिलाय् कविवर व्यथितजुं थथे धया नं दिल–

····देगः कुन्य द्यःया पत्यसा

मनू खनाः सिंहासनस

गुह्यस्यागु वरद ह्लातं रचना

छाय्‌पु खना जि धरणिस

तर खः ला, जू ला ? थ्व खँय्‌ विश्वस्त जुइगु थाय्‌ दत ला ? मनूया समाज, मनूया विश्व, थौं थुकथं मनूयात देवभूमि याय्‌गु लँय्‌ लाय्‌धुंकूगु खः ला ? न्ह्याय्‌धुंकूगु खःला ?

थ्व खँ आः नं प्रश्न चिह्न हे तिनि। थौंयागु समाजया स्थिति, विश्वया स्थिति आः नं धयां ने च्वन तिनि- मनू द्यः जुइफइगु खः ला ? जु हे जूसा गुलितक जुयाच्वनीगु ? मनू द्यः जुइवं संसारयागु समस्या समाधान जुइगु खः ला ?

थ्व थुज्वःगु प्रश्न खः गुगुलिं जीवन–जगत्‌या लँय्‌ कथं कयाः व्यथित जुयाः संवेदनशील जूगु कवि–हृदययात उद्वेलित यानाच्वनी। थथे हे विशेष उद्वेलित जूह्म छह्म कवि गिरिजाप्रसाद नं खनेदु गुह्यसिगु कवि-हृदयलय्‌ थथे फुक्क जूगु मनू द्यः मजुयाःमखु, मनू मजुयाः खः, मनूनं मनू जुया जुइगु मस्वयाः खः धकाः थ्वःगु स्पष्टं ताय्‌दइच्वंगु दु। थ्व खँ वय्‌कःयागु ववय ल्ह्ययागु ध्व.तसें नं स्पष्ट याः –

थन 'मनू' गजबगु हे खलः जुयाच्वन खनी !
सुं सु गथे खिपः यात, लःयात यात गय्‌ लखं,
मिं मियात गथे यात, फय्‌यात यात गय्‌ फसं,
मनुखं ला मनूतय्‌त थथे याय्‌गु मसः थन–,
मनूतय्‌सं मनूतय्‌त सास्ती याय्‌ सल गय्‌ थन,
मेपिनिथाय्‌ छकः स्वेला कंयात कय्‌ मसः कथं !

अर्थात्‌ मनू थन मसः, मसयाः हे थन थुकथं जुयाच्वंगु, मनू मनू जूगुसा थथे मजुइगु। उकिया अःखः, मनूया थाय्‌ मनू मालेगु हे संगुली ससि ल्यय्‌ वँ जुयाच्वंगु दु। वय्‌कलं धया नं च्वंगु दु-

मंगलं वा बुधलोकं अथवा सुं गनं वया,
"थन पृथ्वी मनू धाःपिं ग्व ? छकः स्वय्‌" धकाः जिथाय्‌
वःसा क्यनेगु जि स्वैत ? हूं थः थःथितिपिंत नं
हित्वना विश्व व शांति थें सच्चा प्रेमितय्‌त नं

बाय्का तःपिं वयनेगु ला ? "मि गो ? गय् च्वं" धकाः जिथाय् न्यं वःसा, धाय् फु जि थत्थें 'मनू' न्यंसा, छु धाय्गु सा ?

थुकिं वय्कःया दृढ विश्वास– थौंयागु स्थिति - परिस्थिति थौं थें जूगुया मूल कारण मनूया स्वभाव स्वाभाविक मजुल, मनूया प्रकृति प्राकृतिक मजुल, वं थःगु थःत्व त्वःतल, गुण त्वःताजुल, न्ह्यःने न्ह्यायमाःह्म, लिखतं लिज्याना जुल, च्वय् थाहां वनेमाःह्म, क्वय्क्वाहां वनाजुल धइगु स्पष्ट याः। थथे जूगु फुक्कं प्रकृति सराः मबियाः धकाः धयाछ्वःसा गथे जुइ ? हृदय उद्वेलित जूगु अवस्थाय् वयकलं धया नं छ्वत–

प्रकृति, छं गुलि याःगु खः, फुक्कं थिक्क हे जुल !
लः थौं' वना, मि क्वौं' वंसा, जिमिसं जा गथे बुके !
तर जिपिं मनू रूप कैच्वनापिं सक सितं
"मनूया ज्या जक याय् सय्मा" धकाः छाय् मधैंगु छं ?
छं सराः उलि ब्यूगुसा, जिमिगु थ्व समाज थौं
ज्वीगु खः विश्वया छेँया सुख व शांतिया धुकू !

वास्तवय् थ्वहे विश्वास, थ्वहे दृढ धारणां वय्कः कवि जुल। प्रकृतिया पलाःख्वँतय् हे पलाःमतःह्म मनूया पालिख्वाँय् हे लुइके थाकूगु, पलाःपतिं खँखं, स्वस्वं हे वय्कः 'पलाःख्वाँय्' या कवि जुल।

थुकथं मनूनं प्रकृतिया पलाःख्वँतय् पलाः मतयाः मनूया गतिपति मदुगुया छगू दसु वय्कलं 'मन्त्र' खण्डकाव्य दय्का नं वयनादिल गुकी थाय्-थासय् भुज्वःगु भाव नं पिज्वया वयाच्वगु जुल–

मनू व हे खः
भिंह्म व हे खः
आपत विपतय् थ्यनिह्म सु खः
माःह्म व हे खः
मन व हे खः
सास्ति व कष्टय् वनिह्म सु खः

× × ×

मांह्म मनू खः

बोंह्म मनू खः

मनुखं हे बुइकूह्म व खः

धइब्यु मनू व

जुइब्यु मनू व

बल्चां हे लुइकूह्म व खः

+ + +

मनू च्वनी थाय्

मनू ह्वनी थाय्

मनू धुँ दय्का तःगु सुनां

धइ थें ही चाः

गुबलें तं चाः

मनू ववत्यय्का तःगु सुनां

+ + +

मनू गुँ खः थन

मनू धुँ वः थन

मनू च्वलय् जुइमाःगु थ्व थाय्

गन ग्वने दइ थें

गन च्वने दइ थें

स्वस्वं त्वलय् जुइमाःगु थ्व थाय्

वास्तवय् थुगु विश्वासं हे, थुगु दृढ धारणां हे वय्कः नेपाल भाषाया छह्म सशक्त कविया रूपय् पिदंगु दु गुगुयात बांलाक तिबः वय्कः-यागु क्वातुगु अभिव्यञ्जना, सरलगु अभिव्यक्ति व सरलगु शैलि बियाच्वंगु दु। थुगु हे रूपय् वय्कःया कवि – हृदय 'मन्त्र' व 'पालि-ह्वांय्' निगुलि काव्यय् प्रस्फुटित जुयाच्वंगु दु। ○